

TARIM EKONOMİSİ

ARALIK 2025

ALANINDA ULUSLARARASI DERLEME,
ARAŞTIRMA VE ÇALIŞMALAR

EDİTÖR:

PROF. DR. ARIFE SEMA GÜN

SERÜVEN
YAYINEVİ

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2025

ISBN •978-625-8671-49-0

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruyenyayinevi.com

e-mail: seruyenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 42488

**TARIM EKONOMİSİ
ALANINDA ULUSLARARASI
DERLEME, ARAŞTIRMA VE
ÇALIŞMALAR**

EDİTÖR

PROF. DR. ARİFE SEMA GÜN

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

ISPARTA İLİNDE ÖNEMLİ TARIM ÜRÜNLERİNİN YETİŞTİRİCİLİĞİNİN EKONOMİK KATKISI VE GELECEK PERSPEKTİFLERİ	1
---	---

Aslı DALGIÇ

Vecdi DEMİRCAN

BÖLÜM 2

Gıda Tedarik Zincirinde Döngüsel Ekonomi Temelli Gıda İsrafı Azaltım Yaklaşımları.....	15
---	----

Betül BAHADIR

BÖLÜM 3

ULUSLARARASI TARIM ÜRÜNLERİ TİCARETİ VE TÜRKİYE	41
---	----

Ferruh IŞIN

Ruken ÖZTEP

BÖLÜM 4

Sürdürülebilir Kalkınma ve Su Ürünleri Kooperatifleri: Türkiye Perspektifi	71
---	----

Bengü EVEREST

BÖLÜM 5

KÜRESEL ÜZÜM PAZARINDA REKABET DİNAMİKLERİ: ÇİN, İTALYA, FRANSA, ABD VE TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET PERFORMANSI (2015–2024)	83
---	----

Deniz SARICA

Aslı DALGIÇ

ISPARTA İLİNDE ÖNEMLİ TARIM ÜRÜNLERİNİN YETİŞTİRİCİLİĞİNİN EKONOMİK KATKISI VE GELECEK PERSPEKTİFLERİ¹

“ ”

Aslı DALGIÇ²
Vecdi DEMİRCAN³

¹ Bu çalışma Isparta'nın Dünü Bugünü Yarını III sempozyumunda 30 Ekim- 1 Kasım 2025 tarihinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi: Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Isparta/TÜRKİYE aslidalgic@isparta.edu.tr ORCID No: 0000-0001-9248-3780

³ Prof. Dr.: Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Isparta/TÜRKİYE vecdidemircan@isparta.edu.tr ORCID No: 0009-0007-0808-9459

GİRİŞ

Isparta ili, Akdeniz Bölgesi'nin kuzeyinde, Göller Yöresi içerisinde yer almakta olup 8.933 km² yüzölçümüne ve ortalama 1 050 metre rakıma sahiptir. Kuzeyde Afyonkarahisar, doğuda Konya, güneyde Antalya, batıda ise Burdur illeriyle çevrilidir. Yüzey şekilleri bakımından ilin %68.4'ü dağlık alanlardan, %16.8'i ovalardan, %14.8'i ise platolardan oluşmaktadır (BAKA, 2025).

İklim açısından Isparta ili, Akdeniz ılıman iklimi ile İç Anadolu'nun karasal iklimi arasında bir geçiş bölgesi özelliği taşımaktadır. Bu durum, yazların sıcak ve kurak, kışların ise soğuk ve kar yağışlı geçmesine neden olmaktadır (Sensoy ve vd., 2008). Doğal bitki örtüsü, kurakçıl otsu bitkiler, maki toplulukları ve yüksek kesimlerde çam ormanları ile meralardan oluşur.

Jeomorfolojik olarak ise Isparta ili, antik dönemde oluşmuş karstik arazi formlarıyla dikkat çeker. Bu yapılar, bölgede göller ve obruklar gibi doğal oluşumların yaygınlığını açıklamaktadır. Başlıca su kaynakları arasında Eğirdir Gölü, Kovada Gölü ve kısmen Beyşehir Gölü yer almaktadır (Anonim, 2025a).

Tüm bu coğrafi özellikler, Isparta'nın tarım, orman varlığı ve özellikle ekoturizm açısından önemli bir potansiyele sahip olmasını sağlamaktadır. Özellikle elma ve gül üretiminde Türkiye'nin önde gelen illerinden biri olması, ilin iklimsel ve topografik özelliklerinin verimliliğini ortaya koymaktadır (Köksal ve Aksoy, 2015).

TÜİK 2024 yılı verilerine göre Isparta ilinin toplam tarım alanı 1 923 907 da olup bunun %64.44'ünü tarla arazisi, %19.37'sini meyve arazisi, %18.43'ü nadas alanı, %1.68'i sebze arazisi ve %0.07'lik bir alanı süs bitkileri arazilerinden oluşmaktadır.

Isparta ilinde tarımsal üretim büyük ölçüde meyveciliğe dayanmakta olup, özellikle elma ve kiraz başlıca ürünlerdir. Bunun yanında, kentin simgesi hâline gelen gül ve gül yağı üretimi de önemini sürdürmektedir (Yılmaz vd., 2006).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de önemli bir yeri olan Isparta ilinin yağ gülü, elma ve kiraz üretimlerinin ekonomik katkısını ve geleceğe yönelik on yıllık üretim tahminlerini yapmaktır. Literatürde Isparta ilinin tarımsal yapısı ve gelişimini ele alan çalışmaların sınırlı olması, bu araştırmayı hem il düzeyinde yapılacak yatırımlara yön vermesi hem de politika yapıcılarının karar süreçlerine katkı sağlaması açısından önemli kılmaktadır. Ayrıca çalışmanın, ileride yapılacak araştırmalar için önemli bir kaynak olacağı düşünülmektedir.

MATERYAL VE METOT

Isparta ilinin elma ve kiraz üretiminin öngörüsünde bulunmak için üretim miktarlarına ait 1990-2024 yıllarına ait veriler TÜİK'ten elde edilmiştir. Yağ gülü üretim miktarına ait 1995-2003 dönemine ait veriler çeşitli makalelerden, 2004-2024 yıllarına ait veriler ise yine TÜİK'ten elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler çalışmanın ana materyalini oluşturmuştur. Türkiye'de tarım ürünlerinin gelecek tahminlerine yönelik yapılmış birçok çalışmada ARIMA modeli uygulanmıştır (Çelik, 2013; Özer ve Yavuz, 2014; Uçum, 2016; Bars vd., 2018; Kurt ve Karayılmazlar, 2019, Çakan, 2020; Çukur ve Çukur, 2021; Sarıca, 2024) Ancak il düzeyinde tarım ürünlerinin gelecek yıllara ilişkin tahminlerinin yapıldığı daha az çalışma bulunmaktadır (Kurtoğlu ve Uzundumlu, 2020; Yıldırım ve Altunç, 2020 Eştürk, 2021; Topuz vd., 2023)

Gelecek yıllara ilişkin tahminlerde tek değişkenli bir model olan Box-Jenkins, kısa dönem tahminlerde oldukça başarılı sonuçlar vermektedir (Bircan ve Karagöz, 2003). ARIMA modelini kullanmadan önce, durağan olmayan zaman serisi, fark alma yoluyla durağan bir seriye dönüştürülmesi gerekir (Mills, 2015). Durağan olmayan zaman serileri, uygun sayıda farkı alınarak durağanlaştırıldıktan sonra modellendiğinde, bu tür modellere “durağan olmayan doğrusal stokastik modeller” ya da kısaca “entegre modeller” denir. Entegre modeller, belirli bir düzeyde farkı alınmış serilere uygulanan otoregresif (AR) ve hareketli ortalama (MA) modellerinin birleşiminden oluşur. Eğer AR modelinin derecesi p, MA modelinin derecesi q ve serinin d kez farkı alınmışsa, bu model ARIMA (p,d,q) olarak adlandırılır; yani Otoregresif Entegre Hareketli Ortalama modelidir. (Box ve Jenkins, 1976).

ARIMA(p,d,q) şeklinde gösterilen otoregresif bütünleşik (entegre) hareketli ortalama modelinin genel ifadesi eşitlik 1'de verilmiştir:

$$W_t = \Phi_t W_{t-1} + \Phi_2 W_{t-2} + \dots + \epsilon_t - \theta_1 \epsilon_{t-1} - \theta_2 \epsilon_{t-2} - \dots - \theta_q \epsilon_{t-q} \quad (1)$$

Bu çalışmada, zaman serisinin durağanlığını sayısal olarak belirlemek amacıyla Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey-Fuller-ADF) birim kök testi uygulanmıştır (Dickey and Fuller, 1981). Eğer seri durağan değilse, fark alma yöntemiyle durağanlaştırılmıştır. Durağanlaştırılan seri üzerinden modelleme yapılmış ve parametre tahminleri En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Uygun modelin seçimi, Akaike (1979) Bilgi Kriteri (AIC) ve Schwarz (1978) Bilgi Kriteri (SIC) gibi istatistiksel kriterler dikkate alınarak; kalıntıların otokorelasyon içermemesi ve parametrelerin anlamlılığı temelinde yapılmıştır.

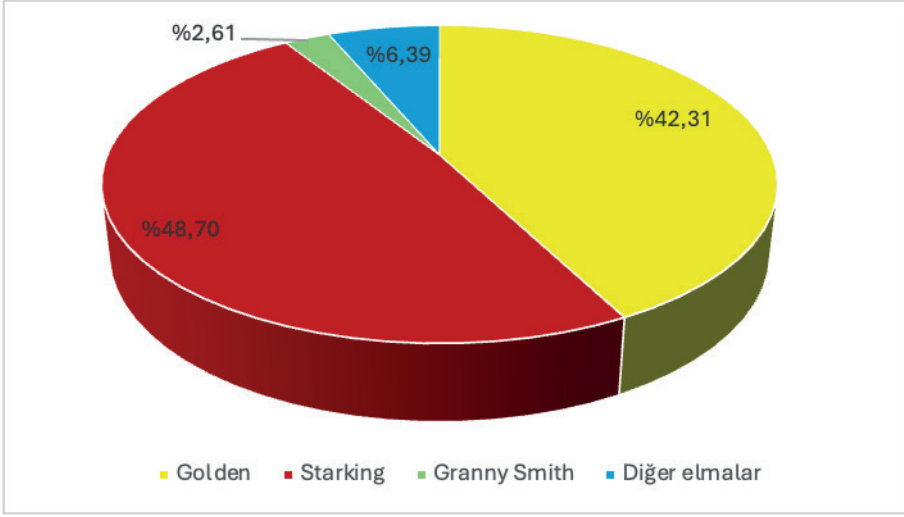
BULGULAR VE TARTIŞMA

Isparta ili, 1 019 904 tonluk elma üretimiyle Türkiye toplam elma üretiminin %23.07'sini karşılamakta olup, bu üretim miktarı yaklaşık 15.30 milyar TL'lik bir ekonomik değer oluşturmuştur (Çizelge 1). Isparta ilinde yetiştirilen elma çeşitlerinin büyük bir çoğunluğunu Starking (%48.70) ve Golden (%42.31) çeşitleri oluşturmuştur (Şekil 1). Ayrıca Isparta elması 2023 yılı itibarıyla tescillenerek coğrafi işaretli ürünler arasında yerini almıştır. Isparta'nın bir başka coğrafi işaretli ürünü de Uluborlu kirazıdır. Uluborlu Kirazının bölgede yetiştiriciliği 1966 yılında başlamıştır. *Prunus avium* L. türüne ve "0900 Ziraat" çeşidine ait bu kiraz, kendine özgü renk, tat, meyve iriliği ve et sertliği gibi özellikler, bölgenin coğrafi yapısı ve uygulanan üretim yöntemleriyle şekillenir (Anonim, 2025b). TÜİK 2024 yılı verilerine göre Isparta ilinde 1.76 milyar TL değerinde yaklaşık 39 bin ton kiraz üretimi gerçekleştirmiştir. *Rosa damascena Mill.*, Türkiye'de "Isparta gülü" veya "Pembe Yağ Gülü" olarak bilinen ve özgün aromatik bileşenleri nedeniyle parfüm, kozmetik, ilaç ve gıda sanayiinde yüksek ekonomik değere sahip yağ gülü türüdür (Baydar, 2016). Isparta ilinde yağ gülü yetiştiriciliği ile ulusal ve uluslararası düzeyde tanınmış, ekonomik ve kültürel açıdan önemli bir merkez haline gelmiştir. Yağ gülünün Isparta'daki gelişimi, hem doğal çevre koşullarının uygunluğu hem de bölge halkının bu bitkiye yönelik yetiştiricilik deneyimi ve geleneksel uygulamaları ile şekillenmiştir. Isparta, günümüzde Türkiye'nin yağ gülü üretiminin yaklaşık %87'sini karşılamaktadır. Türkiye ise dünya yağ gülü üretiminin %55'ini gerçekleştirerek lider ülke konumundadır (Bitrak ve Hatırlı, 2025). 2024 yılı itibarıyla Türkiye'de toplam 726 500 ton yağ gülü üretilmiş olup yaklaşık %87'si Isparta iline aittir. Isparta ilinde 2024 yılında 1.43 milyar değerinde 16 804 ton yağ gülü üretimi gerçekleştirmiştir (Çizelge 1.)

Çizelge 1. Isparta ilinde önemli tarım ürünleri üretim miktarı ve ekonomik katkısı (2024 yılı)

Ürün	Isparta (ton)	Oran (%)	Türkiye (ton)	Tarımsal Üretim Değeri (Milyon TL)
Elma	1 019 904	23.07	4 420 185	15 298.56
Kiraz	39 128	5.39	726 500	1 760.76
Yağ gülü	16 804	86.99	19 318	1 428.34
Kayısı	45 341	3.57	1 269 000	906.82
Lavanta	2 567	28.30	9 070	23.1
Kuşkonmaz	1 275	53.41	2 387	151.72
Barbunya	7629	11.32	67 374	267.02
Karanfil (adet)	175 200 000	19.70	889 334 480	280.32
Aspir	4 274	14.74	29 000	64.11
Mantar (kültür)	10 355	13.74	75 340	621.3
Vişne	10 194	4.93	206 700	305.82

TÜİK, 2025

Şekil 1. 2024 yılı itibariyle Isparta ilinde yetiştirilen elma çeşitleri (ton)

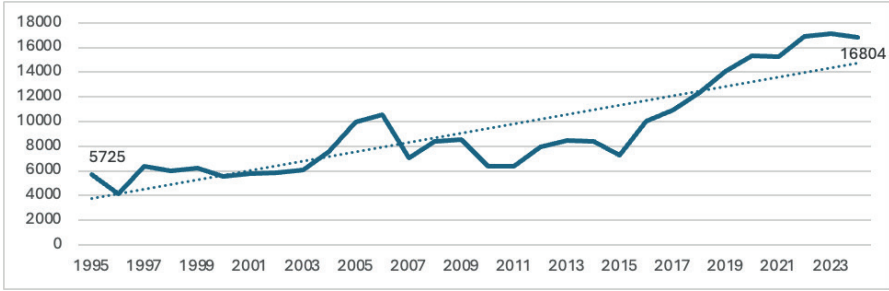
Isparta ilinde Tarım ve Orman Bakanlığı (TOB) kayıtlarına göre 2024 yılında ilde toplam soğuk hava deposu sayısı 119 adet olup 514 180 ton kapasiteye sahiptir. Bu depoların 56'sında tasnifleme ve paketleme ünitesi mevcuttur. Soğuk hava deposu sayısı en fazla elma üretimin yoğun olarak gerçekleştirildiği Eğirdir (39) ve Gelendost (43) ilçelerinde bulunmaktadır (Çizelge 2).

Çizelge 2. 2024 yılı itibariyle Isparta ili ilçelere göre soğuk hava depoları

İlçeler	Tasnifleme ve Paketleme Ünitesi Mevcut Olan Soğuk Hava Depoları		Soğuk Hava Deposu (Toplam)	
	Adet	Kapasitesi (Ton)	Adet	Kapasitesi (Ton)
Merkez	-	-	5	16 670
Aksu	-	-	2	8 000
Atabey	2	4 800	2	3 500
Eğirdir	22	210 180	39	187 110
Gelendost	16	124 520	43	180 200
Gönen	1	3 000	4	17 500
Keçiborlu	-	-	2	10 000
Senirkent	10	89 500	13	58 200
Sütçüler	-	-	-	-
Şarkıkaraağaç	1	5 500	2	8 700
Uluborlu	4	10 000	4	17 000
Yalvaç	-	-	3	7 300
Yenişarbademli	-	-	-	-
Toplam	56	447 500	119	514 180

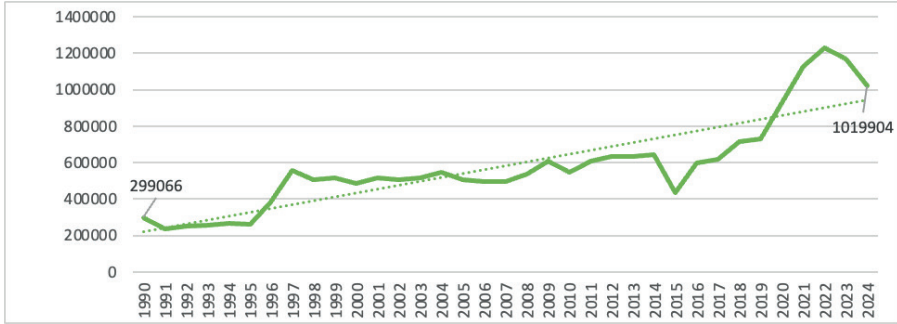
TOB, 2025

Zaman serisi analizlerinde ileriye yönelik on yıllık üretim miktarı tahmininde bulunmak amacıyla kullanılan yağ gülü, elma ve kirazın üretim miktarları sırasıyla Şekil 2, Şekil 3 ve Şekil 4'te verilmiştir. Isparta ilinde üretilen yağ gülü miktarı, 1995 yılında 5 725 ton iken, 2.93 kat artarak 2024 yılında 16 804 tona yükselmiştir. Elma üretimi ise 1990-2024 yılları arasında yıllar itibariyle dalgalı bir seyir izlemiş ancak genel itibariyle artış eğilimi göstermiştir. İncelenen dönemde Isparta ili elma üretimi 1990 yılında 299 066 ton iken, 3.41 kat artış göstererek 1 019 904 tona ulaşmıştır. (Kiraz üretimi de benzer şekilde yıllar itibariyle dalgalı ve artan bir seyir izlemiştir. 1990 yılında 5 158 ton iken 7.59 kat artış göstererek, 2024 yılında 39 128 tona ulaşmıştır (Şekil 2, 3, 4).

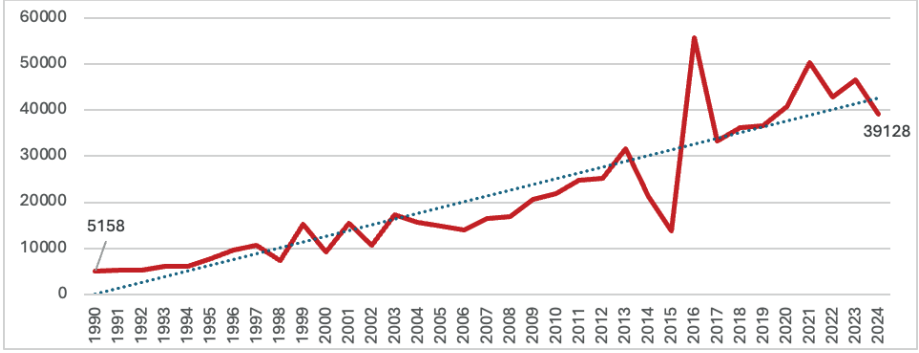
Şekil 2. Isparta ili yağ gülü üretim miktarı (ton)

Kaynak: TÜİK, 2025

Şekil 3. Isparta ili elma üretim miktarı (ton)

Kaynak: TÜİK, 2025

Şekil 4. Isparta ili kiraz üretim miktarı (ton)

Kaynak: TÜİK, 2025

ADF testi, özellikle zaman serilerinde birim kök olup olmadığını belirlemede yaygın olarak kullanılmaktadır. Birim kökün varlığı, serinin durağan olmadığını, yani zaman içinde ortalamasının ve varyansının değişebileceğini gösterir. Durağan olmayan serilerde, geçmiş değerlerin etkisi uzun süre devam eder ve bu durum, ekonomik modellemelerde ve tahminlerde ciddi sorunlara yol açabilir (Patterson, 2012). Bu nedenle, birim kökün varlığının tespiti, serinin uygun şekilde dönüştürülmesi ve analiz edilmesi açısından gereklidir. Isparta ilinde yağ gülü, elma ve kiraz üretim miktarlarına ait ADF test sonucuna göre serinin farkı alınmadan önce her 3 ürün için de test istatistiği değerlerinin kritik değerlerden büyük olması serinin birim kök içerdiğini göstermektedir. Yağ gülü, elma ve kirazın p değerleri sırasıyla 0.5825, 0.8649 ve 0.9969'un %5'ten büyük olması serinin durağan olmadığını gösterir. Bu nedenle yağ gülü, elma ve kirazın gelecek on yıllık üretim miktarı tahmini işlemine geçmeden önce serilerin farkları alınarak durağan hale getirilmiştir. Yağ gülü ve elmaya ait serinin 2. dereceden farkları alındıktan sonra durağan hale gelmişken kiraz üretim miktarına ait serinin durağanlaşması için 1. Dereceden farkı alınması yeterli olmuştur. Yağ gülü, elma ve kiraz için sırasıyla ADF test istatistiğinin -6.273603, -4.702499 ve -5.717988 kritik değerlerden daha küçük olması artık serilerinin durağan hale geldiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda önem derecelerinin yağ gülü, elma ve kiraz için %5'ten küçük olması ARIMA modeli ile tahmin yapmak için kullanılabileceğini göstermektedir (Çizelge 3).

Çizelge 3. Yağ gülü, elma ve kiraz üretimi için ADF birim kök testi sonuçları

			t-statistic	p-value			t-statistic	p-value
Yağ gülü	I (0) Critical values	1%	-1.376314	0.5825	I (2) Critical values	1%	-6.273603	0.0000
		5%	-3.632900			5%	-3.639407	
		10%	-2.948404			10%	-2.951125	
			-2.612874				-2.614300	
Elma	I (0) Critical values	1%	-0.567933	0.8649	I (2) Critical values	1%	-4.702499	0.0034
		5%	-3.639407			5%	-4.262735	
		10%	-2.951125			10%	-3.552973	
			-2.614300				-3.209642	
Kiraz	I (0) Critical values	1%	1.132402	0.9969	I (1) Critical values	1%	-5.717988	0.0000
		5%	-3.670170			5%	-3.670170	
		10%	-2.963972			10%	-2.963972	
			-2.621007				-2.621007	

Isparta ilinde yağ gülü üretim miktarının gelecek on yıldaki tahmin miktarına ait en iyi istatistiksel sonuç 2. dereceden farkı alındıktan sonra durağanlaşan, 1. Dereceden kendisinin gecikmesini gösteren ve 5. Dereceden hata terimlerinin geçmiş değerleri ile ilişkili olduğunu gösteren ARIMA (1.2.5) modeli ile belirlenmiştir. Modelin tüm değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı olup R^2 değeri %43 bulunmuştur (Çizelge 4).

Çizelge 4. Yağ gülü üretiminin ARIMA (1.2.5) üretim modeline ilişkin istatistik sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart hata	P-değeri
C	9.7570	268.2034	0.9712
AR (1)	-0.6338	0.1380	0.0001
MA (5)	-0.4253	0.1766	0.0224
R^2	0.4323		
F-testi	0.0006		
AIC	18.8602		
SIC	19.0398		
HQ	18.9214		
Durbin Watson	2.1798		

Isparta ilinin elma üretim miktarının gelecek on yıldaki tahmin miktarına ait en iyi istatistiksel sonuç 2. Dereceden farkı alındıktan sonra durağanlaşan, 1. Dereceden kendisinin gecikmesini gösteren ve 6. Dereceden hata terimlerinin geçmiş değerleri ile ilişkili olduğunu gösteren ARIMA (1.2.6) modelinin R^2 değeri %42.61 olup tüm değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. (Çizelge 5).

Çizelge 5. Elma üretiminin ARIMA (1.2.6) üretim modeline ilişkin istatistik sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart hata	P-değeri
C	-2371.406	5928.268	0.6921
AR (1)	-0.5138	0.1801	0.0079
MA (6)	-0.6363	0.1999	0.0035
R ²	0.4261		
F-testi	7.1783		
AIC	25.9232		
SIC	26.1046		
HQ	25.9843		
Durbin Watson	1.9124		

Isparta ilinde kiraz üretim miktarının gelecek on yıldaki tahmin miktarına ait en iyi istatistiksel sonuç 1. Dereceden farkı alınarak durağanlaşan, bütünleşik hareketli ortalama modeli ARIMA (0.1.1) olarak saptanmıştır. Bu modelde tüm değişkenlere ait istatistiksel sonuçlar anlamlı bulunmuştur. Modelin R² değeri %50 olarak belirlenmiştir (Çizelge 6). Akin vd., (2021) tarafından Türkiye’de 2020-2025 yıllarında kiraz üretim miktarının tahminine yönelik yapılan bir çalışmada yıllar itibariyle artış olacağı beklenmiştir. Türkiye’nin kiraz üretim miktarının 2020-2025 yıllarında sırasıyla 664.08, 684.77, 685.73, 705.37, 707.32 ve 726.60 bin ton olacağı tahmin edilmiştir.

Çizelge 6. Kiraz üretiminin ARIMA (0.1.1) üretim modeline ilişkin istatistik sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart hata	P-değeri
C	1243.364	254.4149	0.0000
AR (1)	-0.8567	0.1254	0.0000
R ²	0.5023		
F-testi	15.6445		
AIC	20.6251		
SIC	20.7598		
HQ	20.6711		
Durbin Watson	2.3176		

Isparta ilinde gelecek on yıllık üretim miktarı tahminleri için elde edilen ARIMA (1.2.5), ARIMA (1.2.6) ve ARIMA (0.1.1) modellerinin doğruluğunu kontrol etmek için kalıntı değerlere ilişkin seriye ADF birim kök testi uygulanmıştır. “H₀ = birim kök var “ hipotezi reddedilmiş olup modellerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu kanıtlanmıştır (Çizelge 7).

Çizelge 7. Yağ gülü, elma ve kiraz üretim miktarı modeline ait kalıntıların ADF test istatistiği değerleri

	I (0)		t-statistic	p-value
Yağ gülü	Critical values	1%	-3.830303	0.0068
		5%	-3.670170	
		10%	-2.963972	
			-2.621007	
Elma	Critical values	1%	-5.308385	0.0001
		5%	-3.653730	
		10%	-2.957110	
			-2.617434	
Kiraz	Critical values	1%	-6.582218	0.0000
		5%	-3.646342	
		10%	-2.954021	
			-2.615817	

Yapılan analizler sonucunda Isparta ilinde Yağ gülü üretim miktarı 2024 yılında 16 804 ton iken %24.04 oranında artarak 2034 yılında 20 843 tona, elma üretim miktarı aynı dönemde %44.45 oranında artarak 1 473 233 tona ve kiraz üretim miktarı %44.42 oranında artarak 56 510 tona yükseleceği tahmin edilmiştir (Çizelge 8).

Çizelge 8. 2025-2034 Yılları arası Isparta ilinin yağ gülü, elma ve kiraz üretim tahmini (ton)

Yıllar	Yağ Gülü ARIMA(1.2.5)	Elma ARIMA(1.2.6)	Kiraz ARIMA(0.1.1)
2025	17 436	1074 461	45 319
2026	17 592	994 664	46 562
2027	17 482	852 092	47 806
2028	17 785	954 889	49 049
2029	18 364	974 335	50 292
2030	18 783	1 056 044	51 536
2031	19 320	1 071 628	52 779
2032	19 798	1 237 520	54 022
2033	20 330	1 544 329	55 266
2034	20 843	1 473 233	56 510

SONUÇ

Isparta ili, Türkiye'nin tarımsal üretiminde özellikle meyvecilik alanında önemli bir konumda yer almakta; elma ve kiraz üretimiyle hem yerel kalkınmaya hem de ülke ekonomisine kayda değer katkılar sağlamaktadır. Meyvecilik sektörü Isparta'da kırsal kalkınmanın temel bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmekte; istihdam yaratmakta ve bölge halkının gelir düzeyini artırmaktadır. Bu bağlamda, meyvecilik yalnızca tarımsal bir üretim biçimi değil, aynı zamanda ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma için bir araç olarak önem arz etmektedir.

Bu çalışmada Isparta ili için önemli olan yağ gülü, elma ve kiraz üretiminin ekonomik katkısı ve üretim miktarlarının geleceğe yönelik on yıllık üretim miktarının tahmini yapılmıştır. Isparta ilinde 1995-2024 dönemi ele alınarak yağ gülü üretim miktarının, 1990-2024 yılları kullanılarak elma ve kiraz üretiminin gelecek on yıllık üretim miktarı ARIMA (Box-Jenkins) modeli ile tahmin edilmiştir. Yağ gülü, elma ve kiraz üretimi tahmini için en iyi istatistiksel sonuç sırasıyla ARIMA (1.2.5), ARIMA (1.2.6) ve ARIMA (0.1.1) modeli ile elde edilmiştir. Bu ARIMA modellerine göre yağ gülü üretim miktarı 2024 yılında 16 804 ton iken %24.04 oranında artarak 2034 yılında 20 843 tona, elma üretim miktarı aynı dönemde %44.45 oranında artarak 1 473 233 tona ve kiraz üretim miktarı ise %44.42 oranında artarak 56 510 tona artış göstereceği tahmin edilmiştir. Bu tahmin sonucunda, son dönemlerde tarımsal üretim üzerinde en önemli tehditlerden biri olan kuraklığa karşı özellikle elma ve kiraz üretimi için dayanıklı anaç ve çeşitlerin kullanılması, suyun daha etkin kullanımını sağlayan su hasadı ve yenilenebilir enerjiyle çalışan sulama sistemlerinin desteklenmesinin, ihracata yönelik katma değeri yüksek işlenmiş ürünlere dönüştürülmesi ve ürün çeşitliliğini artırmaya yönelik planlamalar yapılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca tarımsal üretimde üretici birlikleri, markalaşma ve ihracat bağlantıları konularında aktif rol oynamalıdır. Kooperatiflerin, üreticilere yönelik iklim dostu üretim teknikleri, organik sertifikasyon ve dijital pazarlama gibi konularında eğitim programları düzenlemesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Akaike, H. 1974. A New Look at the Statistical Model Identification. *IEEETrans. Automat. Contr.*, 19(6): 716-723.
- Akin M, Eydurhan SP, Celik S, Aliyev P, Aykol S, Eydurhan E (2021) Modeling and forecasting cherry production in Türkiye. *J Anim Plant Sci* 31(3):773–781. <https://doi.org/10.36899/JAPS.2021.3.0267>
- Anonim (2025a). Erişim adresi <https://isparta.ktb.gov.tr/TR-71024/dogal-degerler.html> Erişim Tarihi: 10.10.2025
- Anonim (2025b). <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/5cf5bd41-67e5-4170-ae43-119c3e6f27fa.pdf> Erişim Tarihi: 10.10.2025
- BAKA (2025). Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, <https://baka.gov.tr/isparta-yi-kesfet> Erişim Tarihi:04.11.2025
- Bars, T., Uçum, İ. ve Akbay, C. (2018). ARIMA modeli ile Türkiye fındık üretim projeksiyonu. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarım ve Doğa Dergisi*, 21(Özel Sayı), 154-160.
- Baydar, H. (2016). Tıbbi ve Aromatik Bitkiler bilimi ve Teknolojisi. Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları.
- Bıtrak, O. O., & Hatırlı, S. A. (2025). Yağ Güllü Tarımında Üretim Etkinliğinin Analizi: Isparta İli Örneği. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 22(1), 1-17. <https://doi.org/10.33462/jotaf.1259314>
- Bircan, H., & Karagöz, Y. (2003). Box-Jenkins modelleri ile aylık döviz kuru tahmini üzerine bir uygulama. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), 49-62.
- Box-Jenkins (1976). *Time Series Analysis Forecasting and Control* Lancaster UK, 90.
- Çakan, V.A. (2020). Türkiye yaş incir üretimi ve kuru incir ihracatı için öngörü: ARIMA modeli yaklaşımı. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 17 (3), 357-368.
- Çelik, Ş. (2013). Sert kabuklu meyvelerin üretim miktarının Box-Jenkins tekniği ile modellenmesi. *YYÜ Tar Bil Derg (YYU J Agr Sci)* 23(1): 18–30.
- Çukur, T., & Çukur, F. (2021). ARIMA modeli ile Türkiye bal üretim öngörüsü. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 31-39.
- Köksal, M., & Aksoy, E. (2015). Isparta'nın Tarımsal Potansiyeli ve Gül Üretimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 45–58.
- Kurt, R. ve Karayılmazlar, S. (2019). Türkiye mantar üretimi ve arima (Box-Jenkins) ile projeksiyonu. *Ormancılık Araştırma Dergisi*, 6 (1), 72-7.
- Kurtoğlu, S ve Uzundumlu, A. S. (2020). Gaziantep ilinin 2018-2025 döneminde yumurta üretim tahminleri. *The Journal of Academic Social Science* (111), 386-401.
- Mills, T. C. (2015). Non-stationary time series: Differencing and ARIMA modelling. *In Time Series Econometrics: A Concise Introduction* (pp. 41-57). London: Palgrave Macmillan UK.

- Özer, O.O., Yavuz, G.G. (2014). Box-Jenkins modeli yardımıyla fındık fiyatının tahmini. *XI. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi 3-5 Eylül*. Samsun.
- Patterson, K. (2012). Unit root tests in time series volume 2: extensions and developments. Springer.
- Sarica, D. (2024). Forecasting Sugar Beet Production in Turkey Using the Box-Jenkins Method. *Journal of Agricultural Science and Technology*, 26(1), 1-11.
- Schwarz, G. 1978. Estimating the Dimension of a Model. *Ann. Stat.*, 6(2):461-464.
- Sensoy, S., Demircan, M., Ulupınar, U., & Balta, I. (2008). Türkiye iklimi. *Turkish State Meteorological Service (DMİ)*, Ankara.
- Tarım ve Orman Bakanlığı (TOB), (2025). Erişim adresi [https://isparta.tarimorman.gov.tr/Belgeler/%C4%B0l%20M%C3%BCd%C3%BCrl%C3%BC%C4%9F%-C3%BC%20Brifingi-2024%20brifingi%20\(1\).pdf](https://isparta.tarimorman.gov.tr/Belgeler/%C4%B0l%20M%C3%BCd%C3%BCrl%C3%BC%C4%9F%-C3%BC%20Brifingi-2024%20brifingi%20(1).pdf) (Erişim tarihi: 10.09.2025)
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2025). Erişim adresi <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=79&locale=tr> (Erişim tarihi: 10.09.2025)
- Uçum, İ. (2016). ARIMA Modeli ile Türkiye Soya Üretim ve İthalat Projeksiyonu. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-8.
- Yıldırım, A., & Altunç, Ö. F. (2020). Muş İli Süt Üretiminin ARIMA Modeli ile Tahmini. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(UMS'20), 137-146. <https://doi.org/10.18506/anemon.832180>
- Yılmaz, H., Demircan, V., & Dernek, Z. (2006). Isparta İlının tarımsal yapısı, üretimi ve gelişme potansiyeli. *Ziraat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 1-16.

Gıda Tedarik Zincirinde Döngüsel Ekonomi Temelli Gıda İsrafı Azaltım Yaklaşımları

“

Betül BAHADIR¹

¹ Doç.Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi
Bölümü. ORCID: 0000-0002-9358-023X

1. Giriş

Gıda israfı, günümüzde yalnızca çevresel bir sorun alanı olarak değil; gıda güvencesi, kaynak verimliliği ve ekonomik sürdürülebilirlik ile doğrudan ilişkili çok boyutlu ve disiplinlerarası bir sorun alanı olarak ele alınmaktadır (Dudziak ve ark. 2022). Küresel ölçekte yapılan çalışmalar, üretilen gıdanın önemli bir bölümünün tedarik zincirinin farklı aşamalarında kayba uğradığını ve bu durumun doğal kaynak kullanımı, sera gazı emisyonları ve ekonomik maliyetler üzerinde ciddi baskılar yarattığını ortaya koymaktadır (FAO, 2011; FAO, 2019). Bu bağlamda gıda israfının azaltılması, yalnızca gıda sektörüne özgü bir iyileştirme alanı değil, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi açısından da temel bir politika önceliği hâline gelmiştir.

Gıda israfının uzun süre bireysel davranışlar ve tüketici tercihleri çerçevesinde tartışılmış olması, sorunun yapısal boyutunun göz ardı edilmesine yol açmıştır. Oysa gıda israfı, üretimden tüketime uzanan tedarik zincirinin tamamında ortaya çıkabilen ve her aşamada farklı dinamikler tarafından şekillenen bir olgudur (Mirabella ve ark., 2014; Muriana, 2017). Üretim ve hasat aşamasında iklim koşulları, kalite standartları ve piyasa yapıları belirleyici olurken; hasat sonrası, depolama ve dağıtım aşamalarında altyapı eksiklikleri ve lojistik sorunlar ön plana çıkmaktadır. Perakende ve tüketim aşamalarında ise planlama yetersizlikleri ve davranışsal faktörler israfın temel nedenleri arasında yer almaktadır (FAO, 2019; World Bank, 2020). Bu çeşitlilik, gıda israfının tek bir politika aracıyla ya da yalnızca farkındalık artırıcı yaklaşımlarla azaltılmasının mümkün olmadığını göstermektedir.

Bu noktada döngüsel ekonomi yaklaşımı, gıda israfının ele alınış biçimine önemli bir açılım sunmaktadır. Döngüsel ekonomi, doğrusal üretim–tüketim modelinin aksine, kaynakların sistem içinde mümkün olan en uzun süre tutulmasını ve atık oluşumunun kaynağında önlenmesini hedefleyen bir çerçeve sunmaktadır (OECD, 2020). Bu yaklaşım, gıda israfını yalnızca bertaraf edilmesi gereken bir sonuç olarak değil, üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerinin tasarımıyla ortaya çıkan yapısal bir sorun olarak değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır (Ellen MacArthur Foundation, 2019). Dolayısıyla döngüsel ekonomi, gıda israfının azaltılmasına yönelik politikaların yalnızca son aşamalara değil, tedarik zincirinin tamamına odaklanmasını gerektiren bir perspektif sunmaktadır.

Gıda israfının politika gündeminde giderek daha görünür hâle gelmesi, bu konunun uluslararası hedeflerle de ilişkilendirilmesini beraberinde getirmiştir. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları kapsamında yer alan SKA 12.3 hedefi, gıda israfının azaltılmasını ilk kez açık ve ölçülebilir bir küresel hedef olarak tanımlamıştır (United Nations,

2015). Bu hedef, ülkelerin gıda israfına ilişkin performanslarının izlenmesini ve karşılaştırılmasını mümkün kılarken, aynı zamanda ölçümleme ve politika tasarımı arasındaki ilişkinin güçlendirilmesini de gerekli kılmıştır. Bu gelişme, gıda israfının farkındalık temelli yaklaşımların ötesine geçerek, planlama ve yönetim boyutlarıyla ele alınması gereken bir alan olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, gıda tedarik zinciri boyunca ortaya çıkan gıda israfını döngüsel ekonomi perspektifiyle ele almayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, döngüsel ekonomi ve gıda israfı kavramlarının kavramsal çerçevesi özetlenmekte; israfın üretimden tüketime uzanan zincirin farklı halkalarında hangi dinamiklerle ortaya çıktığı tedarik zinciri temelli bir bakışla değerlendirilmektedir. Ayrıca döngüsel ekonomi temelli azaltım yaklaşımları, politika ve yönetim araçlarıyla birlikte ele alınarak seçilmiş ülke örnekleri ve Türkiye bağlamı üzerinden değerlendirilmiştir.

2. Döngüsel Ekonomi ve Gıda İsrafı Kavramlarının Tarihsel Gelişimi

Döngüsel ekonomi ve gıda israfı, literatürde uzun süre paralel ancak sınırlı etkileşim içinde gelişmiş iki ayrı tartışma alanı olarak ele alınmıştır. Döngüsel ekonomi çalışmaları ağırlıklı olarak kaynak verimliliği, atık yönetimi ve üretim sistemlerinin yeniden tasarımı ekseninde şekillenirken; gıda israfına ilişkin çalışmaların önemli bir bölümü tüketici davranışları, etik sorumluluk ve farkındalık boyutu üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak gıda sistemleri söz konusu olduğunda, bu iki yaklaşımın birbirinden bağımsız ele alınması, israfın yapısal ve zincir temelli niteliğini büyük ölçüde görünmez kılmaktadır. Bu nedenle gıda israfının, yalnızca bireysel tercihlerin değil, üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerinin birlikte şekillendirdiği bir sistem çıktısı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bölümde döngüsel ekonomi, gıda israfının yönetimine yönelik tamamlayıcı bir araçtan ziyade, israfın kaynağında önlenmesine imkân tanıyan bir sistem tasarımı çerçevesi olarak ele alınmaktadır.

2.1. Döngüsel Ekonomi Kavramının Gelişimi

Döngüsel ekonomi kavramının ortaya çıkışı, tek bir tarihe ya da tek bir teoriye indirgenemeyecek kadar çok katmanlı bir süreç dayanmaktadır (Wautelet, 2018). Bu tarihsel gelişim, genel olarak üç aşamada okunabilir: (i) gezegenin sınırları fikrinin güçlenmesi, (ii) üretim sistemlerinde atık ve yan ürünlerin yeniden değerlendirilmesine dayalı endüstriyel yaklaşımların ortaya çıkması, (iii) 2000'ler ve sonrasında kavramın politika ve iş dünyasında kurumsallaşması olarak ifade edilebilir (Winans ve ark., 2017).

İlk aşamada, çevresel etkilerin bilimsel ve toplumsal gündeme taşınması döngüsel ekonominin düşünsel zeminini güçlendirmiştir. Carson'ın pestisit

kullanımının ekolojik sonuçlarını tartışan çalışması, çevre risklerinin kamuoyu nezdinde görünürleşmesinde dönüm noktalarından biri olarak kabul edilir (Carson, 1962). Bunu izleyen dönemde Boulding, uzay gemisi dünya metaforuyla ekonomiyi kapalı bir sistem gibi düşünmeye çağırmış; sınırsız kaynak varsayımının sürdürülemezliğini erken dönemde kavramsallaştırmıştır (Boulding, 1966). Aynı çizgi, Roma Kulübü için hazırlanan *The Limits to Growth* raporuyla daha sistematik hâle gelmiş; nüfus ve ekonomik büyümenin gezegenin sınırlı kaynaklarıyla çatışabileceği fikrini modelleme üzerinden tartışmıştır (Meadows ve ark., 1972).

İkinci aşamada, döngüsel ekonomiyi bugünkü anlamına yaklaştıran önemli gelişme, üretim sistemlerinde atığın başka süreçler için girdi olabileceği fikrinin mühendislik ve yönetim literatüründe güçlenmesidir. Frosch ve Gallopoulos'un endüstriyel ekosistem yaklaşımı, endüstride atık/yan ürün değişimlerini sistem olarak düşünmenin önünü açmıştır (Frosch ve Gallopoulos, 1989). Bu çizgi, daha sonra endüstriyel simbiyoz literatüründe ayrıntılanmış; Chertow, coğrafi yakınlık içinde işletmeler arası malzeme/enerji/su/yan ürün değişimlerini bir rekabet avantajı mekanizması olarak sınıflandırmıştır (Chertow, 2000). Aynı dönemde iktisat literatüründe de doğrusal ekonomi yerine kaynakların ekonomi içinde döndüğü bir mantık tartışılmış; Pearce ve Turner, çevre-ekonomi ilişkisini döngü mantığıyla ele alan çerçeveler geliştirmiştir (Pearce ve Turner, 1989).

Üçüncü aşama, döngüsel ekonominin 2000'lerden itibaren politika ve kurumsal stratejilere yerleşmesidir. Çin'de kabul edilen *Circular Economy Promotion Law*, kavramın ulusal ölçekte mevzuatla desteklenmesine güçlü bir örnek oluşturur (National People's Congress of the People's Republic of China, 2008). Avrupa Birliği'nde ise döngüsel ekonomi, kapanan döngüler ve kaynak verimliliği hedefleriyle politika gündeminin merkezine taşınmış; 2015 Eylem Planı ve 2020 Yeni Eylem Planı ile ürün tasarımı ve atık yönetimine uzanan bir araç seti oluşturulmuştur (European Commission, 2015, 2020b). Bu süreçte iş dünyası ve politika çevrelerinde döngüsel ekonominin yaygınlaşmasına katkı veren referanslardan biri de Ellen MacArthur Foundation'ın raporlarıdır; raporlar, döngüsel ekonomiyi tasarım yoluyla atığı önleme, değer zincirinde değeri koruma ve ikincil kaynak kullanımını artırma ekseninde popülarlaştırmıştır (Ellen MacArthur Foundation, 2013).

Bugün döngüsel ekonomi, teknik bir mühendislik yaklaşımından ibaret görülmemektedir; tasarım, iş modeli, tedarik zinciri yönetimi ve kamu politikası bileşenlerini birleştiren bir dönüşüm çerçevesi olarak ele alınmaktadır (Winans et al., 2017). Bununla birlikte literatür, döngüsel ekonominin tam kapanma vaadi taşımadığını; pratikte amaçlanan şeyin kaynak kullanımını azaltmak ve sistem içindeki değeri daha uzun süre korumak olduğunu vurgulamaktadır (Winans et al., 2017).

2.2. Gıda İsrafı Kavramının Evrimi

Gıda israfı kavramı tarihsel olarak uzun süre bireysel sorumluluk ve etik duyarlılık ekseninde ele alınmış olup, bu nedenle sorunun tedarik zinciri kaynaklı yapısal nedenleri görece geri planda kalmıştır (Evans, 2011; Welch ve ark., 2021). Bu kapsamda, literatürdeki kırılma noktalarından biri, FAO'nun konuyu üretimden tüketime uzanan zincir boyunca ele alan küresel sentez raporları sayılabilir. FAO'nun Küresel Gıda Kayıpları ve İsrafı (Global food losses and food waste – Extent, causes and prevention) raporu, dünya genelinde üretilen gıdanın yaklaşık üçte birinin tedarik zincirinin farklı aşamalarında kayba uğradığını vurgulayarak tartışmayı gıda sistemleri ve tedarik zinciri boyutuna taşımıştır (FAO, 2011).

2010'lu yılların ortasından itibaren gıda israfı, küresel sürdürülebilirlik gündeminde de ölçülebilir hedeflerle ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Birleşmiş Milletler'in Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları içinde yer alan SKA 12.3, perakende ve tüketici düzeyinde kişi başı gıda israfının azaltılması ve üretim ve tedarik zinciri boyunca kayıpların düşürülmesi hedefini 2030 perspektifiyle tanımlayarak konuyu açık bir politika hedefi hâline getirmiştir (United Nations, 2015).

Bu hedef, gıda israfının çevresel etkilerinin daha görünür biçimde tartışılmasını da hızlandırmıştır. Küresel ölçekte gıda kaybı ve israfının neden olduğu sera gazı emisyonlarının, toplam antropojenik emisyonların yaklaşık %8'i düzeyinde olabileceği tahmin edilmektedir (FAO, 2015; Vilariño ve ark., 2017).

Aynı zamanda literatür, gıda israfının gıda sisteminde verimlilik kaybı yarattığını, maliyetleri artırarak işletmelerin operasyonel performansını ve tedarik zinciri etkinliğini olumsuz etkileyebileceğini vurgular (Vilariño ve ark., 2017). Bunun gıda güvenliği ve erişilebilirlik üzerindeki etkileri ise ülke koşullarına ve tedarik zinciri yapısına bağlı olarak değişir. Dolayısıyla doğrudan ve otomatik bir ilişki yerine dolaylı ve bağlama duyarlı bir etki mekanizması söz konusudur (FAO, 2019).

Bu süreçte tanım ve ölçüm standardizasyonu ihtiyacı belirginleşmiştir. UNEP'in Gıda İsrafı Endeksi (Food Waste Index) yaklaşımı, hanehalkı, perakende ve gıda hizmetleri düzeyinde gıda israfının ölçümüne ilişkin metodolojik bir çerçeve sunarak SKA 12.3 hedefinin izlenebilirliğini güçlendirmiştir (UNEP, 2021). FAO ise kaybın (food loss) ve israfın (food waste) farklı aşamalarda ortaya çıktığını ve bu nedenle politika araçlarının da aşama özgü tasarlanması gerektiğini özellikle vurgulamaktadır (FAO, 2019; FAO, 2011).

Son olarak literatürde gıda israfının kapsamı konusunda farklı tanımlar bulunduğu, tedarik zinciri karmaşıklığı nedeniyle sınırların değişebildiği belirtilmektedir (Parfitt ve ark., 2010). Bu çerçevede güncel yaklaşımlar, üretim, hasat sonrası ve işleme gibi zincirin erken evrelerinde ortaya çıkan azalımı daha çok gıda kaybı (food loss); perakende ve tüketim evrelerinde ortaya çıkan ve davranışsal yönü daha baskın akımları ise gıda israfı (food waste) olarak sınıflandırma eğilimindedir (FAO, 2011; FAO, 2019).

2.3. Döngüsel Ekonomi ve Gıda İsrafı Kavramlarının Kesişimi

Döngüsel ekonomi, kaynakların değerini ekonomik sistem içinde mümkün olduğunca uzun süre korumayı; atık oluşumunu önlemeyi ve kaçınılmaz kalıntıları ise yeniden değer yaratacak akımlara dönüştürmeyi hedefleyen bir çerçevedir. Bu yaklaşım, gıda sistemlerinde özellikle perakende, hizmet ve hanehalkı aşamalarında ortaya çıkan gıda israfını, yalnızca bertaraf edilmesi gereken bir sorun değil; aynı zamanda değer kaybı ve verimsizlik alanı olarak ele alır. Nitekim küresel ölçekte 2022 yılında perakende, yiyecek-içecek hizmetleri ve hanelerde 1,05 milyar ton gıdanın israf edildiği; bunun %60'ının hanehalkı kaynaklı olduğu raporlanmaktadır (UNEP, 2024).

Döngüsel ekonomi ile gıda israfının kesişimi, literatürde çoğunlukla önleme öncelikli hiyerarşi üzerinden kavramsallaştırılır. Gıda israfının yalnızca bertaraf edilmesi gereken bir atık olarak değil, sistem tasarımındaki eksikliklerin bir sonucu olarak ele alınması, döngüsel ekonomi yaklaşımıyla yüksek düzeyde örtüşmektedir. Bu çerçevede literatürde, gıda israfının azaltılmasında önleme, yeniden dağıtım ve geri kazanım gibi stratejilerin hiyerarşik biçimde ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır (Papargyropoulou et al., 2014).

Gıda israfının döngüsel ekonomi gündemindeki kritik öneminin bir diğer nedeni çevresel ayak izidir. FAO'nun gıda kaybı ve israfının doğal kaynaklar üzerindeki etkilerini ele alan çalışması; gıda israfının iklim, su, arazi ve biyoçeşitlilik üzerindeki baskıları büyüttüğünü ve sıfır atık/yeniden kullanım yaklaşımlarının bu baskıları azaltma potansiyeli taşıdığını vurgulamaktadır (FAO, 2013). Uygulama boyutunda ise şehir ölçeği öne çıkmaktadır. Ellen MacArthur Foundation (2019), çalışmasında, kent gıda sistemlerinde gıda israfının azaltılması ve organik akımların kompost/enerji gibi çıktılarına dönüştürülmesi yoluyla hem çevresel hem ekonomik faydaların güçlendirilebileceğini tartışır. Politika tasarımı açısından, ölçüm ve izleme altyapısı döngüsel ekonomik ve gıda israfı kesişiminin temelidir. AB'de gıda atığının ortak metodolojiyle ölçülmesine ilişkin çerçeve düzenleme bu yaklaşımın örneklerindendir (European Commission, 2019a).

Son yıllarda yayımlanan akademik çalışmalar ve politika belgeleri, gıda israfının döngüsel ekonomi perspektifiyle ele alınmasının yalnızca çevresel

değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal faydalar da sağladığını ortaya koymaktadır. OECD (2025), gıda israfının azaltılmasının kaynak verimliliği, gıda güvencesi ve iklim politikalarıyla doğrudan ilişkili olduğuna dikkat çekerek, bu alandaki politikaların tedarik zinciri boyunca çok boyutlu biçimde tasarlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu gelişmeler, döngüsel ekonomi ve gıda israfı kavramlarının günümüzde neden birlikte ele alındığını ve neden gıda tedarik zinciri perspektifinin bu tartışmaların merkezinde yer aldığını açık biçimde ortaya koymaktadır.

3. Doğrusal Ekonomi Modelinin Gıda Sistemlerindeki Sınırları

Doğrusal ekonomi modeli, en genel haliyle kaynağı çıkar-üret-tüket-at (take-make-dispose / take-make-waste) akışına dayanan; ürünlerin ve girdilerin ömür sonunda sistem dışına atık olarak çıktığı bir ekonomik örgütlenmedir (Ellen MacArthur Foundation, 2023).

Gıda sistemlerine uygulandığında bu model; tarımsal üretimde yüksek düzeyde girdi kullanımını (enerji, su, gübre vb.), değer zinciri boyunca kayıpları ve tüketim sonrasında organik fraksiyonun çoğunlukla geri kazanılmadan bertarafını normalleştirir. Gıda sistemi üretim-işleme-dağıtım-tüketim bileşenlerinin toplamı olarak ele alındığında, doğrusal model bu bileşenler arasında kapanan döngüler yerine tek yönlü bir akış yaratır ve kaynak verimliliğini yapısal olarak sınırlar (IPCC, 2022).

Doğrusal modelin gıda alanındaki en görünür sınırı, sistematik gıda kaybı ve israfıdır. FAO'nun küresel değerlendirmesi, insan tüketimi için üretilen gıdanın yaklaşık üçte birinin kaybolduğunu ya da israf edildiğini ve bunun yaklaşık 1,3 milyar ton/yıl düzeyinde olduğunu raporlamaktadır (FAO, 2011).

UNEP'in daha güncel ölçümü ise, tüketiciye ulaşmış gıda açısından 2022'de perakende, yiyecek-içecek hizmetleri ve hanehalkında toplam 1,05 milyar ton gıdanın israf edildiğini; bunun %60'ının hanehalkı kaynaklı olduğunu göstermektedir (UNEP, 2024).

Bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, doğrusal modelin gıda sistemlerinde çıktıyı maksimize eden fakat değer kaybını minimize etmeyen bir üretim-tüketim düzeni yarattığı görülmekte ve üretim artarken, aynı anda yenilebilir gıdanın önemli bir bölümü ekonomik ve sosyal değer üretmeden sistem dışına itildiği ifade edilmektedir (FAO, 2011; UNEP, 2024).

Doğrusal ekonomi modelin ikinci temel sınırı ise, gıda zincirinde oluşan çevresel dışsallıkların fiyatlara ve karar süreçlerine yeterince yansımamasıdır. IPCC'nin değerlendirmesi, gıda sistemlerinden kaynaklanan toplam sera gazı emisyonlarının (tarım ve gıdayla ilişkili arazi kullanımı/ormansızlaşma,

tarladan sofraya süreçler) 2007–2016 dönemi için toplam antropojenik emisyonların %21–37’si aralığında tahmin edildiğini ortaya koymaktadır (IPCC, 2022). Bu büyüklük, gıda sistemindeki üretim ve tüketim tercihlerini maliyet minimizasyonu ile sınırlayan doğrusal bakışın iklim hedefleriyle yapısal bir gerilim taşıdığını göstermektedir.

Aynı doğrultuda, Poore ve Nemecek (2018) tarafından yapılan kapsamlı meta-analizinde; hayvansal ürünlerin (et, süt ürünleri, yumurta ve su ürünleri) dünya tarım arazisinin çok büyük bir bölümünü kullandığını ve gıda kaynaklı emisyonların önemli bir kısmını oluşturduğunu; ayrıca aynı ürün içinde üreticiler arasında büyük etki farklılıkları bulunduğunu göstererek hem talep hem üretim tarafında dönüşüm alanlarına işaret etmektedir. Söz konusu çalışmada, doğrusal modelde yüksek hacimli üretim yaklaşımının arazi ve emisyon baskılarını artırma riski bulunduğu ifade edilmektedir (Poore ve Nemecek, 2018).

Diğer yandan, gıda sistemleri biyofiziksel olarak besin maddesi döngülerine dayanır; doğrusal model ise bu döngüleri çoğu zaman tek yönlü hale getirir: tarlaya giren besin maddesi (özellikle sentetik gübre kaynaklı reaktif azot) ürün–tüketim–atık hattında geri kazanılmadan kaybolur ve önemli bölümünün hava, su ve toprağa kayıplarla yayıldığını ve bunun zincirleme çevresel/sağlık etkileri ürettiğini vurgulanmaktadır (Galloway et al., 2008). Dolayısıyla doğrusal modelin atık olarak çıkış mantığı, gıda sistemlerinde yalnızca gıda kaybı/israfı değil; aynı zamanda nütrient kirliliği ve toprak verimliliği üzerinde uzun dönemli baskılar yaratmaktadır (Rockström et al., 2009; Steffen et al., 2015).

Doğrusal ekonomi çerçevesinde gıda israfı, çoğu zaman son aşama sorunu gibi ele alınmaktadır. Oysa ki israf edilen her birim gıda, aynı zamanda üretim boyunca kullanılan su, enerji, arazi ve diğer girdilerin de boşa harcanması anlamına gelmektedir. FAO’nun Gıda İsrafı Ayak İzi (Food Wastage Footprint) raporu, gıda kaybı ve israfının iklim, su, arazi ve biyoçeşitlilik üzerindeki çevresel etkilerini değerlendirmek üzere küresel bir çerçeve sunmakta ve israfın çevresel sıcak noktalarını gıda zinciri boyunca analiz etmeyi amaçlamaktadır (FAO, 2013).

Doğrusal modelin bir diğer sınırı, gıda israfını sistem performansının çekirdek göstergesi haline getirmemesi; dolayısıyla ölçüm, raporlama ve hedefleme altyapısını zayıf bırakabilmesidir. UNEP, gıda israfının azaltılması için ülkelerin önce ölçüm kapasitesini güçlendirmesi gerektiğini; ölçmenin fırsatın büyüklüğünü görünür kılarak politika tasarımını desteklediğini vurgulamaktadır (UNEP, 2024).

AB düzeyinde ise gıda atığı düzeylerinin ortak metodoloji ile ölçümüne ilişkin çerçevenin oluşturulması, israfın yönetilebilir bir politika alanına dönüştürülmesine örnek teşkil etmektedir (European Commission, 2019a).

Özetle doğrusal ekonomi; (i) yüksek hacimli üretim ve tüketimle gıda kaybı/israfını yapısal olarak büyütebilmesi (FAO, 2011; UNEP, 2024), (ii) iklim–arazi–su dışsallıklarını yeterince fiyatlamadığı için emisyon ve arazi baskılarını kalıcı hale getirebilmesi (IPCC, 2022; Poore ve Nemecek, 2018), (iii) besin maddesi döngülerini kırarak azot/fosfor kirliliği ve uzun dönemli verimlilik sorunlarını derinleştirebilmesi (Galloway et al., 2008; Rockström et al., 2009; Steffen et al., 2015) nedeniyle gıda sistemlerinde sürdürülebilir bir denge üretmekte zorlanmaktadır. Bu çerçevede literatürde giderek güçlenen yaklaşım, doğrusal akışın yerine önleme–yeniden dağıtım–organik geri kazanım ve nütrient döngüsü gibi döngüsel kademeleri öne çıkaran hiyerarşik bir yönetim kurma (Papargyropoulou et al., 2014; Ellen MacArthur Foundation, 2023).

4. Gıda Tedarik Zincirinde Gıda İsrafı

Gıda israfı yalnızca atık yönetimi meselesi değildir; sürdürülebilir üretim ve tüketim çerçevesiyle birlikte düşünülmeli ve gıda tedarik zincirinin tamamında gıda fazlası ve (önlenebilir) israfı azaltmaya odaklanmalıdır (Bringeze ve Bleischwitz, 2009; Papargyropoulou et al., 2014; Pires et al., 2011). Bu nedenle, zincirin herhangi bir noktasında oluşan kaybın etkisi yalnızca o aşamadaki miktar değildir; aynı zamanda üretim, satın alma, lojistik ve bertaraf maliyetleri dahil geniş bir ekonomik etkiler seti üretir (Morrissey ve Browne, 2004; Papargyropoulou et al., 2014; Qusted et al., 2011).

Üretim, hasat, depolama, taşıma ve işleme aşamalarında ortaya çıkan kayıplar ağırlıklı olarak teknik ve yapısal nedenlerle ilişkilendirilirken; perakende ve tüketim aşamalarında gözlenen israf daha çok kurumsal ve davranışsal dinamikler tarafından şekillenmektedir (FAO, 2019; UNEP, 2024). Bununla birlikte ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre kayıp/israfın zincir içindeki konumu değişmektedir. Örneğin gelişmekte olan ülkelerde kayıplar daha çok gıda tedarik zincirinin ilk aşamalarında (hasat, depolama, altyapı eksikleri vb.) yoğunlaşırken; gelişmiş ülkelerde tüketim aşamasının toplam kayıplar içindeki payı yükselmekte ve davranışsal etmenler daha belirgin hale gelmektedir (UNEP, 2024).

Bununla birlikte, gıda israfı yönetiminin ancak zincirin bütününde ve özellikle önleme ekseninde kurgulanmasıyla sürdürülebilir bir çözüme yönlendirilebileceği vurgulanmaktadır (Papargyropoulou et al., 2014). Bu kapsamda Şekil 1 ile gıda israfının tedarik zinciri boyunca nasıl farklılaştığını analitik bir akış içinde göstermek amaçlanmaktadır.

(i) Üretim ve hasat sırasındaki işlemler:

Üretim ve hasat aşaması, gıda israfının özellikle tarımsal üretimin yoğun olduğu ülkelerde önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu aşamada ortaya çıkan israf, büyük ölçüde iklim koşulları, zararlılar, hastalıklar ve üretim planlamasındaki belirsizliklerle ilişkilidir. Bunun yanı sıra piyasa koşulları ve kalite standartları da üretim aşamasındaki israfı artıran önemli faktörler arasında yer almaktadır. Özellikle ürün fiyatlarının hasat döneminde beklenen seviyenin altında gerçekleşmesi, çiftçilerin ürünün bir kısmını hasat etmemesine veya tarlada bırakmasına yol açabilmektedir (FAO, 2019).

Estetik kalite standartları, üretim aşamasında ortaya çıkan gıda israfının yapısal nedenlerinden biridir. Pazar ve perakende zincirlerinin belirlediği boyut, şekil ve görünüm kriterleri, insan tüketimine uygun olan ancak bu standartları karşılamayan ürünlerin sistem dışına itilmesine neden olabilmektedir. Bu durum, gıda israfının bireysel üretici tercihlerinden ziyade tedarik zinciri boyunca şekillenen bir sonuç olduğunu göstermektedir. Üretim aşamasında ortaya çıkan israfın azaltılabilmesi, planlama araçlarının geliştirilmesi ve kalite standartlarının yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir (Papargyropoulou et al., 2014; The Government Office for Science, 2011; Parfitt et al., 2010).

(ii) Hasat Sonrası, Depolama ve Taşıma Aşamasında Gıda İsrafı

Hasat sonrası süreçler, gıda israfının özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde yoğunlaştığı aşamalar arasında yer almaktadır. Zararlılar, hastalık, dökülme ve kontaminasyon ve doğal kuruma gibi faktörler depolama kaynaklı kayıpları belirginleştirir; bu tür kayıplar çoğu kez davranıştan çok altyapı/işletme koşulları ile ilişkilendirilir (Papargyropoulou et al., 2014). Depolama altyapısının yetersizliği, soğuk zincir eksiklikleri ve uygun olmayan taşıma koşulları, ürünlerin pazara ulaşmadan önce bozulmasına neden olmaktadır. Dünya Bankası tarafından yapılan çalışmalar, bu aşamadaki kayıpların büyük ölçüde fiziksel ve teknik altyapı yetersizliklerinden kaynaklandığını ortaya koymaktadır (World Bank, 2020).

Bunular birlikte, yanlış/uygunsuz ambalajın ürüne zarar vermesi ve dökülmeler gibi kayıplar; özellikle tahıllarda çuval kaynaklı dökülme ve zararlı baskısı gibi nedenler de gıda kaybına neden olan faktörler arasındadır (Papargyropoulou et al., 2014). Özellikle küçük ölçekli üreticilerin modern depolama ve taşıma olanaklarına erişiminin sınırlı olması, gıda israfının yapısal bir sorun olarak ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu durum, altyapı yatırımları ve lojistik sistemlerin güçlendirilmesini de içermesi gerektiğini göstermektedir (Papargyropoulou et al., 2014; Gustavsson et al., 2011; Parfitt et al., 2010).

(iii) İşleme ve Dağıtım Aşamasında Gıda İsrafı

İşleme ve dağıtım aşamasında ortaya çıkan gıda israfı, teknik fireler, üretim hataları ve talep tahminindeki yetersizliklerle ilişkilidir. Gıda işleme sürecinde ortaya çıkan yan ürünler ve fireler, uygun biçimde değerlendirilemediği durumlarda israf olarak sınıflandırılmaktadır. Ancak döngüsel ekonomi perspektifi, bu tür yan ürünlerin gıda, yem veya enerji üretimi gibi farklı amaçlarla değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

Dağıtım aşamasında ise stok yönetimi ve lojistik planlama büyük önem taşımaktadır. Talep dalgalanmalarının doğru öngörülememesi, ürünlerin raf ömrü dolmadan tüketiciye ulaştırılamamasına yol açabilmektedir. Bu durum, gıda israfının yalnızca fiziksel kayıplardan değil, bilgi ve planlama eksikliklerinden de kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu aşamada dijitalleşme ve veri temelli karar mekanizmaları, gıda israfının azaltılmasında önemli bir potansiyel sunmaktadır.

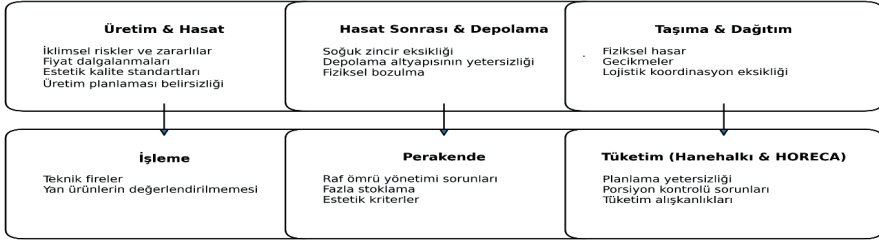
(iv) Perakende Aşamasında Gıda İsrafı

Perakende aşaması, gıda israfının yüksek gelirli ülkelerde yoğunlaştığı temel alanlardan biridir. Raf düzenlemeleri, ürün çeşitliliği beklentisi ve estetik standartlar, perakende düzeyinde israfı artıran başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Ayrıca her zaman dolu raf beklentisi, ürünlerin satışa sunulma süresini uzatmakta ve raf ömrü dolan ürünlerin israf edilmesine yol açabilmektedir (UNEP, 2024).

Perakende aşamasında ortaya çıkan gıda israfı, büyük ölçüde kurumsal kararlar ve iş modelleriyle ilişkilidir. Bu nedenle bu aşamada uygulanacak politika araçları, yalnızca bağış ve geri kazanım uygulamalarıyla sınırlı kalmamalı; fiyatlandırma, stok yönetimi ve satış stratejilerinin yeniden tasarlanmasını da kapsamalıdır. Bazı ülkelerde uygulanan dinamik fiyatlandırma ve bağış zorunlulukları, perakende düzeyindeki gıda israfının azaltılmasına yönelik önemli örnekler sunmaktadır.

(v) Tüketim Aşamasında Gıda İsrafı

Tüketim aşaması, gıda israfının kamuoyunda en görünür olduğu alanlardan biridir. Hanehalkı ve yiyecek-içecek hizmetleri sektöründe ortaya çıkan israf, büyük ölçüde planlama yetersizlikleri, gereğinden fazla satın alma, tabak artıkları, fazla pişirme, evde stok yönetiminin zayıflığı ve tavsiye edilen tüketim tarihi (best before) ile son tüketim tarihi (use by) ayrımının doğru anlaşılması gibi davranışsal kaynaklar, perakende ve tüketim evresinde gıda israfının ayırt edici niteliği olarak öne çıkmaktadır (The Government Office for Science, 2011; Parfitt et al., 2010; Papargyropoulou et al., 2014).

Şekil 1. Gıda Tedarik Zincirinde Gıda İsrafının Nedenleri

Gıda tedarik zincirinin farklı aşamalarında ortaya çıkan gıda israfının nedenleri ve dinamikleri dikkate alındığında, tek tip politika araçlarının etkisinin sınırlı kalacağı açıktır. Üretim ve hasat aşamasında planlama ve standartlar ön plana çıkarken; hasat sonrası süreçlerde altyapı yatırımları ve lojistik kapasite belirleyici olmaktadır. Perakende ve tüketim aşamalarında ise iş modelleri, fiyatlandırma ve davranışsal faktörler daha baskın bir rol oynamaktadır.

Bu aşama bazlı yaklaşım, döngüsel ekonomi temelli çözümlerin neden zincir boyunca farklı biçimlerde tasarlanması gerektiğini de ortaya koymaktadır. Bir sonraki bölümde, bu analizden hareketle döngüsel ekonomi perspektifiyle geliştirilen çözüm yaklaşımları ve politika araçları ele alınacaktır.

5. Döngüsel Ekonomi Temelli Gıda İsrafı Azaltım Yaklaşımları

Döngüsel ekonomi çerçevesi, gıda sistemlerinde değerin mümkün olan en üst seviyede korunması ilkesine dayanır. Bu nedenle israf azaltım yaklaşımlarının sıralaması literatürde genellikle önleme, yeniden dağıtım, daha düşük değerli geri kazanım/enerji şeklinde kurgulanmaktadır. Bu mantık, gıda fazlası ve gıda atığının yönetiminde hiyerarşi yaklaşımını temel alan çalışmalarda açık biçimde tartışılmıştır (Papargyropoulou et al., 2014) (Şekil 2). Döngüsel gıda sistemi dönüşümünü daha geniş sosyo-teknik geçiş perspektifiyle ele alan çalışmalar da, müdahale alanlarını tedarik zincirinin tümüne yayılan bir sistem dönüşümü olarak konumlandırır (Jurgilevich et al., 2016).

Şekil 2. Döngüsel Ekonomi Temelli Gıda İsrafı Azaltım Yaklaşımları

Kaynak: Papargyropoulou et al., 2014

5.1. Önleme Odaklı Yaklaşım: İsrafın Kaynağında Azaltılması

Önleme, yenilebilir gıdanın tedarik zinciri içinde atık statüsüne düşmesini engellediği için en yüksek değer koruma sağlayan seçenektir. Bu nedenle hiyerarşinin en üstünde yer alır (Papargyropoulou et al., 2014). Önleme yaklaşımı, perakende ve hizmet sektöründe stok/raf yönetimi ve operasyonel planlama, hanehalkında ise satın alma, porsiyonlama ve saklama pratikleri gibi farklı belirleyiciler üzerinden çalışır. Bu ayrım, gıda fazlası ile gıda atığı sınırlarının pratikte nasıl oluştuğunu ve müdahalenin hangi aşamada daha etkili olacağını göstermesi bakımından kritik kabul edilmektedir (Papargyropoulou et al., 2014).

5.2. Yeniden Dağıtım ve Gıda Bağışı Mekanizmaları

Yeniden dağıtım, yenilebilir gıdanın insan tüketimi içinde kalmasını sağlayarak çevresel kazanımın yanında sosyal fayda (gıda güvencesi) üretir. Bu nedenle önlemeden sonra gelen yüksek öncelikli bir seçenektir (Papargyropoulou et al., 2014). Uygulamada bu mekanizmalar; bağış protokolleri, gıda bankaları/sosyal marketler ve fazlanın ihtiyaç noktalarıyla eşleştirilmesi gibi örgütlenmeleri içermektedir. Ancak gıda güvenliği, kalite, sorumluluk paylaşımı ve lojistik (özellikle soğuk zincir) gereklilikleri nedeniyle yeniden dağıtımın etkinliği, kurumsal koordinasyon ve ölçümleme kapasitesiyle doğrudan ilişkilidir (Papargyropoulou et al., 2014; UNEP, 2024).

5.3. Yan Ürünlerin ve Firelerin Değer Zincirine Kazandırılması

Döngüsel ekonomi literatüründe, insan tüketimine uygun olmayan veya yeniden dağıtıma elverişsiz fraksiyonlar için değerlendirme (valorisation) yaklaşımı; yan akımların yeni ürün, yem, biyobazlı ara ürünler gibi daha yüksek katma değerli kullanım yollarına yönlendirilmesini ifade etmektedir. Bu yaklaşım, atık yönetiminden ziyade değer zinciri tasarımı ve kaynak verimliliği odağını güçlendirmektedir (Jurgilevich et al., 2016; Ouro-Salim & Guarnieri, 2022).

5.4. Geri Kazanım Uygulamaları: Kompost ve Biyogaz

Organik fraksiyonun kompostlanması ve anaerobik çürütme (biyogaz), özellikle yeniden dağıtıma uygun olmayan akımlar için döngüsellik sağlayan uygulamalardır. Ancak gıda israfı hiyerarşisine göre bu seçenekler, önleme ve yeniden dağıtımdan sonra gelir. Çünkü en iyi sonuç, israfın oluşmaması ya da yenilebilir gıdanın insan tüketiminde kalmasıdır (Papargyropoulou et al., 2014). Bu öncelik sıralamasıyla uyumlu biçimde, de Sadeleer ve arkadaşları (2020) hanehalkı gıda atığında önleme ile farklı geri kazanım yöntemlerini (ör. anaerobik çürütme, yakma vb.) çevresel etkiler açısından karşılaştırarak politika yapıcılar için bir karar çerçevesi sunmaktadır. Kent ölçeğinde ise kompost ve biyogaz uygulamaları, organik atıkların yerel düzeyde değerlendirilmesini sağlayarak döngüsel gıda sistemi dönüşümünde uygulanabilir kaldıraçlar arasında görülmektedir (Ellen MacArthur Foundation, 2019).

5.5. Dijitalleşme ve İzlenebilirlik Temelli Yaklaşımlar

Dijitalleşme (ölçüm, raporlama, hedef koyma, tedarik zinciri koordinasyonu) bu bölümdeki tüm yaklaşım kümelerini yatay biçimde güçlendirmektedir. Önleme için veriye dayalı yönetim, yeniden dağıtım için eşleştirme/koordinasyon ve geri kazanım için akım planlaması gibi işlevler, pratikte ölçülebilir performans artışlarıyla ilişkilendirilmektedir (WRAP, 2019; UNEP, 2024). Waste and Resources Action Programme (WRAP) tarafından geliştirilen ‘Target–Measure–Act’ (Hedefle–Ölç–Harekete Geç) yaklaşımı, işletme düzeyinde gıda israfını azaltmaya yönelik standart bir uygulama çerçevesi sunmaktadır. WRAP(2019) ilerleme raporu, yaklaşımın sektörde yaygınlaştırılmasına ilişkin uygulama göstergeleri sağlamaktadır (WRAP, 2019).

5.6. Çözüm Yaklaşımlarının Politika Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Politika çerçevesi açısından iki unsur belirleyicidir: (i) ölçümün standardizasyonu, (ii) hiyerarşiyle uyumlu önceliklendirme. AB’de gıda atığı düzeylerinin üye ülkeler arasında karşılaştırılabilir biçimde ölçülmesi

için ortak metodoloji ve asgari kalite şartları 2019 tarih ve 1597 sayılı yetkilendirilmiş kararı (Commission Delegated Decision (EU) 2019/1597) ile düzenlenmiştir (European Commission, 2019a). Küresel ölçekte ise UNEP'in Food Waste Index Report 2024'ü, ülkeler arası ölçüm kapasitesini güçlendirme ve azaltım çözümlerini kamu ve özel ortaklıklarıyla ölçekleme ihtiyacını vurgulamaktadır. UNEP (2024) raporuna göre, 2022'de küresel ölçekte perakende-hizmet-hanehalkı toplamında 1,05 milyar ton gıda atığı oluştuğunu ve bunun %60'ının hanehalkında oluştuğu bulgusunu raporlamaktadır (UNEP, 2024). Bu nedenle politika paketi, yalnızca geri kazanım altyapısı na değil; önleme ve yeniden dağıtımı önceleyen, ölçüm-raporlama ve kurumsal koordinasyonu güçlendiren bir tasarıma dayanma önemlidir (Papargyropoulou et al., 2014; European Commission, 2019a; UNEP, 2024).

6. Gıda İsrafının Azaltılmasında Politika ve Yönetişim Boyutu

Önceki bölümlerde gıda tedarik zinciri boyunca gıda israfının nedenleri ve döngüsel ekonomi temelli çözüm seçenekleri ele alınmıştır. Ancak bu çözümlerin sahada karşılık bulması, ülkelerin hedef belirleme, sorumluluk paylaşımı, ölçüm ve izleme mekanizmalarını içeren bütüncül bir politika ve yönetim mimarisi kurmasına bağlıdır. Gıda israfı, çok sayıda aktörün (üreticiler, işleyiciler, perakendeciler, gıda hizmetleri, hanehalkları, kamu kurumları) ve politika alanının (tarım, gıda güvenliği, çevre, sosyal politika, vergi) kesişiminde ortaya çıkan çok düzeyli bir sorundur. Bu nedenle etkili yönetim, teknik çözüm önerilerini uygulanabilir programlara dönüştüren temel çerçeve olarak öne çıkmaktadır (European Court of Auditors, 2016; UNEP, 2024).

6.1. Hedef-Ölçüm-Uygulama Döngüsü ve Çok Düzeyli Yönetişim

Politika tasarımı giderek kabul gören yaklaşım, gıda israfının azaltımında hedef belirleme-ölçüm-uygulama döngüsünün birlikte kurgulanmasıdır. UNEP, ülkelerin politika geliştirme sürecinde öncelikle güvenilir ve karşılaştırılabilir veri üretme kapasitesini güçlendirmesi gerektiğini; ölçüm altyapısı kurulmadan belirlenen hedeflerin izlenemediğini vurgulamaktadır (UNEP, 2024). Bu çerçevede yönetim, ulusal düzeyde strateji ve mevzuatın belirlenmesini, sektör düzeyinde uygulama protokolleri ve veri paylaşımını, yerel düzeyde ise belediyeler ve yerel ağlar aracılığıyla altyapı ve davranışsal programların yürütülmesini kapsayan çok düzeyli bir yapı gerektirir. Avrupa Birliği'nin yaklaşımında da ortak tanımlar, ölçüm yöntemleri ve raporlama yükümlülükleri, politika ilerlemesinin izlenebilmesi açısından merkezi bir rol oynamaktadır (European Commission, 2019a).

6.2. Ölçüm ve Raporlama

Gıda israfı politikalarının başarısının değerlendirilebilmesi, öncelikle neyin ölçüldüğünün netleştirilmesini gerektirir. Bu nedenle küresel ölçekte Food Loss and Waste Accounting and Reporting Standard (FLW Standard), kamu kurumları, işletmeler ve diğer aktörler için gıda kaybı ve israfının tutarlı biçimde tanımlanması ve raporlanması açısından temel bir referans noktasıdır (Food Loss and Waste Protocol, 2016). Avrupa Birliği'nde ise Commission Delegated Decision (EU) 2019/1597, gıda tedarik zincirinin farklı aşamalarında gıda atığının nasıl ölçüleceğini tanımlayarak ülkeler arası karşılaştırılabilir veri üretimini hedeflemektedir. Bu düzenlemeler, politika tartışmasını niyet beyanı düzeyinden çıkarıp performans ve sonuç odaklı bir değerlendirme çerçevesine taşımaktadır (European Commission, 2019a).

6.3. Düzenleyici Araçlar

Gıda israfı politikalarında düzenleyici araçlar denildiğinde sadece yasak/ceza değil; belirsizlikleri azaltan, uygulama risklerini yöneten ve aktörlere rehberlik eden düzenlemeler de anlaşılmalıdır. Gıda bağışı, gıda israfını azaltmaya yönelik politika araç setinin önemli bir parçasıdır; ancak bağış mekanizmalarının etkinliği, hukuki ve operasyonel belirsizliklerin giderilmesine bağlıdır. Bu çerçevede, Avrupa Komisyonu'nun gıda bağışına ilişkin kılavuzu (EU guidelines on food donation, 2017/C 361/01) belgesi, gıda bağışında hijyen, sorumluluk ve etiketleme kurallarını açıklığa kavuşturarak özellikle son tüketim tarihi (use by) ve tavsiye edilen tüketim tarihi (best before) ayrımının uygulamadaki anlamını netleştirmektedir (European Commission, 2017). Bu tür düzenlemeler, gıda bağışını yalnızca sosyal politika aracı olarak değil, tedarik zinciri temelli bir israf azaltım mekanizması olarak ele almaktadır. Bununla birlikte literatürde, bağış uygulamalarının önleme stratejilerinin yerine ikame edilmesi durumunda israfı normalleştirme riski doğurabileceği vurgulanmakta; bu nedenle bağışın, önleme hedefleri ve raporlama yükümlülükleriyle birlikte tasarlanması gerektiği belirtilmektedir (European Court of Auditors, 2016).

6.4. Teşvik Mekanizmaları ve Yatırım Mantiğı

Gıda israfının azaltılması çoğu zaman soğuk zincir, depolama, izlenebilirlik, ayrıştırma, toplama ve organik atık yönetimi gibi altyapı yatırımlarını gerektirmektedir. Bu nedenle hibe programları, vergi kolaylıkları ve teknik destek mekanizmaları politika setinin tamamlayıcı unsurlarıdır. Ancak teşviklerin tasarımında yanlış yönlendirme riski bulunmaktadır. Aşırı üretimi veya verimsiz stoklama davranışlarını dolaylı biçimde destekleyen teşvikler, israfın yapısal nedenlerini güçlendirebilir. Bu nedenle teşviklerin, ölçüm ve performans göstergeleriyle ilişkilendirilmesi

ve izleme ve değerlendirme mekanizmalarıyla desteklenmesi önerilmektedir (European Commission, 2020; UNEP, 2024).

6.5. Gönüllü Anlaşmalar ve Sektörel Koalisyonlar

Literatürde öne çıkan bir diğer yönetim aracı, gönüllü anlaşmalar ve sektör temelli koalisyonlar, özellikle perakende ve gıda hizmetleri gibi regülasyonun uygulanmasının zor olduğu alanlarda tamamlayıcı yönetim araçlarıdır. Birleşik Krallık'ta WRAP tarafından yürütülen Courtauld Commitment, işletmelerin belirli hedeflere gönüllü olarak bağlandığı, ilerlemenin ölçülüp raporlandığı bir yönetim modeli sunmaktadır (WRAP, 2021). Literatürde bu tür modellerin etkinliğinin, kamu otoritesinin ölçüm standartları ve şeffaf raporlama beklentileriyle çerçeve koyucu rol üstlenmesi durumunda arttığı vurgulanmaktadır.

6.6. Politika Tutarlılığı ve Entegrasyon

Gıda israfı politikalarının kalıcı etki yaratabilmesi, iklim değişikliğiyle mücadele, sürdürülebilir tüketim ve üretim ve gıda güvencesi politikalarıyla entegre biçimde ele alınmasına bağlıdır. UNEP, gıda israfının azaltılmasını hem kaynak verimliliği hem de sera gazı emisyonlarının düşürülmesi açısından yüksek kaldıraçlı bir müdahale alanı olarak tanımlamaktadır (UNEP, 2024). Bu bağlamda politika tutarlılığı, yalnızca hedef uyumunu değil aynı zamanda tanım, ölçüm, raporlama ve veri paylaşımı süreçlerinde de bütünlüğü gerektirmektedir. Uluslararası standartlar ile bölgesel ve ulusal düzenlemelerin birlikte okunması, politika tasarımı güçlü ve güvenilir bir temel oluşturmaktadır.

7. Seçilmiş Ülke Deneyimleri ve Türkiye İçin Politika Çıkarımları

Gıda israfının azaltılmasına yönelik politika ve uygulamalar, ülkelerin kurumsal yapıları, gıda tedarik zincirinin organizasyonu ve yönetim kapasitelerine bağlı olarak farklı biçimlerde şekillenmektedir. Bu nedenle ülke deneyimlerinin aktarımı, iyi uygulama listesi sunmaktan ziyade, hangi politika araçlarının hangi koşullarda etkili sonuçlar ürettiğini anlamaya odaklanmalıdır. Bu bölümde seçilmiş ülke deneyimleri, döngüsel ekonomi perspektifiyle ve politika tasarımı açısından karşılaştırmalı biçimde ele alınmakta; ardından Türkiye için uygulanabilir çıkarımlar tartışılmaktadır.

7.1. Avrupa Birliği

Avrupa Birliği'nde gıda israfı azaltımı, yalnızca atık yönetimi başlığı altında değil; Avrupa Yeşil Mutabakatı kapsamında hedeflenen sistem dönüşümünün bir bileşeni olarak ele alınmaktadır. Bu çerçevede Yeşil Mutabakatın merkezinde yer alan Tarladan Çatala (Farm to Fork) Stratejisi,

sürdürülebilir gıda sistemlerine geçiş için gıda kaybı ve israfının azaltılmasına yönelik bir politika hedefi olarak tanımlanmaktadır (European Commission, 2020a). Bu yaklaşım, AB'nin Döngüsel Ekonomi Eylem Planı (CEAP) ile de uyumludur. CEAP, Yeşil Mutabakatla bağlantılı olarak kaynak verimliliğini artırmayı ve atık oluşumunu kaynağında azaltmayı hedefleyen dönüşümü desteklemektedir. Gıda israfının azaltımı, bu dönüşüm mantığında hem kaynak kullanımını hem de çevresel baskıları düşüren yüksek kaldıraçlı bir müdahale alanı olarak değerlendirilmektedir (European Commission, 2020b).

AB'nin ikinci güçlü ayağı, ölçüm ve raporlamada standardizasyonun sağlanmasıdır. AB 2019/1597 sayılı yetkilendirilmiş kararı ile gıda israfının tedarik zinciri aşamalarına göre ortak metodolojiyle ölçülmesi ve raporlanması zorunlu hâle getirilmiş, böylece ülkeler arası karşılaştırılabilir veri üretimi hedeflenmiştir (European Commission, 2019a). Bu düzenleme, gıda israfı politikalarının performans temelli değerlendirilmesini mümkün kılarak, politika tartışmasını niyet beyanı düzeyinden çıkarıp hesap verebilir bir zemine taşımaktadır.

Üçüncü olarak AB, düzenleme ve standardizasyonu tek başına bırakmayıp, uygulamayı ölçeklemeye dönük çok paydaşlı yönetim araçları geliştirmiştir. 2016'da kurulan Avrupa Birliği Gıda Kayıpları ve Gıda İsrafı Platformu (EU Platform on Food Losses and Food Waste), üye ülkeler, sektör temsilcileri ve sivil toplum arasında koordinasyon sağlayarak iyi uygulamaların yaygınlaştırılmasını ve ilerlemenin izlenmesini hedefleyen bir mekanizma işlevi görmektedir (European Commission, 2016).

7.2. Fransa: Düzenleyici Yaklaşım ve Gıda Bağışı Odaklı Politika

Fransa, gıda israfının azaltılmasına yönelik bağlayıcı düzenlemeleriyle öne çıkan ülkelerden biridir. Özellikle perakende sektörüne yönelik gıda bağışı yükümlülükleri, bu ülkede gıda israfı politikasının merkezi araçlarından biri hâline gelmiştir. Bu yaklaşım, gıda bağışını sistematik ve kurumsal bir uygulama hâline getirerek perakende düzeyindeki israfın azaltılmasına katkı sağlamıştır. 2016 tarihli gıda israfıyla mücadele düzenlemesi (LOI n° 2016-138), büyük ölçekli süpermarketlerin satılamayan yenilebilir gıdayı imha etmesini sınırlandırarak bağış/yeniden dağıtım anlaşmalarını teşvik eden bir çerçeve oluşturmuştur (European Commission, 2019b).

Bununla birlikte Fransa örneği, düzenleyici araçların tek başına yeterli olmadığını da göstermektedir. Gıda bağışının güçlü biçimde teşvik edilmesi, önleme odaklı yaklaşımların geri planda kalması riskini beraberinde getirebilmektedir (European Commission, 2019b).

7.3. Birleşik Krallık

Birleşik Krallık, gıda israfının azaltılmasında gönüllü anlaşmalar ve sektör temelli iş birlikleriyle öne çıkmaktadır. WRAP tarafından yürütülen Courtauld süreci ve devamında geliştirilen Food Waste Reduction Roadmap, kamu-özel sektör iş birliğine dayalı bir yönetim modeli sunmaktadır. Bu modelde işletmeler, ölçüm yapmayı, hedef belirlemeyi ve ilerlemeyi raporlamayı gönüllü olarak taahhüt etmektedir (WRAP, 2019; WRAP, 2021).

Bu yaklaşımın temel gücü, uygulama disiplini zorlayıcı düzenlemeler olmaksızın sağlamasıdır. Ancak bu modelin başarısı, yüksek kurumsal kapasite, veri paylaşımına açıklık ve güvene dayalı iş birlikleri gibi ön koşullara bağlıdır. Dolayısıyla Birleşik Krallık deneyimi, gönüllü anlaşmaların her ülkede aynı etkiyi yaratmayabileceğini; bağlamın belirleyici olduğunu göstermektedir (WRAP, 2021).

7.4. Japonya

Japonya örneği, gıda israfını azaltmada tek bir araç yerine çerçeve yasa, ulusal hedefler ve koordinasyon bileşiminin birlikte çalıştığı bir modeli gösterir. Japonya'da 2000'li yıllardan itibaren özellikle Gıda Geri Dönüşüm Yasası (Food Recycling Law) üzerinden gıda atıklarının azaltımı ve geri kazanımı için politika araçları geliştirilmiş; bu altyapı zamanla önleme boyutunu da daha görünür hale getirecek şekilde genişlemiştir (OECD, 2015; OECD, 2024).

Bu yaklaşımın hız kazandığı dönüm noktası, 2019 tarihli Gıda Kaybı ve İsrafının Azaltımının Teşviki Yasasıdır. Tüketici İşleri Ajansı'nın özet dokümanına göre yasa 31 Mayıs 2019'da yürürlüğe girmiş ve 1 Ekim 2019'da uygulanmaya başlanmıştır; yasa, gıda kaybı/israfının azaltımını insan tüketimine uygun ve besleyici gıdanın çöpe gitmesini önlemeye dönük çabalar olarak tanımlayarak önleme odağını çerçeveye yerleştirir (Consumer Affairs Agency, 2025).

Japonya'da politika tasarımı yalnızca genel çağrı düzeyinde kalmamış, ulusal hedeflerle netleştirilmiştir. Aynı kaynak, FY2030 için (FY2000'e kıyasla) işletme kaynaklı gıda kaybı/israfında %60, hanehalkı kaynaklı gıda kaybı/israfında %50 azaltım hedefi bulunduğunu belirtir (Consumer Affairs Agency, 2025). Bu tür somut hedefler, ölçüm ve izleme ihtiyacını da zorunlu kılar.

Yönetişim tarafında, Japonya'da görev paylaşımı ve koordinasyonun kurumsallaştığı görülür. OECD'nin ülke vaka notu; Tarım, Orman ve Balıkçılık Bakanlığı (MAFF), Tüketici İşleri Ajansı (CAA) ve Çevre Bakanlığı (MOE) arasında politika araçlarına göre ayrışan ama kesişen bir iş bölümünü

ve koordinasyonu vurgular (OECD, 2024). MAFF'ın güncel bilgi notu da gıda kaybı ve israfı azaltım konseyi ile ulusal politikanın yerel yönetim planlarına kadar indirgenmesine dönük yönetim mimarisini ve temel uygulama başlıklarını (eğitim-farkındalık, işletmelere destek, veri/araştırma, iyi uygulama paylaşımı) özetler (MAFF, 2024).

Son olarak Japonya, ölçüm tarafını da görünür kılmaktadır. MAFF'ın Kasım 2024 itibarıyla güncellenmiş dokümanı, FY2022'de toplam gıda kaybı ve israfının 4,72 milyon ton düzeyinde olduğunu ve hesaplamanın ticari ve hanehalkı akımlarını birleştiren yöntemle üretildiğini belirtir (MAFF, 2024).

7.5. Türkiye İçin Değerlendirme: Fırsatlar ve Sınırlılıklar

Türkiye'de gıda israfının azaltılmasına yönelik politika çabaları, son yıllarda artan biçimde görünürlük kazanmıştır. Gıdanı Koru – Sofrana Sahip Çık kampanyası, Tarım ve Orman Bakanlığı ile FAO iş birliğiyle yürütülmüş, hanehalkı, perakende ve hizmet sektörlerine yönelik rehberler aracılığıyla davranışsal değişimi teşvik etmeyi amaçlamıştır (FAO, 2021). Daha önceki dönemlerde yürütülen Ekmek İsrafını Önleme Kampanyası da, ürün odaklı müdahalelerin kamu koordinasyonu ile etkili olabileceğini göstermiştir (TMO, 2013).

Bununla birlikte Türkiye'deki politika yaklaşımı, büyük ölçüde kampanya ve bilgilendirme temelli kalmakta; ölçüm, izleme ve raporlama altyapısı sınırlı olmaktadır. Bu durum, hangi müdahalelerin ne ölçüde etkili olduğunun değerlendirilmesini zorlaştırmakta ve politika önceliklendirmesini güçleştirmektedir.

Seçilmiş ülke deneyimleri birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye için üç temel çıkarım öne çıkmaktadır. Birincisi, gıda israfının azaltılmasına yönelik politikaların ulusal ölçüm ve raporlama sistemi ile desteklenmesi gerekliliğidir. Ortak tanımlar ve metodolojiler olmadan geliştirilen politikalar, kalıcı ve izlenebilir sonuçlar üretmekte zorlanmaktadır (European Commission, 2019a; UNEP, 2021). İkincisi, düzenleyici araçlar ile gönüllü uygulamalar arasında dengeli ve bağlama duyarlı bir politika karmasının kurulmasıdır. Üçüncüsü ise gıda israfının, döngüsel ekonomi ve gıda güvencesi hedefleriyle birlikte ele alınmasıdır. Bu bütüncül yaklaşım, gıda israfını yalnızca bir atık yönetimi sorunu değil, tarım ve gıda sisteminin performansını yansıtan stratejik bir gösterge olarak konumlandırmaktadır.

Türkiye açısından en önemli fırsat alanlarından biri, gıda tedarik zincirinin üretim ve hasat sonrası aşamalarında ortaya çıkan kayıpların azaltılmasıdır (TOB, 2020). Soğuk zincir altyapısı, depolama kapasitesi ve lojistik organizasyon, politika müdahaleleriyle iyileştirilebilecek

alanlar arasında yer almaktadır (EBRD; 2019; FAO, 2014). Bununla birlikte perakende ve tüketim aşamalarında artan gıda israfı, davranışsal müdahalelerin ötesinde kurumsal ve düzenleyici araçlara ihtiyaç olduğunu göstermektedir (UNEP, 2024).

8. Sonuç

Gıda israfının azaltımı, tedarik zinciri aktörlerinin eşzamanlı değişimini gerektiren çok düzeyli bir politika alanıdır. Bu nedenle ülkelerin başarısını belirleyen ana unsur, yalnızca iyi uygulama setleri değil; hedef belirleme, ölçüm, izleme ve sorumluluk paylaşımını birlikte kuran yönetim mimarisidir. AB örneği, ortak metodolojiyle ölçüm/raporlamanın politika hesap verebilirliğini güçlendirdiğini göstermektedir. Japonya örneği ise bağlayıcı çerçeve, somut ulusal hedefler ve kurumsal koordinasyonun birlikte tasarlandığında uygulama kapasitesinin arttığını ortaya koymaktadır. Türkiye açısından öncelik, tedarik zincirinin erken aşamalarındaki kayıpları azaltacak altyapı ve lojistik iyileştirmelerini ölçülebilir hedeflerle eşleştirmek; perakende ve hanehalkı düzeyinde ise ölçüm-raporlama ve kurumsal araçlarla desteklenen bir politika karması kurmaktır.

KAYNAKLAR

- Boulding, K. E. (1966). The economics of the coming spaceship earth. In H. Jarrett (Ed.), *Environmental quality in a growing economy* (pp. 3–14). Baltimore, MD: Resources for the Future/Johns Hopkins University Press. Retrieved from <https://www.ub.edu/prometheus21/articulos/obsprometheus/BOULDING.pdf>
- Bringezu, S. & Bleischwitz, R. (2009). *Sustainable Resource Management: Global Trends, Visions and Policies* (S. Bringezu and R. Bleischwitz, Eds.). Sheffield: Greenleaf Publishing.
- Carson, R. (1962). *Silent spring*. Boston, MA: Houghton Mifflin. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Silent_Spring
- Chertow, M. R. (2000). Industrial symbiosis: Literature and taxonomy. *Annual Review of Energy and the Environment*, 25(1), 313–337. <https://doi.org/10.1146/annurev.energy.25.1.313>
- Consumer Affairs Agency. (2025). Food loss and waste reduction in Japan. https://www.caa.go.jp/en/policy/consumer_policy/assets/consumer_education_cms201_250925_02.pdf
- Dudziak, A., Stoma, M., & Derkacz, A. (2022). Circular economy in the context of food losses and waste. *Sustainability*, 14(16), 10116. <https://doi.org/10.3390/su141610116>
- Ellen MacArthur Foundation. (2013). *Towards the circular economy: Vol. 1. An economic and business rationale for an accelerated transition*. Retrieved from <https://content.ellenmacarthurfoundation.org/m/27265af68f11ef30/original/Towards-the-circular-economy-Vol-1.pdf>
- Ellen MacArthur Foundation. (2019). *Cities and circular economy for food*. <https://ellenmacarthurfoundation.org/cities-and-circular-economy-for-food>
- Ellen MacArthur Foundation, (2023). What is the linear economy? <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/what-is-the-linear-economy>
- European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). (2019.). Food loss and waste sector guidelines – Turkey. https://www.ebrd.com/content/dam/ebird_xp/assets/pdfs/legal-reform/energy-and-climate-change/Stage%202%20-%20Turkey%20food%20waste%20sector%20guidelines%20-%20High%20res.pdf
- European Commission. (2015). Closing the loop—An EU action plan for the circular economy (COM(2015) 614 final). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX%3A52015DC0614>
- European Commission. (2017). *Commission Notice — EU guidelines on food donation (2017/C 361/01)*. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52017XC1025\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52017XC1025(01))
- European Commission. (2019a). Commission Delegated Decision (EU) 2019/1597 of 3 May 2019. https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_del/2019/1597/oj

- European Commission. (2019b). Redistribution of surplus food: Examples of practices in the Member States. https://food.ec.europa.eu/system/files/2019-06/fw_eu_actions_food-donation_ms-practices-food-redis.pdf
- European Commission. (2020a). *A Farm to Fork Strategy* (COM(2020) 381). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0381>
- European Commission. (2020b). *A new Circular Economy Action Plan* (COM(2020)98). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0098>
- European Court of Auditors. (2016). *Combating food waste: an opportunity for the EU to improve the resource-efficiency of the food supply chain (Special Report No 34/2016)*. <https://www.eca.europa.eu/en/publications?did=40509>
- Evans, D. (2011). Blaming the consumer—once again: The social and material contexts of everyday food waste practices in some English households. *Critical Public Health*, 21(4), 429–440. <https://research.manchester.ac.uk/en/publications/blaming-the-consumer-once-again-the-social-and-material-contexts-/>
- FAO. (2011). *Global food losses and food waste: Extent, causes and prevention*. <https://www.fao.org/4/mb060e/mb060e.pdf>
- FAO. (2013). *Food wastage footprint: Impacts on natural resources*. <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/aae339e4-7897-43fc-8e3f-2ec0a302d403/content>
- FAO. (2014). *Definitional framework of food loss*. <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/f4e443f1-360c-5d1e-a27e-27316b3d2465/content>
- FAO. (2015). Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2015). Food wastage footprint & climate change. Rome: FAO. <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/7ffcaf9-91b2-4b7b-bceb-3712c8cb34e6/content>
- FAO. (2019). *The State of Food and Agriculture 2019: Moving forward on food loss and waste reduction*. <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/69a10e7f-98e0-4618-b76a-1b1c2420a45e/content>
- Food Loss and Waste Protocol. (2016). *Food Loss and Waste Accounting and Reporting Standard*. https://www.flwprotocol.org/wp-content/uploads/2016/12/FLW_Standard_final_12.20.16.pdf
- Frosch, R. A., & Gallopoulos, N. E. (1989). Strategies for manufacturing. *Scientific American*, 261(3), 144–152. <https://doi.org/10.1038/scientificamerican0989-144>
- Galloway, J. N., Townsend, A. R., Erisman, J. W., Bekunda, M., Cai, Z., Frenay, J. R., Martinelli, L. A., Seitzinger, S. P., & Sutton, M. A. (2008). Transformation of the nitrogen cycle: Recent trends, questions, and potential solutions. *Science*, 320(5878), 889–892. doi:10.1126/science.1136674
- The Government Office for Science. (2011). *Foresight: The Future of Food and Farming*. <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a7c0bd140f0b6649207b2d1/11-546-future-of-food-and-farming-report.pdf>

- Gustavsson, J., Cederberg, C., Sonesson, U., van Otterdijk, R., & Meybeck, A. (2011). *Global food losses and food waste: Extent, causes and prevention*. <https://www.fao.org/4/mb060e/mb060e.pdf>
- IPCC. (2022). *Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change (AR6 WGIII)*. <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg3/>
- Jurgilevich, A., Birge, T., Kentala-Lehtonen, J., Korhonen-Kurki, K., Pietikäinen, J., Saikku, L., & Schösler, H. (2016). Transition towards circular economy in the food system. *Sustainability*, 8(1), 69. doi:10.3390/su8010069
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., & Behrens, W. W., III. (1972). The limits to growth: A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind. New York, NY: Universe Books. Retrieved from <https://www.clubofrome.org/publication/the-limits-to-growth/>
- Ministry of Agriculture, Forestry and Fisheries (MAFF). (2024). Food loss and waste & recycling (Updated as of November 2024). <https://www.maff.go.jp/e/policies/env/attach/pdf/frecycle-6.pdf>
- Mirabella, N., Castellani, V., & Sala, S. (2014). Current options for the valorization of food manufacturing waste: A review. *Journal of Cleaner Production*, 65, 28–41. doi:10.1016/j.jclepro.2013.10.015
- Morrissey, A. J., & Browne, J. (2004). Waste management models and their application to sustainable waste management. *Waste Management*, 24(3), 297–308. doi:10.1016/j.wasman.2003.09.005
- Muriana, C. (2017). A focus on the state of the art of food waste/losses issue and suggestions for an improvement. *Trends in Food Science & Technology*. doi:10.1016/j.tifs.2017.01.011
- National People's Congress of the People's Republic of China. (2008). Circular economy promotion law of the People's Republic of China (promulgated Aug 29, 2008; effective Jan 1, 2009). Retrieved from <https://www.greenpolicyplatform.org/sites/default/files/downloads/policy-database/CHINA%29%20Circular%20Economy%20Promotion%20Law%20%282008%29.pdf>
- OECD. (2015). Preventing food waste: Case studies of Japan and the United Kingdom (OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers No. 76). https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2015/03/preventing-food-waste_g17a25e9/5js4w29cf0f7-en.pdf
- OECD. (2020). *The Circular Economy in Cities and Regions: Synthesis Report*. <https://www.oecd.org/cfe/regionaldevelopment/the-circular-economy-in-cities-and-regions-10ac6ae4-en.htm>
- OECD. (2024). A stocktaking of food loss and waste policies: Japan. <https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/topics/policy-issue-focus/food-loss-and-waste/A%20Stocktaking%20of%20FLW-Japan.pdf>
- OECD. (2025). *Achieving Food Loss and Waste Reduction*. https://www.oecd.org/en/publications/achieving-food-loss-and-waste-reduction_d0f0cf4f-en.html

- Ouro-Salim, A., & Guarnieri, P. (2022). Circular economy of food waste: A literature review. *Environmental Quality Management*, 32(2), 225–242. doi:10.1002/tqem.21836.
- Papargyropoulou, E., Lozano, R., Steinberger, J. K., Wright, N., & bin Ujang, Z. (2014). The food waste hierarchy as a framework for the management of food surplus and food waste. *Journal of Cleaner Production*, 76, 106–115. doi:10.1016/j.jclepro.2014.04.020
- Parfitt, J., Barthel, M., & Macnaughton, S. (2010). Food waste within food supply chains: Quantification and potential for change. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 365(1554), 3065–3081. doi:10.1098/rstb.2010.0126
- Pearce, D. W., & Turner, R. K. (1989). *Economics of natural resources and the environment*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press. Retrieved from <https://www.press.jhu.edu/books/title/1494/economics-natural-resources-and-environment>
- Pires, A., Martinho, G., & Chang, N.-B. (2011). Solid waste management in European countries: A review of systems analysis techniques. *Journal of Environmental Management*, 92(4), 1033–1050. doi:10.1016/j.jenvman.2010.11.024
- Poore, J., & Nemecek, T. (2018). Reducing food's environmental impacts through producers and consumers. *Science*, 360(6392), 987–992. doi:10.1126/science.aag0216
- Rockström, J., Steffen, W., Noone, K., et al. (2009). A safe operating space for humanity. *Nature*, 461, 472–475. doi:10.1038/461472a
- de Sadeleer, I., Brattebø, H., & Callewaert, P. (2020). Waste prevention, energy recovery or recycling – Directions for household food waste management in light of circular economy policy. *Resources, Conservation & Recycling*, 160, 104908. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2020.104908>
- Steffen, W., Richardson, K., Rockström, J., et al. (2015). Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet. *Science*, 347(6223), 1259855. doi:10.1126/science.1259855
- Quested, T. E., Parry, A. D., Easteal, S., & Swannell, R. (2011). Food and Drink Waste from Households in the UK. *Nutrition Bulletin*, 36(4), 460–467.
- UNEP. (2021). *UNEP Food Waste Index Report 2021*. <https://www.unep.org/resources/report/unep-food-waste-index-report-2021>
- UNEP. (2024). *UNEP Food Waste Index Report 2024*. <https://www.unep.org/resources/report/unep-food-waste-index-report-2024>
- United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. <https://sdgs.un.org/2030agenda>
- Vilariño, M. V., C. Franco, and C. Quarrington. 2017. Food Loss and Waste Reduction as an Integral Part of a Circular Economy. *Frontiers in Environmental Science* 5: MAY. doi:10.3389/fenvs.2017.00021.

- Wautelet, T. (2018). *The Concept of Circular Economy: Its origins and its evolution*. doi:10.13140/RG.2.2.17021.87523
- Welch, D., Swaffield, J., & Evans, D. (2021). Who's responsible for food waste? Consumers, retailers and the food waste discourse coalition in the United Kingdom. *Journal of Consumer Culture*. https://eprints.whiterose.ac.uk/id/eprint/149076/1/Who%E2%80%99s%20responsible%20for%20food%20waste_%20Consumers%2C%20retailers%20and%20the%20food%20waste%20discourse%20coalition%20in%20the%20United%20Kingdom.pdf
- Winans, K., Kendall, A., & Deng, H. (2017). The history and current applications of the circular economy concept. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 68(Part 1), 825–833. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.09.12>
- World Bank. (2020). *Addressing food loss and waste: A global problem with local solutions*. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/>
- WRAP. (2019). *Target-Measure-Act (TMA): Progress report*. <https://wrap.org.uk/resources/report/target-measure-act-progress-report>
- WRAP. (2021). *UK Food Waste Reduction Roadmap / ilgili WRAP raporu (2021)*. <https://wrap.org.uk/resources/>
- TMO. (2013). *Ekmek İsrafını Önleme Kampanyası Araştırma Raporu*. <https://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/Kampanya/ArastirmaKitabi.pdf>
- TOB (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı). (2020). *Save Your Food: Strategic Document and Action Plan*. <https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/Uluslararası%C4%B1%20Kurulu%C5%9Flar/Save%20Your%20Food%20Strategic%20Document%20and%20Action%20Plan.pdf>

ULUSLARARASI TARIM ÜRÜNLERİ TİCARETİ VE TÜRKİYE

“ ”

Ferruh IŞIN¹
Ruken ÖZTEP²

¹ Prof. Dr. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü,
<https://orcid.org/0000-0003-4152-0558>

² Arş. Gör. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü,
<https://orcid.org/0000-0002-6505-3141>

1. GİRİŞ

Uluslararası ticaret, ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin en temel belirleyicilerinden biri olarak yüzyıllardır ülkelerin ekonomik büyüme, refah artışı ve uzmanlaşma süreçlerini şekillendiren temel bir olgu olarak ekonomi disiplininin merkezinde yer almakta ve küresel refahın artışında kritik rol oynamaktadır. Adam Smith'in mutlak üstünlük teorisi ve David Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük teorisi, belirli varsayımlar altında, ülkelerin belirli ürünlerde ya da tarım ürünlerinde üretim avantajlarına sahip olduklarında bu ürünleri ihraç ederek refahlarını artırabileceklerini ortaya koymaktadır. Klasik ve neo-klasik yaklaşıma göre, ülkeler zenginliklerini artırırken, dünya ekonomisi genişlemeye müsaittir. Bir ülkenin kazancı diğer ülkelerin zararına olmak zorunda değildir. Heckscher-Ohlin faktör donatımı teorisi ise ülkelerin sahip oldukları doğal kaynaklar ve üretim faktörleri doğrultusunda tarım ürünleri ticaretinde uzmanlaşabileceğini vurgulamaktadır. Klasik ve neo-klasik yaklaşımlar, karşılaştırmalı üstünlük kavramının etrafında biçimlenen bir uzmanlaşma mantığı üzerinden ülkelerin ticaretten kazanç elde edeceğini öne sürerken, ileri dönem çalışmaları ticaretin çok daha karmaşık siyasal, kurumsal ve yapısal belirleyicilere sahip olduğunu göstermiştir. Yirminci yüzyılın sonlarından itibaren geliştirilen yeni dış ticaret Teorileri (Nitelikli İşgücü Teoremi, Teknoloji Açığı Teoremi, Ürün Dönemleri Teoremi, Tercihlerde Benzerlik Teoremi, Ölçek Ekonomileri Teoremi, Monopolcü Rekabet Teoremi, Taşıma Giderleri, Çevre standartları yaklaşımları), klasik yaklaşımların ötesine geçerek uluslararası ticaretin farklı boyutlarını açıklamaya başlamıştır (Seyidoğlu, 2007). Benzer gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler arasında da yoğun ticaret gerçekleşebilir; çünkü ölçek ekonomileri ve ürün çeşitliliği, ticaretin yönünü belirleyen yeni faktörlerdir. Krugman'ın (1994) ölçek ekonomileri ve artan getiri temelli yeni ticaret teorisi ile, ticaret akımlarının sadece faktör donanımlarına değil, pazar büyüklüğü, firma içi dinamikler ve teknoloji farklılıkları gibi unsurlara bağlı olduğu kabul edilmiştir. Leamer ve Levinsohn'un (1995) kapsamlı ampirik değerlendirmeleri, ticaret teorilerinin gerçek dünya verileriyle sınanması sürecinde farklı yollar izlenmesi gerektiğini ortaya koymuş; bu durum, ticaret teorisinin ampirik yönünün giderek güçlenmesine katkı sağlamıştır. Benzer biçimde Howse ve Trebilcock'un (2005) uluslararası ticaretin düzenleyici boyutuna ilişkin çalışmaları, ekonomik bilimler kadar hukuk, siyaset bilimi ve kurumsal analizlerin de ticaret yapısını belirlediğini göstermektedir.

Küreselleşen dünyada uluslararası ticaretteki hızlı genişleme ve ilerlemeler ekonomik büyümenin önemli tetikleyicileri olmakla birlikte dünya üzerinde gelir farklılıklarından kaynaklanan sorunlar devam etmektedir. Dünyada 2000'li yılların başlangıcından itibaren birçok ülkede insanların yaşam koşulları, gelecek beklentileri ve geleceğe bakışları önemli

değişiklikler göstermiştir. Serbest dış ticaret, teori gereği ekonominin genel refahını artırır, ancak bazen aynı zamanda eşitsizliği artırdığı için eleştirilir. Bazı ekonomiler küresel ekonomiye entegrasyon sürecinde daha eşitsiz hale gelmişken, bazı ülkelerde ise artan ticaret daha geniş ekonomik katılımı sağlamıştır (WTO (World Trade Organization, 2024). Dünya ticaretinin artmasıyla birlikte ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının belirginleştiği daha da net olarak ortaya çıkmıştır.

Covid 19 pandemisi, ekonomik krizler, gıda tedarik zincirlerindeki problemler, ülkeler arasındaki jeopolitik anlaşmazlıklar ve iklim değişikliği gibi sorunlar son yıllarda göçlerin ve gelir farklılıklarının artmasına neden olmuştur. Uluslararası ticaret, küresel ekonomik yakınsamanın teşvik edilmesi ve yoksulluğun azaltılmasında kritik bir rol oynamış olsa da bazı toplumlar bölgeler ve ekonomilerin ticaretten aynı ölçüde faydalanamadıkları için geri kaldıkları vurgulanmaktadır. Ancak yine de dış ticaretin, özellikle düşük ve orta gelirli ekonomilerde yoksulluğun azaltılmasında önemli bir rol oynayabileceğinin ve daha yüksek büyümeye yol açabileceğinin göz ardı edilmemesi gerektiği de vurgulanmaktadır (WTO, 2024).

Tarım ürünleri ticareti ise bu sürecin en stratejik alanlarından biridir; çünkü gıda güvenliği, kırsal kalkınma ve istihdam gibi sosyo-ekonomik faktörlerle doğrudan bağlantılıdır. Tarım sektörü, uluslararası ticaretin çok boyutlu yapısının en belirgin biçimde gözlemlendiği alanlardan biri olup, geleneksel olarak gıda güvenliği, kırsal kalkınma ve istihdamın temel belirleyicileri arasında yer almaktadır. Küreselleşme süreciyle birlikte tarım, yalnızca piyasa entegrasyonu bağlamında değil, aynı zamanda yoğun politik ve kurumsal tartışmalar çerçevesinde de ele alınmaya başlanmıştır. Bu kapsamda Martin (2018), uluslararası tarım ticaretine ilişkin araştırma gündeminin teknoloji, çevresel sürdürülebilirlik, ticaret politikaları ve değer zinciri entegrasyonu gibi temalarda yoğunlaştığını belirtirken; Schmitz (2019) tarımsal ticaret analizlerinde kullanılan yöntemlerin, özellikle ekonomik modelleme tekniklerindeki gelişmelerle birlikte önemli bir dönüşüm geçirdiğini vurgulamaktadır. Uluslararası tarım ticareti teorisinin tarımsal koruma politikalarıyla ilişkisini irdeleyen MacLaren (1991) ise tarım sektörünün genel ticaret teorisinden ayrı değerlendirilemeyeceğini ortaya koymakla birlikte, sektörün yapısal özellikleri nedeniyle ticari liberalizasyon süreçlerinden diğer sektörlerle kıyasla farklı biçimde etkilendiğine dikkat çekmektedir. Nitekim güncel literatürde tarımsal ticaret, ekonomik boyutun ötesinde ekolojik ve sürdürülebilirlik odaklı bir çerçevede ele alınmakta; tarım, biyoçeşitlilik, iklim değişikliği ve ticaret arasındaki etkileşimler bütüncül analizlere konu olmaktadır (Ortiz, Outhwaite, Dalin, & Newbold, 2021). Rathee ve Chhikara'nın (2023) bibliyometrik incelemesi, uluslararası tarım ticareti çalışmalarının özellikle sürdürülebilirlik, gıda güvenliği, ticaret politikaları ve küresel değer zincirleri ekseninde hızla

genişlediğini göstermektedir. Benzer şekilde, OECD ülkelerinin tarımsal ticaret performansını dinamik bir model aracılığıyla değerlendiren Aydın ve arkadaşları (2023), tarımsal rekabet gücünün yalnızca fiyat avantajlarına değil, inovasyon kapasitesi, ürün kalitesi ve ticaret kolaylaştırıcı kurumsal düzenlemelere de bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, DTÖ Ticaretin Kolaylaştırılması Anlaşması'nın etkilerini analiz eden Beverelli ve diğerleri (2023), tarımsal ticaret akımlarının giderek daha fazla lojistik altyapı ve süreç yönetimi ile ilişkilendiğini göstermektedir.

Tarım ürünleri ticareti bağlamında yeni dış ticaret teorileri, yalnızca doğal kaynaklara dayalı üstünlükleri değil, aynı zamanda teknolojik gelişmeler, lojistik ağlar, devlet destekleri ve küresel değer zincirleri gibi unsurları da dikkate almaktadır. Dolayısıyla, uluslararası tarım ürünleri ticaretini anlamak için hem klasik hem de yeni dış ticaret teorilerinin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu noktada Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Tarım Anlaşması, tarımsal ticaretin kurumsal çerçevesini belirleyen en kritik düzenlemelerden biridir. Smith (2009), DTÖ Tarım Anlaşması'nın yapısal mantığını destek politikaları, pazar erişimi ve ihracat sübvansiyonları üçlüsü üzerinden açıklarken; Hoda ve Gulati (2008), gelişmekte olan ülkelerin bu pazarlık süreçlerinde karşılaştığı yapısal zorluklara dikkat çekmektedir. Özellikle 2000'li yıllar sonrası gerçekleştirilen müzakere turları, tarımın ticari serbestleşmeye en dirençli alanlardan biri olduğunu ortaya koymuştur. Stevens (2000) tarımın gıda güvenliğiyle olan güçlü bağlantısı nedeniyle DTÖ sürecinde politik hassasiyetlerin hızla yükseldiğini ifade ederken, Clapp (2006) ve Josling (2005) tarım müzakerelerinin gelişmekte olan ülkeler açısından stratejik önemini vurgulamaktadır. Türkiye açısından bakıldığında Özalp ve Ören ile (2014) ile Taş, Kenger ve Özbek'in (2021) çalışmaları, Tarım Anlaşması'nın sektörel etkilerine ilişkin kapsamlı değerlendirmeler sunmakta; Şahinöz (2002) ve Akder (2005) ise DTÖ dönüşümünün Türkiye tarımı açısından hem tehditler hem de fırsatlar içerdiğini tartışmaktadır. Çiftçi ve Atıcı (2018), DTÖ reformlarının gelişmekte olan ülkelerin tarımsal ihracatı üzerindeki sonuçlarını inceleyerek Türkiye'nin ticaret konumlanmasındaki değişimlere ışık tutmaktadır.

Dolayısıyla bu çalışma, uluslararası ticaret literatüründeki tarihsel ve çağdaş yaklaşımları bütüncül bir çerçevede ele alarak tarım sektörünün bu dönüşüm içindeki konumunu değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bu çalışmanın amacı, uluslararası tarım ürünleri ticaretindeki değişimler ile Türkiye'nin tarım ürünleri ticaretindeki gelişmeleri ortaya koymaktır. Çalışma, "nicel ve betimsel araştırma yöntemi" ile genel görünümü değerlendirmek üzere hazırlanmış olup basit istatistiksel yöntemler kullanılmıştır. Elde edilen veriler ekonomi prensipleri çerçevesinde yorumlanmış ve Türkiye'nin tarım ürünleri ticaretine ilişkin genel öneriler geliştirilmiştir.

Çalışmada dış ticarete ilişkin değer verileri üzerinden mal ticaretine ilişkin değerlendirmeler yapılmış; dünya ticaretindeki değişimler küreselleşme süreci bağlamında ele alınarak incelenmiştir. Dünya ticareti ve Türkiye'nin dünya ticaretindeki yeri aralıklı olarak 1948 ile 2024 yılları kapsamında değerlendirilmiştir. Dünya ticaretinin sektörel dağılımı ve Türkiye'nin ürün grupları ve alt ürün gruplarına göre ticareti ise 2014-2024 yılları itibariyle kapsama alınmıştır.

2. ULUSLARARASI TİCARET VE ULUSLARARASI TARIM ÜRÜNLERİ TİCARETİ

2.1. Uluslararası Ticaretin Bölgesel ve Önemli Ülkeler İtibarıyla Dağılımı

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler bünyesinde kurulan Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi kurumlar ve Genel Tarifeler ve Ticaret Anlaşması (GATT- General Agreement on Tariffs and Trade) çerçevesinde dünya ticaretinin, sermayenin ve yatırımların dünya genelinde yayılmasına yönelik politikalar ağırlık kazanmıştır. Bu süreçte dünya ticareti niceliksel olarak büyümüş ve dünya genelindeki dağılımı da değişmiştir. Dünya ticaretindeki 1948 yılından 2024 yılına kadar olan artış ve bölgesel değişimler dünya ekonomisindeki değişimi de göstermektedir. Çizelge 1 ve 2'de 1948–2024 arasında bölgelere göre dünya mal ticaretinin değer ve pay dağılımı verilmiştir. Çizelgeler incelendiğinde, Dünya ticaretinin II. Dünya Savaşı sonrası yeniden yapılanma, teknolojik gelişmeler, küreselleşme ve ticaret anlaşmalarının etkisiyle artış gösterdiği dikkati çekmektedir. Dünya İhracatı 1948'de 59 milyar ABD doları (USD) iken 2024'te 24,4 trilyon USD'ye, Dünya ithalatı 1948'de 62 milyar USD iken 2024'te 24,8 trilyon USD'ye yükselmiştir.

Kıtalarla göre bölgesel bir değerlendirme yapıldığında; Kuzey Amerika kıtasının ihracattaki payı 1948'de %28,0 iken 2024'te %13,3'e gerilemiştir. İthalattaki payı 1948'de %18,4 iken 2024'te %18,5 olarak gerçekleşmiştir. ABD'nin ithalatı 1950'lerden itibaren sürekli artmış, 2003'te %16,8 ile zirveye çıkmış, 2024'te %13,6'ya gerilemiştir. İhracatta ise, ABD'nin payı sürekli düşmüştür (%21,6'dan %8,4'e). Özellikle ABD, üretim kapasitesini korumasına rağmen yüksek talep nedeniyle dış talebin baskın olduğu bir yapıya geçmiş ve net ithalatçı konumuna gelmiştir. Avrupa kıtasının ihracattaki payı 1973'te %50,7 ile zirvede iken 2024'te %35,4'e gerilemiştir. İthalattaki payı 1973'te %53,3 ile zirvede iken, 2024'te %35,0'e düşmüştür. Avrupa'nın küresel ticaretteki ağırlığı azalmıştır.

Asya kıtasının ihracattaki payı 1948'de %14,0 iken 2024'te %36,7'ye yükselmiştir. İthalattaki payı 1948'de %14,0 iken 2024'te %33,1'e yükselmiştir. Çin'in dünya ihracatındaki payı 2003'te %5,8 iken 2020'de %14,7'ye çıkmış,

2024'te %14,6 ile küresel ticaretin en büyük aktörlerinden biri olmuştur. İthalattaki payı da 2003'te %5,3 iken 2013'te %10,3, 2020'de %11,6 ile zirveye çıkmış, 2024'te %10,4'e gerilemiştir. Çin net ihracatçı konumundadır. Japonya'nın ihracattaki payı 1993'te %9,5 ile zirvede iken, 2024'te %2,9'a gerilemiştir. İthalattaki payı 1983'te %6,7 ile zirvede, 2024'te %3,0'e düşmüştür. Hindistan'ın ihracattaki payı ise uzun süre düşük kalmış, 2024'te %1,8'e yükselmiştir. İthalattaki payı 1948'de %2,3 iken 2024'te %2,9 olmuştur.

Afrika kıtasının dünya ihracatındaki payı 1948'de %7,5 iken 2024'te %2,6'ya gerilemiştir. Bu payın 1993 sonrası düşük ve durağan olduğu söylenebilir. İthalattaki payı 1948'de %8,1 iken 2024'te %2,9'a gerilemiştir.

Orta Doğu ihracatının payı ise 1948'de 1,9 iken 1983'te %6,7 ile zirveye ulaşmış ve 2024 yılında %6,0 olarak gerçekleşmiştir. İthalattaki payı 1983'te %6,2, 2024'te %4,9 olarak gerçekleşmiştir. Enerji ithalatı ve fiyat şoklarının bu dalgalanmada belirleyici olduğu söylenebilir. Latin Amerika kıtasının ihracattaki payı 1948'de %11,3 iken 2024'te %3,4 olmuştur. İthalattaki payı 1948'de %10,4 iken 2024'te %3,4'e gerilemiştir.

Çizelge 1. Bölge ve seçilmiş ekonomiye göre dünya mal ihracatı, 1948, 1953, 1963, 1973, 1983, 1993, 2003, 2013, 2020 ve 2024

	1948	1953	1963	1973	1983	1993	2003	2013	2020	2024
	Değer (Milyar USD)									
Dünya	59	80	156	581	1846	3794	7588	18962	17648	24456
	Pay (%)									
Dünya	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Kuzey Amerika	28,0	21,5	19,3	17,1	16,7	17,4	15,3	12,8	12,7	13,3
Amerika Birleşik Devletleri	21,6	15,3	14,4	12,2	11,1	12,3	9,6	8,3	8,1	8,4
Kanada	5,5	5,5	4,3	4,5	4,2	3,8	3,6	2,4	2,2	2,3
Meksika	0,9	0,7	0,6	0,4	1,4	1,4	2,2	2,0	2,4	2,5
Güney ve Orta Amerika ile Karayipler	11,3	10,2	6,4	4,5	4,5	2,9	3,0	3,8	3,0	3,4
Brezilya	2,0	1,9	0,9	1,1	1,2	1,0	1,0	1,2	1,2	1,4
Şili	0,6	0,5	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3	0,4	0,4	0,4
Avrupa	35,1	41,2	48,0	50,7	43,3	44,3	45,0	36,2	37,1	35,4
Almanya (1)	1,4	5,5	9,3	11,6	9,2	10,0	9,9	7,6	7,8	6,9
Hollanda	2,0	3,1	3,7	4,7	3,5	3,7	3,9	3,5	3,8	3,8
Fransa	3,4	5,0	5,3	6,3	5,1	5,8	5,2	3,1	2,8	2,6
Birleşik Krallık	11,3	9,4	7,8	5,1	5,0	4,8	4,1	2,9	2,3	2,1
Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS), ortak ve eski üye devletler dahil (2)	-	-	-	-	-	1,5	2,3	3,8	2,6	2,6
Afrika	7,5	6,8	5,7	4,8	4,4	2,4	2,3	3,2	2,2	2,6
Güney Afrika (3)	2,0	1,7	1,5	1,0	1,0	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5
Orta Doğu	1,9	2,8	3,3	4,0	6,7	3,4	4,0	7,1	4,6	6,0
Asya	14,0	13,9	12,6	15,1	19,4	28,1	28,2	33,2	37,9	36,7
Çin	0,9	1,3	1,3	1,0	1,2	2,4	5,8	11,6	14,7	14,6
Japonya	0,4	1,6	3,5	6,4	8,0	9,5	6,2	3,8	3,6	2,9
Hindistan	2,2	1,4	1,0	0,5	0,5	0,6	0,8	1,7	1,6	1,8
Avustralya ve Yeni Zelanda	3,7	3,3	2,4	2,1	1,4	1,4	1,1	1,5	1,6	1,6
Altı Doğu Asyalı tüccar	3,4	3,1	2,5	3,6	6,2	12,2	12,1	12,0	12,7	12,0
GATT/DTÖ Üyeleri (4)	63,4	69,6	75	84,1	89,0	95,8	98,4	97,6	98,6	98,1

Not: 1973 ile 1983 ve 1993 ile 2003 yılları arasında ithalat hisseleri petrol fiyatlarındaki gelişmelerden önemli ölçüde etkilendi.

(1) Rakamlar, 1948'den 1983'e kadar Almanya Federal Temsilciliği'ne atıfta bulunur.

(2) Rakamlar, 1993 ile 2003 yılları arasında Baltık Devletleri ile BDT'nin karşılıklı ticaret akışlarının dahil edilmesiyle önemli ölçüde etkilenmiştir.

(3) 1998'den itibaren, rakamlar yalnızca Güney Afrika'ya atıfta bulunmakta olup, artık Güney Afrika Gümrük Birliği'ne ait değildir.

(4) Belirtilen yıl itibarıyla üyelik.

Kaynak: WTO, 2025a; WTO, 2025b

Çizelge 2. Bölge ve seçilmiş ekonomiye göre dünya mal ithalatı, 1948, 1953, 1963, 1973, 1983, 1993, 2003, 2013, 2020 ve 2024

	1948	1953	1963	1973	1983	1993	2003	2013	2020	2024
	Değer (Milyar USD)									
Dünya	62	85	164	595	1892	3855	7770	18979	17874	24783
	Pay (%)									
Dünya	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Kuzey Amerika	18,4	20,4	16,1	17,2	18,4	21,0	22,2	16,8	18,0	18,5
Amerika Birleşik Devletleri	13,0	13,9	11,4	12,4	14,3	15,7	16,8	12,3	13,5	13,6
Meksika	1,0	0,9	0,8	0,6	0,7	1,8	2,3	2,1	2,2	2,6
Kanada	4,4	5,5	3,9	4,2	3,4	3,6	3,2	2,5	2,4	2,3
Güney ve Orta Amerika ile Karayipler	10,4	8,3	5,9	4,4	3,9	3,2	2,5	4,1	2,9	3,4
Brezilya	1,8	1,5	0,9	1,2	0,9	0,7	0,7	1,3	0,9	1,1
Şili	0,4	0,4	0,4	0,2	0,2	0,3	0,2	0,4	0,3	0,3
Avrupa	45,4	43,7	52,1	53,3	43,9	43,1	43,6	35,4	36,4	35,0
Almanya (1)	2,2	4,5	8,0	9,2	8,1	8,9	7,8	6,2	6,6	5,7
Hollanda	3,5	3,3	4,3	4,8	3,3	3,3	3,4	3,1	3,3	3,3
Birleşik Krallık	13,4	11,0	8,5	6,5	5,3	5,4	5,1	3,5	3,6	3,3
Fransa	5,5	4,9	5,3	6,3	5,6	5,6	5,1	3,6	3,3	3,0
Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS), bazı ortak ve eski üye devletler dahil (2)						1,2	1,4	2,6	2,0	2,1
Afrika	8,1	7,0	5,2	3,9	4,6	2,6	2,1	3,4	2,7	2,9
Güney Afrika (3)	2,5	1,5	1,1	0,9	0,8	0,5	0,5	0,7	0,5	0,5
Orta Doğu	1,7	2,2	2,2	2,6	6,2	3,3	2,8	4,2	3,8	4,9
Asya	14,0	15,2	14,2	15,1	18,8	25,6	25,4	33,4	34,0	33,1
Çin	0,6	1,6	0,9	0,9	1,1	2,7	5,3	10,3	11,6	10,4
Japonya	1,1	2,8	4,1	6,4	6,7	6,3	4,9	4,4	3,6	3,0
Hindistan	2,3	1,4	1,5	0,5	0,7	0,6	0,9	2,5	2,1	2,9
Avustralya ve Yeni Zelanda	2,9	2,3	2,2	1,6	1,4	1,4	1,4	1,5	1,4	1,4
Altı Doğu Asyalı tüccar	3,5	3,7	3,2	3,9	6,5	12,4	10,8	11,8	11,5	11,3
GATT/DTÖ Üyeleri (4)	58,6	66,9	75,3	85,5	89,7	96,9	98,5	97,9	98,3	98,1

Not: 1973 ile 1983 ve 1993 ile 2003 yılları arasında ithalat hisseleri petrol fiyatlarındaki gelişmelerden önemli ölçüde etkilendi.

(1) Rakamlar, 1948'den 1983'e kadar Almanya Federal Temsilciliği'ne atıfta bulunur.

(2) Rakamlar, 1993 ile 2003 yılları arasında Baltık Devletleri ile BDT'nin karşılıklı ticaret akışlarının dahil edilmesiyle önemli ölçüde etkilenmiştir.

(3) 1998'den itibaren, rakamlar yalnızca Güney Afrika'ya atıfta bulunmakta olup, artık Güney Afrika Gümrük Birliği'ne ait değildir.

(4) Belirtilen yıl itibarıyla üyelik.

Kaynak: WTO, 2025a; WTO, 2025b

2.2. Uluslararası Ticaretin Sektörel Dağılımı ve Tarım Ürünleri Ticareti

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ticarete görülen belirgin artış ve değişimler tarım ürünleri ticaretinde de önemli değişimlere neden olmuştur. Savaş sonrası dönemlerde tarım sektörüne yönelik ülkelerin uyguladığı korumacı politikalar, iç müdahaleler ve uluslararası piyasalara yönelik yönlendirici politikalar tarım ürünleri ticaretinde sapmalara yol açmıştır. Tarım sektöründe uygulanan sübvansiyonlar uluslararası fiyatları etkileyebilmekte ve ülkelerdeki kıt kaynakların verimsiz ve sürdürülemez bir şekilde tahsis edilmesine neden olabilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin uyguladığı sübvansiyonlar, yurtiçi üreticilerin yabancı rakiplerine kıyasla rekabet gücünü artırarak uluslararası ticareti bozabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise tarım gelirlerinin, hem kendi ülke politikalarındaki kentleşme yanlısı eğilim hem de daha zengin ülkelerin hükümetlerinin ithalat engelleri ve sübvansiyonlarla çiftçilerini kayırması nedeniyle düşük kaldığı ve küresel ekonomik refah ile tarımsal ticareti azalttığı, küresel eşitsizliği ve yoksulluğu artırdığı ifade edilmektedir (Anderson, 2013).

Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşmasıyla, tarımsal ticaret kurallarının reformu sonucu pazara giriş kolaylıkları çerçevesinde gümrük vergisi indirimleri, iç desteklerin azaltılması ve ihracat sübvansiyonlarının azaltılması tarım ürünlerinde serbest ticaret eğilimlerini artırmıştır. Tarım ürünlerinin serbest ticaretinin ekonomik etkileri ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklı sorunlar doğurabilmektedir.

Çizelge 3 ve 4'te 2014-2024 arasında mal gruplarına göre dünya mal ticaretinin değer ve pay dağılımı verilmiştir. Dünya mal ticaretinin 2014-2024 yılları arasındaki değişimi incelendiğinde 2015-2016 yıllarında belirgin bir daralma olduğu, 2020'de pandemi etkisiyle yeniden düşüş yaşandığı ve 2021 sonrası hızlı bir yükseliş olduğu dikkati çekmektedir.

Ürün grupları itibarıyla değerlendirildiğinde; tarım ürünleri ihracatının 2014'te 1,74 trilyon USD (%9,2) iken, 2024'te 2,38 trilyon USD (%9,7) olduğu görülmektedir. İthalat ise 2014'te 1,77 trilyon USD (%9,3) iken, 2024'te 2,46 trilyon USD (%9,9) olarak gerçekleşmiştir. Tarım ürünlerinin payı son 11 yıl boyunca %9-10 arasındadır. Mutlak değer artışı olsa da sanayi ürünlerine kıyasla sınırlı bir paya sahiptir.

Yakıtlar ve madencilik ürünlerinin ihracattaki payı 2014'te 3,71 trilyon USD (%19,5)'den 2024'te 4,14 trilyon USD (%16,9)'ye, İthalattaki payı 2014'te 3,83 trilyon USD (%20,1)'den 2024'te 4,23 trilyon USD (%17,1)'ye gerileyerek, ilgili dönem boyunca dalgalı bir seyir izlemiştir. Özellikle enerji fiyatlarındaki yükselmeye 2022 yılında %21'e ulaşmıştır.

Dış ticaret içinde en yüksek paya sahip ana sürükleyici sektör olan imalat sanayisinin payı %63–69 aralığında sabit kalmıştır. Sektörün ihracatı 2014'te 12,1 trilyon USD (%63,6)'den 2024'te 15,9 trilyon USD (%65)'ye, ithalatı 2014'te 12,1 trilyon USD (%63,2)'den 2024'te 16,1 trilyon USD (%65,1)'ye ulaşmıştır.

Çizelge 3. Başlıca ürün gruplarına göre dünya mal ihracatı, 2014-2024

Değer (Trilyon USD)											
Ürün/Sektör	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Toplam	19,01	16,57	16,05	17,74	19,55	19,01	17,65	22,29	24,90	23,89	24,46
Tarımsal Ürünler*	1,74	1,56	1,59	1,73	1,81	1,78	1,81	2,14	2,32	2,30	2,38
Gıda	1,48	1,33	1,36	1,47	1,53	1,53	1,57	1,83	2,01	2,03	2,09
Yakıtlar ve madencilik ürünleri	3,71	2,38	2,04	2,61	3,27	3,10	2,32	3,65	5,17	4,28	4,14
Yakıtlar	3,02	1,81	1,50	1,95	2,53	2,37	1,57	2,55	4,10	3,29	3,12
İmalat Sanayi Ürünleri	12,09	11,23	11,04	12,01	13,01	12,77	12,15	14,84	15,73	15,56	15,90
Demir Çelik	0,47	0,38	0,34	0,42	0,47	0,42	0,36	0,58	0,62	0,54	0,51
Kimyasallar	2,03	1,84	1,82	1,99	2,25	2,21	2,21	2,79	3,06	2,81	2,87
Makine ve taşıma ekipmanları	6,00	5,68	5,62	6,17	6,64	6,52	6,16	7,34	7,69	7,96	8,23
Tekstil	0,31	0,29	0,28	0,30	0,31	0,31	0,33	0,35	0,35	0,32	0,33
Giyim	0,48	0,45	0,45	0,47	0,49	0,50	0,45	0,55	0,58	0,54	0,55
Pay (%)**											
Tarımsal Ürünler	9,16	9,44	9,88	9,74	9,24	9,39	10,24	9,60	9,33	9,63	9,72
Gıda	7,77	8,05	8,46	8,31	7,85	8,07	8,92	8,23	8,07	8,49	8,56
Yakıtlar ve madencilik ürünleri	19,54	14,37	12,70	14,70	16,71	16,28	13,17	16,39	20,75	17,92	16,93
Yakıtlar	3,02	1,81	1,50	1,95	2,53	2,37	1,57	2,55	4,10	3,29	3,12
İmalat Sanayi Ürünleri	63,57	67,79	68,77	67,70	66,54	67,19	68,82	66,58	63,17	65,14	65,00
Demir Çelik	2,46	2,29	2,14	2,34	2,41	2,21	2,06	2,62	2,50	2,27	2,07
Kimyasallar	10,70	11,13	11,34	11,25	11,50	11,60	12,53	12,52	12,27	11,78	11,73
Makine ve taşıma ekipmanları	31,58	34,31	35,01	34,79	33,97	34,28	34,93	32,93	30,86	33,31	33,66
Tekstil	1,64	1,74	1,75	1,67	1,60	1,61	1,86	1,58	1,41	1,35	1,35
Giyim	2,53	2,74	2,77	2,63	2,53	2,61	2,55	2,45	2,32	2,25	2,25

*Tarım ürünleri, SITC rev. 3'e göre 0 Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri, 1 İçki ve tütün, 21 İşlenmemiş kösele, deri ve kürk, 22 Yağlı tohumlar, yağ veren meyveler, 23 Ham kauçuk (tabii ve sentetik), 24 Mantar, odun ve kereste, 25 Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt, 26 Dokuma elyafı ve bunların artıkları 29 Başka yerde belirtilmeyen hayvansal ver bitkisel menşeli hammaddeler, 4 Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar.

**9 SITC'da sınıflandırılmamış eşyalar (tedavülde olmayan, paralar, parasal tabanlı altınlar) toplam ticaret içinde bulunmaktadır, ancak sektörler içine dahil edilmediği için toplam 100'e ulaşmamaktadır.

Kaynak: WTO, 2025b

Çizelge 4. Başlıca ürün gruplarına göre dünya mal ithalatı, 2014-2024

Ürün/Sektör	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Değer (Trilyon USD)											
Toplam	19,07	16,73	16,20	17,97	19,81	19,32	17,87	22,57	25,66	24,28	24,78
Tarımsal Ürünler	1,77	1,60	1,61	1,76	1,85	1,83	1,85	2,20	2,44	2,38	2,46
Gıda	1,48	1,35	1,36	1,49	1,56	1,56	1,61	1,88	2,10	2,09	2,16
Yakıtlar ve madencilik ürünleri	3,83	2,49	2,13	2,76	3,42	3,19	2,43	3,83	5,44	4,46	4,23
Yakıtlar	3,05	1,86	1,54	2,01	2,58	2,37	1,60	2,59	4,17	3,33	3,09
İmalat Sanayi Ürünleri	12,06	11,27	11,21	12,24	13,32	13,07	12,33	14,99	16,16	15,73	16,14
Demir Çelik	0,48	0,40	0,35	0,43	0,48	0,44	0,37	0,57	0,63	0,55	0,52
Kimyasallar	2,12	1,94	1,90	2,10	2,35	2,31	2,30	2,90	3,24	2,95	3,00
Makine ve taşıma ekipmanları	6,13	5,83	5,85	6,44	6,96	6,85	6,40	7,62	8,09	8,27	8,57
Tekstil	0,26	0,31	0,30	0,32	0,34	0,34	0,36	0,39	0,39	0,35	0,36
Giyim	0,42	0,48	0,47	0,50	0,54	0,54	0,50	0,60	0,64	0,59	0,60
Pay (%)**											
Tarımsal Ürünler	9,28	9,57	9,91	9,79	9,35	9,48	10,35	9,76	9,51	9,82	9,94
Gıda	7,77	8,04	8,39	8,28	7,87	8,09	8,99	8,34	8,17	8,63	8,72
Yakıtlar ve madencilik ürünleri	20,08	14,89	13,16	15,37	17,27	16,52	13,62	16,98	21,20	18,35	17,08
Yakıtlar	16,01	11,12	9,48	11,19	13,02	12,27	8,97	11,49	16,27	13,74	12,45
İmalat Sanayi Ürünleri	63,23	67,39	69,21	68,14	67,25	67,66	69,00	66,41	62,99	64,77	65,13
Demir Çelik	2,53	2,37	2,16	2,37	2,43	2,25	2,08	2,52	2,47	2,27	2,11
Kimyasallar	11,13	11,60	11,75	11,70	11,87	11,97	12,87	12,86	12,64	12,17	12,11
Makine ve taşıma ekipmanları	32,13	34,84	36,11	35,84	35,13	35,43	35,81	33,75	31,52	34,06	34,60
Tekstil	1,37	1,85	1,87	1,79	1,73	1,74	2,02	1,72	1,51	1,46	1,47
Giyim	2,19	2,87	2,92	2,78	2,71	2,78	2,77	2,66	2,48	2,43	2,44

*Tarım ürünleri, SITC rev. 3'e göre 0 Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri, 1 İçki ve tütün, 21 İşlenmemiş kösele, deri ve kürk, 22 Yağlı tohumlar, yağ veren meyveler, 23 Ham kauçuk (tabii ve sentetik), 24 Mantar, odun ve kereste, 25 Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt, 26 Dokuma elyafı ve bunların artıkları 29 Başka yerde belirtilmeyen hayvansal ver bitkisel menşeli hammaddeler, 4 Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar.

**9 SITC'da sınıflandırılmamış eşyalar (tedavilde olmayan, paralar, parasal tabanlı altınlar) toplam ticaret içinde bulunmaktadır, ancak sektörler içine dahil edilmediği için toplam 100'e ulaşmamaktadır.

Kaynak: WTO, 2025b

3. TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİ VE TARIM ÜRÜNLERİ TİCARETİ

3.1. Türkiye’nin Dünya Ticaretindeki ve Tarım Ürünleri Ticaretindeki Yeri

Dünya ticaretinin 1948-2024 yılları arasında sürekli artış gösterdiği görülmektedir. Türkiye’nin dış ticaretindeki artış dünya ticaretinden daha hızlı olmuştur. Türkiye’nin dünya ticaretindeki önemine ilişkin değerler Çizelge 5’te verilmiştir. Dünya ihracatında Türkiye’nin payı 1948 yılında %0,34’ten %1,07’ye çıkmıştır. İthalattaki payı ise %0,56’dan %1,39’a ulaşmıştır.

Türkiye’nin hem ihracatta hem de ithalattaki payının %0,20 ile %0,69 aralığında olduğu, sanayileşmenin hız kazanmadığı 1948-1973 döneminde ithalatta bağımlılığın daha yüksek olduğu söylenebilir. 1980’li yıllar ve sonrasında dışa açılma ve liberasyon politikalarının etkisiyle Türkiye’nin dünya ticaretine entegrasyonu hızlanmıştır. 1990–2000’li yıllarda Avrupa Birliği ile gümrük birliği anlaşması ve küreselleşmenin etkisiyle Türkiye’nin dünya ticaretindeki payı hızla artmıştır. 2020–2024 yıllarında ise Türkiye’nin dünya ticaretindeki payı %1’in üzerine çıkmış ve Türkiye, dünyada orta ölçekli küresel ticaret aktörü durumuna gelmiştir. Diğer taraftan Türkiye’de uzun yıllardır dış ticaret dengesinin açık verdiği dikkati çekmektedir. Dış ticaret genişledikçe dış ticaret açığı da giderek artmıştır.

Çizelge 5. Türkiye’nin dünya ticaretindeki önemi-değer (Milyar USD ve %)

	1948	1953	1963	1973	1983	1993	2003	2020	2024
Dünya Toplam Mal İhracatı	58,53	80,36	156,17	581,16	1845,98	3793,65	7588,37	17647,76	24456,32
Türkiye Toplam Mal İhracatı	0,20	0,40	0,37	1,32	5,73	15,34	47,25	169,64	261,80
Türkiye’nin Payı (%)	0,34	0,49	0,24	0,23	0,31	0,40	0,62	0,96	1,07
Dünya Toplam Mal İthalatı	62,25	85,27	163,82	595,37	1891,56	3854,60	7769,91	17873,67	24782,72
Türkiye Toplam Mal İthalatı	0,35	0,53	0,69	2,09	9,24	29,43	69,34	219,52	344,01
Türkiye’nin Payı (%)	0,56	0,63	0,42	0,35	0,49	0,76	0,89	1,23	1,39
Türkiye’nin Dış Ticaret Dengesi	-0,15	-0,13	-0,32	-0,77	-3,51	-14,09	-22,09	-49,88	-82,21

Kaynak: WTO, 2025b

Dünya tarım ürünleri ihracatı 1983 yılında 268 milyar USD iken 2024 yılında 2,37 trilyon USD’ye ulaşmış, ithalatı ise 1983’te 290 milyar USD’den 2024’te 2,46 trilyon USD’ye yükselmiştir. Bu durum dünya tarım ticaretinin küresel ticaretin önemli bir parçası olmaya devam ettiğini göstermektedir. Tarım ürünlerinin dünya ticaretindeki payı, 1983’te %14–15 civarındayken 2003’te %9’a kadar düşmüş, 2020–2024 döneminde ise %10 civarında seyretmiştir.

Türkiye’nin tarım ürünleri ihracatı 1983’te 2,54 milyar USD’den 2024’te 33,82 milyar USD’ye çıkmıştır. Türkiye’nin dünya tarım ihracatındaki payı %0,95’ten %1,42’ye yükselmiştir. Türkiye tarım ürünleri ithalatı ise 1983’te 0,41 milyar USD’den 2024’te 28,06 milyar USD’ye yükselmiş, aynı zamanda dünya tarım ürünleri ithalatındaki payı da %0,14’ten %1,14’e yükselmiştir. Türkiye tarım ürünlerinde hem ihracatçı hem ithalatçı bir ülke konumundadır.

Türkiye'nin toplam ihracatında tarımın payı, 1983'te %44 gibi çok yüksek bir oran iken, 2003'te %10'a kadar düşmüş, 2020–2024'te %12 civarında gerçekleşmiştir. Bu durum, Türkiye'nin ihracat yapısının tarımdan sanayiye kaydığını göstermekle birlikte ihracatta tarımın hala önemini koruduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin toplam ithalatında tarımın payı, 1983'te %4 iken 1993'te %10'a çıkmış, 2024'te yaklaşık %8 oranında gerçekleşmiştir. Türkiye'nin ithalatında tarım ürünlerinin orta ölçekli bir paya sahip olduğu söylenebilir (Çizelge 6).

Çizelge 6. Türkiye'nin dünya tarım ürünleri ticaretindeki önemi-değer (milyar USD) ve (%)

	1983	1993	2003	2020	2024
Dünya Tarım Ürünleri İhracatı	267,90	429,34	681,68	1807,20	2376,79
Türkiye Tarım Ürünleri İhracatı	2,54	3,75	5,11	21,25	33,82
Türkiye'nin payı (%)	0,95	0,87	0,75	1,18	1,42
Dünya Tarım Ürünleri İthalatı	289,91	462,44	729,84	1849,67	2462,16
Türkiye Tarım Ürünleri İthalatı	0,41	3,08	5,27	19,73	28,06
Türkiye'nin Payı (%)	0,14	0,67	0,72	1,07	1,14
Dünya toplam mal İhracatında Tarımın Payı (%)	14,51	11,32	8,98	10,24	9,72
Dünya toplam mal İthalatında Tarımın Payı (%)	15,33	12,00	9,39	10,35	9,94
Türkiye Toplam mal İhracatında Tarımın Payı (%)	44,38	24,44	10,82	12,53	12,92
Türkiye Toplam mal İthalatında Tarımın Payı (%)	4,39	10,46	7,59	8,99	8,16

Kaynak: WTO, 2025b

3.2. Türkiye Dış Ticaretinin Sektörel Dağılımı

Türkiye'nin toplam mal ihracatı, 2014–2024 döneminde yaşanan küresel ve ulusal gelişmelere paralel olarak dalgalı bir seyir izlemiştir. Toplam ihracat 2014 yılında 166,51 milyar USD düzeyindeyken, 2015 ve 2016 yıllarında sırasıyla 150,98 milyar USD ve 149,25 milyar USD'ye gerilemiştir. 2017 yılından itibaren artış eğilimine giren ihracat, 2020 yılında 169,64 milyar USD olarak gerçekleşmiş; izleyen yılda 225,21 milyar USD'ye yükselmiş ve 2024 yılında 261,80 milyar USD'ye ulaşmıştır.

Ürün gruplarına göre dağılım incelendiğinde, imalat sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payının incelenen dönem boyunca en yüksek düzeyde kaldığı, ancak bu payın 2018 yılında %78,70 iken 2024 yılında %72,63'e gerilediği görülmektedir. İmalat sanayi alt sektörleri değerlendirildiğinde, makine ve taşıma ekipmanları ihracatının 2014 yılında 46,39 milyar USD iken 2024 yılında 77,42 milyar USD'ye yükseldiği ve toplam ihracat içindeki payının %27,86'dan %29,57'ye çıktığı görülmektedir. Buna karşılık, tekstil ve giyim sektörlerinin toplam ihracat içindeki paylarının aynı dönemde sırasıyla %7,61'den %5,10'a ve %10,30'dan %6,84'e gerilediği tespit edilmektedir.

Tarımsal ürünler ihracatı aynı dönemde 2014 yılında 20,42 milyar USD iken 2024 yılında 33,82 milyar USD'ye yükselmiş; toplam ihracat içindeki payı %12,26-%12,92 aralığında seyretmiştir. Gıda ürünleri ihracatı da benzer biçimde artış göstermiş ve 2014 yılında 19,58 milyar USD iken 2024 yılında 32,14 milyar USD'ye ulaşmıştır.

Yakıtlar ve madencilik ürünleri ihracatında dönem boyunca belirgin bir dalgalanma gözlenmektedir. Toplam ihracat içindeki payı 2016 yılında %5,59 düzeyine gerilerken, 2022 yılında %11,56'ya yükselmiş; izleyen yıllarda ise yaklaşık %10,46 düzeyinde gerçekleşmiştir. Yakıt ihracatının payının 2022-2024 döneminde %6,16'nın üzerinde seyretmesi, ihracat kompozisyonunda bu grubun görece ağırlığının arttığını göstermektedir (Çizelge 7).

Çizelge 7. Başlıca ürün gruplarına göre Türkiye mal ihracatı, 2014-2024

Ürün/Sektör	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Değer (Milyar USD)											
Toplam	166,51	150,98	149,25	164,50	177,17	180,83	169,64	225,21	254,17	255,63	261,80
Tarımsal Ürünler*	20,42	18,91	18,51	19,10	19,87	20,28	21,25	25,95	31,16	32,36	33,82
Gıda	19,58	18,16	17,75	18,39	18,99	19,39	20,37	24,58	29,44	30,57	32,14
Yakıtlar ve madencilik ürünleri	13,56	10,28	8,34	10,98	12,74	14,85	11,41	19,47	29,39	27,45	27,38
Yakıtlar	7,27	4,93	3,19	4,53	5,53	8,13	4,57	8,31	16,08	16,27	16,14
İmalat Sanayi Ürünleri	126,51	112,25	112,21	125,57	139,43	140,95	131,70	172,97	187,36	185,57	190,15
Demir Çelik	10,66	7,85	7,25	9,54	13,16	11,51	10,11	18,94	17,11	10,99	12,22
Kimyasallar	9,91	9,18	8,57	9,28	10,95	11,67	12,71	16,34	20,68	19,59	19,96
Makine ve taşıma ekipmanları	46,39	42,13	43,87	51,27	55,76	55,96	49,87	60,71	65,18	74,01	77,42
Tekstil	12,67	11,12	11,16	11,65	11,88	11,78	11,70	15,17	14,59	13,27	13,35
Giyim	17,14	15,54	15,50	15,66	16,23	16,38	15,35	18,73	19,90	18,73	17,90
Pay (%)**											
Tarımsal Ürünler	12,26	12,52	12,40	11,61	11,22	11,22	12,53	11,52	12,26	12,66	12,92
Gıda	11,76	12,03	11,89	11,18	10,72	10,72	12,01	10,91	11,58	11,96	12,28
Yakıtlar ve madencilik ürünleri	8,14	6,81	5,59	6,67	7,19	8,21	6,73	8,65	11,56	10,74	10,46
Yakıtlar	4,37	3,26	2,14	2,75	3,12	4,49	2,69	3,69	6,33	6,36	6,16
İmalat Sanayi Ürünleri	75,98	74,35	75,18	76,33	78,70	77,94	77,64	76,80	73,71	72,59	72,63
Demir Çelik	6,40	5,20	4,86	5,80	7,43	6,36	5,96	8,41	6,73	4,30	4,67
Kimyasallar	5,95	6,08	5,74	5,64	6,18	6,45	7,49	7,26	8,14	7,66	7,62
Makine ve taşıma ekipmanları	27,86	27,91	29,39	31,17	31,47	30,94	29,40	26,96	25,64	28,95	29,57
Tekstil	7,61	7,37	7,47	7,08	6,71	6,51	6,90	6,73	5,74	5,19	5,10
Giyim	10,30	10,29	10,39	9,52	9,16	9,06	9,05	8,32	7,83	7,33	6,84

*Tarım ürünleri, SITC rev. 3'e göre 0 Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri, 1 İçki ve tütün, 21 İşlenmemiş kösele, deri ve kürk, 22 Yağlı tohumlar, yağ veren meyveler, 23 Ham kauçuk (tabii ve sentetik), 24 Mantar, odun ve kereste, 25 Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt, 26 Dokuma elyafı ve bunların artıkları 29 Başka yerde belirtilmeyen hayvansal ver bitkisel menşeli hammaddeler, 4 Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar.

**9 SITC’da sınıflandırılmamış eşyalar (tedavülde olmayan, paralar, parasal tabanlı altınlar) toplam ticaret içinde bulunmaktadır, ancak sektörler içine dahil edilmediği için toplam 100’e ulaşmamaktadır.

Kaynak: WTO, 2025b

Türkiye’nin toplam mal ithalatında 2014–2024 döneminde belirgin dalgalanmalar yaşanmıştır. Toplam ithalat 2014 yılında 251,14 milyar USD düzeyindeyken, 2015 ve 2016 yıllarında sırasıyla 213,62 milyar USD ve 202,19 milyar USD’ye gerilemiştir. 2017 yılında 238,72 milyar USD’ye yükselen ithalat, 2019 yılında 210,35 milyar USD’ye düşmüş; pandemi yılı olan 2020’de 219,52 milyar USD olarak gerçekleşmiştir. İzleyen dönemde özellikle 2022 yılında 363,71 milyar USD ile belirgin bir artış kaydedilmiş, 2024 yılında ise ithalat 344,01 milyar USD düzeyinde gerçekleşmiştir.

Ürün gruplarına göre dağılım incelendiğinde, imalat sanayi ürünlerinin toplam ithalat içindeki payının dönem boyunca en yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. İmalat sanayi ürünleri ithalatı 2014 yılında 149,82 milyar USD iken, 2024 yılında 208,57 milyar USD’ye yükselmiş; toplam ithalat içindeki payı aynı dönemde %59,65’ten %60,63’e çıkmıştır. İmalat sanayi alt sektörleri incelendiğinde, makine ve taşıma ekipmanları ithalatının 2014 yılında 68,55 milyar USD iken 2024 yılında 103,26 milyar USD’ye yükseldiği ve toplam ithalat içindeki payının %27,29’dan %30,02’ye çıktığı görülmektedir. Kimyasallar ithalatı aynı dönemde 34,25 milyar USD’den 42,61 milyar USD’ye yükselmiş; payı %13,64’ten %12,39’a sınırlı bir gerileme göstermiştir. Buna karşılık, tekstil ve giyim ürünlerinin toplam ithalat içindeki paylarının düşük seviyelerde seyrettiği ve dönem sonunda sırasıyla %1,63 ve %1,19 olarak gerçekleştiği tespit edilmektedir.

Tarımsal ürünler ithalatı, dönem boyunca görece sınırlı dalgalanmalar göstermiştir. 2014 yılında 20,58 milyar USD olan tarımsal ürünler ithalatı, 2022 yılında 32,27 milyar USD ile en yüksek seviyesine ulaşmış, 2024 yılında ise 28,06 milyar USD olarak gerçekleşmiştir. Bu ürün grubunun toplam ithalat içindeki payı ise %8,19–%9,41 aralığında seyretmiştir. Gıda ithalatı da benzer bir görünüm sergilemiş ve 2014 yılında 14,38 milyar USD iken 2024 yılında 21,38 milyar USD’ye yükselmiştir.

Yakıtlar ve madencilik ürünleri ithalatında ise dönem boyunca yüksek düzeyde dalgalanma gözlenmektedir. Bu ürün grubunun ithalatı 2016 yılında 38,97 milyar USD’ye kadar gerilerken, 2022 yılında 125,63 milyar USD’ye yükselmiştir. Toplam ithalat içindeki payı aynı yıl %34,54’e ulaşmış, 2024 yılında ise %26,08 olarak gerçekleşmiştir. Yakıt ithalatının payının 2022–2024 döneminde %8,00’in üzerinde seyretmesi, enerji fiyatlarındaki küresel dalgalanmaların ithalat yapısı üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır (Çizelge 8).

Çizelge 8. Başlıca ürün gruplarına göre Türkiye mal ithalatı, 2014-2024

Ürün/Sektör	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Değer (Milyar USD)											
Toplam	251,14	213,62	202,19	238,72	231,15	210,35	219,52	271,43	363,71	361,97	344,01
Tarımsal Ürünler*	20,58	17,70	17,22	20,16	19,98	19,80	19,73	24,49	32,27	30,27	28,06
Gıda	14,38	12,39	12,17	14,07	14,08	14,37	14,74	17,45	22,95	23,70	21,38
Yakıtlar ve madencilik ürünleri	59,51	42,94	38,97	53,54	61,56	56,87	44,81	78,56	125,63	92,98	89,71
Yakıtlar	42,69	30,22	12,18	16,96	20,70	15,15	10,90	17,41	31,72	30,11	29,75
İmalat Sanayi Ürünleri	149,82	140,55	139,17	147,80	137,51	121,93	129,24	162,51	185,03	208,36	208,57
Demir Çelik	11,64	11,45	9,67	11,69	12,35	10,16	9,56	17,41	20,08	17,97	16,90
Kimyasallar	34,25	29,57	27,96	31,98	32,61	31,13	31,02	44,68	49,25	43,68	42,61
Makine ve taşıma ekipmanları	68,55	68,10	71,05	72,47	62,47	52,47	62,84	71,02	78,38	105,98	103,26
Tekstil	7,34	6,27	6,19	6,89	6,39	6,23	5,27	6,45	8,08	6,52	5,59
Giyim	2,95	2,69	2,53	2,33	2,14	1,76	1,64	2,00	2,76	3,27	4,08
Pay (%)**											
Tarımsal Ürünler	8,19	8,29	8,52	8,44	8,64	9,41	8,99	9,02	8,87	8,36	8,16
Gıda	5,72	5,80	6,02	5,89	6,09	6,83	6,72	6,43	6,31	6,55	6,21
Yakıtlar ve madencilik ürünleri	23,70	20,10	19,27	22,43	26,63	27,04	20,41	28,94	34,54	25,69	26,08
Yakıtlar	17,00	14,15	6,02	7,10	8,96	7,20	4,96	6,41	8,72	8,32	8,65
İmalat Sanayi Ürünleri	59,65	65,79	68,83	61,91	59,49	57,97	58,88	59,87	50,87	57,56	60,63
Demir Çelik	4,63	5,36	4,78	4,90	5,34	4,83	4,35	6,41	5,52	4,96	4,91
Kimyasallar	13,64	13,84	13,83	13,40	14,11	14,80	14,13	16,46	13,54	12,07	12,39
Makine ve taşıma ekipmanları	27,29	31,88	35,14	30,36	27,02	24,95	28,63	26,16	21,55	29,28	30,02
Tekstil	2,92	2,93	3,06	2,88	2,76	2,96	2,40	2,38	2,22	1,80	1,63
Giyim	1,17	1,26	1,25	0,98	0,93	0,84	0,75	0,74	0,76	0,90	1,19

*Tarım ürünleri, SITC rev. 3'e göre 0 Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri, 1 İçki ve tütün, 21 İşlenmemiş kösele, deri ve kürk, 22 Yağlı tohumlar, yağ veren meyveler, 23 Ham kauçuk (tabii ve sentetik), 24 Mantar, odun ve kereste, 25 Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt, 26 Dokuma elyafı ve bunların artıkları 29 Başka yerde belirtilmeyen hayvansal ver bitkisel menşeli hammaddeler, 4 Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar.

**9 SITC'da sınıflandırılmamış eşyalar (tedavilde olmayan, paralar, parasal tabanlı altınlar) toplam ticaret içinde bulunmaktadır, ancak sektörler içine dahil edilmediği için toplam 100'e ulaşmamaktadır.

Kaynak: WTO, 2025b

Türkiye mal ticaretinde sektörel dış ticaret dengelerine ilişkin değerler Çizelge 9’da verilmiştir. Türkiye 2014–2024 arasında sürekli dış ticaret açığı vermiş. Açığın en düşük olduğu yıl 2019 (-29,5 milyar USD), en yüksek olduğu yıl ise 2022’dir (-109,5 milyar USD). Tarım ürünleri dış ticaretinde genel olarak değerlendirildiğinde küçük değerlerde fazla veya açık verilmiştir. Açık verilen yıllar 2014, 2017,2018 ve 2022 yıllarıdır. Son olarak 2024 yılında +5,76 milyar USD fazla verilmiştir. Gıda ürünleri ticaretinde ise Türkiye avantajlı konumdadır ve her yıl fazla verdiği görülmektedir. 2014 yılında +5,2 milyar USD, 2024’te +10,76 milyar USD fazla vermiştir.

Türkiye’nin en fazla dış ticaret açığı verdiği sektör ise yakıtlar ve madencilik ürünleridir. Bu açık, son yıllarda giderek artmış ve 2022 yılında en yüksek değerine (-96,2 milyar USD) ulaşmıştır. Yakıtlarda (petrol, doğalgaz) verilen açık, 2014 yılında -35,4 milyar USD, 2024’te -13,6 milyar USD olarak gerçekleşmiştir. Enerji ithalatı Türkiye dış ticaret açığının ana nedenidir ve bu durumun yapısal bir sorun olduğu söylenebilir.

İmalat sanayi ürünleri ticaretinde, 2014–2017 yıllarında açık verilirken, 2018–2021 arasında fazla verilmiştir. Küçük değerlerde fazla verilirken en yüksek fazla 2019 yılında +19 milyar USD olmuştur. Son yıllarda 2022–2024’te yeniden açık oluşmuştur. Verilen açığın boyutları 20 milyar USD düzeylerindedir. Son olarak 2024 yılında -18,42 milyar USD açık verilmiştir. Demir çelik sektörü Türkiye ihracatı açısından önemli sektörlerden biridir. 2018 -2021 yılları arasında az da olsa fazla veren sektör, 2022 ve sonrası açık vermeye devam etmiştir. Kimyasallarda ise Türkiye dışa bağımlıdır. İncelenen 2014-2024 yılları arasında sürekli olarak her yıl yaklaşık 20 milyar USD açık vermiştir. Makine ve taşıma ekipmanlarında da 2019 yılı dışında sürekli açık verdiği görülmektedir ve son iki yılda verilen açık 25 milyar USD’nin üzerinde olmuştur. Türkiye dış ticaretinde sürekli açık veren kimyasallar ve makineler sektörü Türkiye’nin teknoloji ve hammadde bağımlılığını göstermektedir. İmalat sanayi içinde sektöre en büyük destek tekstil ve giyim sektöründen gelmektedir. Tekstil sektörü her yıl yaklaşık 5 milyar USD’nin üzerinde fazla verirken, giyim sektörü de 12 milyar USD’nin üzerinde fazla vermiştir. Bu sektörler, Türkiye’nin rekabet avantajı sağladığı ve dış ticaret açığını dengelemesine yardımcı olan sektörlerdir.

Çizelge 9. Türkiye mal ticaretinde sektörel dış ticaret dengeleri (2014-2024)
(Milyar USD)

Ürün/Sektör	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Toplam	-84.63	-62.64	-52.94	-74.22	-53.98	-29.52	-49.88	-46.22	-109.54	-106.34	-82.21
Tarımsal Ürünler	-0.16	1.21	1.29	-1.06	-0.11	0.48	1.52	1.46	-1.11	2.09	5.76
Gıda	5.20	5.77	5.58	4.32	4.91	5.02	5.63	7.13	6.49	6.87	10.76
Yakıtlar ve madencilik ürünleri	-45.95	-32.66	-30.63	-42.56	-48.82	-42.02	-33.40	-59.09	-96.24	-65.53	-62.33
Yakıtlar	-35.42	-25.29	-8.99	-12.43	-15.17	-7.02	-6.33	-9.10	-15.64	-13.84	-13.61
İmalat Sanayi Ürünleri	-23.31	-28.30	-26.96	-22.23	1.92	19.02	2.46	10.46	2.33	-22.79	-18.42
Demir Çelik	-0.98	-3.60	-2.42	-2.15	0.81	1.35	0.55	1.53	-2.97	-6.98	-4.68
Kimyasallar	-24.34	-20.39	-19.39	-22.70	-21.66	-19.46	-18.31	-28.34	-28.57	-24.09	-22.65
Makine ve taşıma ekipmanları	-22.16	-25.97	-27.18	-21.20	-6.71	3.49	-12.97	-10.31	-13.20	-31.97	-25.84
Tekstil	5.33	4.85	4.97	4.76	5.49	5.55	6.43	8.72	6.51	6.75	7.76
Giyim	14.19	12.85	12.97	13.33	14.09	14.62	13.71	16.73	17.14	15.46	13.82

Kaynak: WTO, 2025b

3.3. Türkiye Tarım Ürünleri Ticaretinin Alt Ürün Gruplarına Göre Dağılımı

Türkiye'nin toplam ihracatında 2024 yılı itibariyle sanayi ürünleri olarak ilk 5 sırada otomotiv, makineler, mineral yakıtlar, elektrikli cihazlar ve kıymetli metaller yer almaktadır. Bunlar toplam ihracatın yaklaşık %40'ını oluşturmaktadır. İlk sırada ise en büyük payı %12,39 ile motorlu kara taşıtları (HS 87) yer almaktadır. Makine ve cihazlar (HS 84, HS 85) fasılları da Türkiye'nin sanayi üretiminin çeşitlendiğini ve teknoloji yoğun ürünlerin ihracatta önemli rol oynadığını göstermektedir. Mineral yakıtlar (HS 27) faslı ise enerji ürünleri ihracat kalemi olarak önemini korumaktadır. Kıymetli metaller (HS 71) ise, altın ve mücevher ihracatı bağlamında Türkiye'nin hem üretim hem de yeniden ihracat potansiyeli olarak dikkati çekmektedir.

Türkiye'nin ihracatında ilk 30 fasıl içinde 7 tarım ürünü faslı bulunmaktadır. Tarımın toplam ihracattaki payı daha önce de belirtildiği gibi önemli düzeylerde. Meyveler ve sert kabuklu meyveler (HS 08) 6,30 milyar USD ile tarım ürünleri içinde lider durumdadır. Türkiye'nin iklim avantajı ve çeşitliliği bunda en önemli faktördür. Kauçuk (HS 40) ve işlenmiş sebze-meyve ürünleri (HS 20) katma değerli tarım-sanayi ürünleri olarak değerlendirilebilir. Yağlar (HS 15) ise, 2,87 milyar USD ile önemli düzeyde görülmektedir. Tahıl ve pastacılık ürünleri (HS 19) de 2,82 milyar USD ile

Türkiye'nin un ve makarna ihracatındaki güçlü konumunu yansıtmaktadır. Sebzeler (HS07) 2,47 milyar USD ile önemli bir ürün grubunu oluşturmaktadır. Pamuk (HS 52) 2,18 milyar USD ile tekstil sektörünün hammadde olarak stratejik bir ihraç ürünüdür (Çizelge 10).

Çizelge 10. Türkiye mal ihracatında öne çıkan fasıllar (2024)

Sıra	HS Kod	Fasıllar	Değer (Milyar USD)	Pay (%)
1	87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı	32,44	12,39
2	84	Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	25,55	9,76
3	27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar	16,55	6,32
4	85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı	16,45	6,28
5	71	Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar	13,03	4,98
Tarım Ürünleri				
11	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	6,30	2,40
14	40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	3,77	1,44
15	20	Sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	3,69	1,41
20	15	Hayvansal, bitkisel veya mikrobiyal katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	2,87	1,10
21	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	2,82	1,08
24	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	2,47	0,95
30	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	2,18	0,83
Toplam Mal İhracatı			261,78	100,00

Kaynak: TÜİK, 2025

Türkiye'nin toplam ithalatında 2024 yılı itibariyle sanayi ürünleri olarak ilk 5 sırada yakıtlar, makineler, taşıtlar, elektrikli cihazlar ve kıymetli metaller yer almaktadır. Bunlar toplam ithalatın yaklaşık %55'ini oluşturmaktadır. İlk sırada ise en büyük pay %19,07 ile mineral yakıtlar (HS 27) yer almaktadır. Makine ve cihazlar (HS 84, HS 85) ithalat düzeyi de sanayi üretimi için kritik girdiler olarak önemini korumakta ve Türkiye'nin teknoloji ve üretim kapasitesini artırmak için dışa bağımlı olduğunu göstermektedir. Motorlu taşıtlarda (HS 87) Türkiye'de hem üretim hem tüketim için ithalat önemlidir. Türkiye otomotiv ihracatında güçlü olsa da ithal girdi bağımlılığı yüksektir.

Kıymetli metaller (HS 71) faslı, altın ve değerli taş ithalatı hem mücevherat sektörünü hem de finansal işlemleri desteklemesi açısından önemli bir ithalat kalemidir.

Türkiye'nin ithalatında ilk 30 fasıl içerisinde beş tarım ürünü faslının yer alması, tarımın toplam ithalat içindeki payının azımsanmayacak düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. Daha önce de vurgulandığı üzere, bu durum bazı temel tarımsal girdilerde ve ara mallarında dışa bağımlılığın sürdüğüne işaret etmektedir. Bitkisel yağlar (HS 15) ve yağlı tohumlar (HS 12) ithalatının toplam ithalat içindeki payının %0,80 düzeyinde olması, Türkiye'nin artan bitkisel yağ talebinin karşılanmasında ithalatın önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Benzer şekilde, 2,71 milyar USD (%0,79) tutarındaki hububat (HS 10) ithalatı, Türkiye'nin önemli bir buğday üreticisi olmasına rağmen; iç talebin büyüklüğü, kalite farklılıkları ve özellikle un ve un mamulleri sanayinin ihraç amaçlı hammadde ihtiyacı nedeniyle ithalata başvurulduğunu ortaya koymaktadır. Hayvan yemi (HS 23) ithalatının 2,68 milyar USD (%0,78) seviyesinde gerçekleşmesi ise hayvancılık sektörünün girdi temininde dışa bağımlı yapısını açıkça yansıtmaktadır.

Öte yandan, tekstil sektörünün temel girdilerinden biri olan pamukta (HS 52) 2,38 milyar USD (%0,69) tutarındaki ithalat, Türkiye'nin pamuk üreticisi bir ülke olmasına rağmen; özellikle iplik ve mensucat sanayinin ihtiyaç duyduğu kalite ve miktarın karşılanmasında ithalatın devam ettiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir (Çizelge 11).

Çizelge 11. Türkiye mal ithalatında öne çıkan fasıllar (2024)

Sıra	HS Kod	Fasıllar	Değer (Milyar USD)	Pay (%)
1	27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar	65,59	19,07
2	84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	39,56	11,50
3	87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı-	31,67	9,21
4	85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı	27,22	7,91
5	71	Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar	24,87	7,23
Tarım Ürünleri				
18	15	Hayvansal, bitkisel veya mikrobiyal katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	2,88	0,84
19	12	Yağlı tohum ve meyveler, muhtelif tane, tohum ve meyveler, sanayide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	2,75	0,80
20	10	Hububat	2,71	0,79
21	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	2,68	0,78
24	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	2,38	0,69
Toplam Mal İthalatı			344,01	100,00

Kaynak: TUIK, 2025

3.4. Türkiye Tarım Ürünleri Ticaretinin Ülkelere Göre Dağılımı

Türkiye'nin 2020 yılından sonra belirgin bir artış gösteren tarım ürünleri ihracatı içinde meyveler ve sert kabuklu meyveler (HS 08) 2014'te 4,73 milyar USD iken 2024'te 6,30 milyar USD'ye yükselmiştir. Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyvelerde (HS 08) ana pazarlar Rusya (%13,63), Almanya (%13,26) ve İtalya (%10,17)'dir. Kauçuk ve kauçuktan eşyalar (HS 40) ihracatında Almanya (%17,22) ilk sıradadır. Türkiye'nin sanayi ürünleri içinde kauçuk ihracatı Avrupa'ya bağımlıdır. Sebzeler, meyveler ve bunlardan elde edilen müstahzarlar (HS 20) ihracatında ana pazarlar Almanya (%19,64) ve ABD (%15,02)'dir. Yağlar (HS 15) ihracatında ana pazarlar Irak (%11,83), ABD (%8,96) ve Cibuti (%7,86)'dir. 2020 sonrası önemli artış kaydeden (2020: 1,39; 2022: 3,54 milyar USD) bu sektörde Türkiye'nin Afrika ve Orta Doğu'ya yöneldiği gözlemlenmektedir. Tahıl ve pastacılık ürünleri (HS 19) ihracatında en önemli pazar Irak (%19,12)'tir. Türkiye'nin un ve makarna ihracatında Irak kritik rol oynamaktadır. Somali gibi Afrika ülkeleri de yükselen pazarlar durumundadır. Sebzeler (HS 07) ihracatında en büyük pazarlar Irak (%17,50) ve Cezayir (%10,87)'dir. 2020 sonrası ihracat miktarı hızlı bir şekilde artan bu sektörde Kuzey Afrika ve Orta Doğu'nun talebi dikkat çekicidir. Pamuk

Dünya	1,67	1,51	1,50	1,62	1,74	1,91	2,08	2,17	2,63	2,67	2,82	100,00
Irak	0,37	0,33	0,37	0,37	0,38	0,41	0,41	0,41	0,51	0,53	0,54	19,12
Somali	0,01	0,03	0,04	0,04	0,05	0,07	0,09	0,11	0,10	0,15	0,13	4,49
Almanya	0,05	0,05	0,06	0,06	0,06	0,07	0,08	0,08	0,09	0,10	0,12	4,24
Amerika Birleşik Devletleri	0,02	0,02	0,02	0,02	0,03	0,04	0,07	0,06	0,08	0,10	0,11	4,01
(HS 07) Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular												
Dünya	1,34	1,04	0,94	1,00	1,09	1,27	1,43	1,75	2,11	2,45	2,47	100,00
Irak	0,20	0,08	0,11	0,12	0,10	0,19	0,18	0,27	0,52	0,44	0,43	17,50
Cezayir	0,01	0,00	0,00	0,01	0,01	0,02	0,02	0,02	0,04	0,17	0,27	10,87
Almanya	0,08	0,07	0,08	0,09	0,09	0,10	0,13	0,15	0,16	0,20	0,18	7,40
Romanya	0,03	0,03	0,05	0,07	0,09	0,07	0,09	0,12	0,13	0,18	0,18	7,36
Rusya Federasyonu	0,39	0,34	0,02	0,04	0,07	0,13	0,12	0,15	0,12	0,12	0,11	4,37
(HS 52) Pamuk												
Dünya	1,93	1,70	1,72	1,72	1,83	1,73	1,46	2,27	2,26	2,10	2,18	100,00
Mısır	0,08	0,07	0,07	0,08	0,10	0,11	0,09	0,16	0,17	0,15	0,25	11,52
İtalya	0,29	0,25	0,24	0,25	0,25	0,22	0,18	0,31	0,31	0,22	0,22	9,96
Pakistan	0,01	0,01	0,01	0,01	0,06	0,07	0,08	0,19	0,16	0,09	0,18	8,09
Portekiz	0,08	0,09	0,08	0,09	0,11	0,09	0,07	0,21	0,16	0,10	0,17	7,66
Bangladeş	0,13	0,04	0,06	0,05	0,07	0,14	0,07	0,12	0,10	0,13	0,13	5,76
Fas	0,07	0,07	0,08	0,07	0,06	0,06	0,05	0,08	0,14	0,11	0,11	5,09
İspanya	0,08	0,09	0,10	0,09	0,10	0,08	0,06	0,09	0,10	0,09	0,11	4,99
Almanya	0,14	0,12	0,11	0,13	0,11	0,12	0,11	0,12	0,14	0,12	0,11	4,92
Tunus	0,10	0,08	0,09	0,08	0,09	0,09	0,08	0,11	0,13	0,10	0,11	4,92
Çin	0,04	0,03	0,04	0,04	0,03	0,02	0,02	0,06	0,04	0,14	0,10	4,67

Kaynak: ITC (International Trade Centre), 2025

Türkiye'nin tarım ürünleri ithalatı fasıllara göre incelendiğinde özellikle yağlar, yağlı tohumlar, tahıllar, hayvan yemleri ve pamuk gibi stratejik tarım ürünlerinde dışa bağımlı olduğu gözlemlenmektedir. İthalat miktarlarında 2014–2018 yılları arasında birçok fasılda azalma yaşanmakla birlikte, 2020 sonrasında küresel fiyat artışları ve arz şoklarıyla birlikte ithalat değerlerinde sıçramalar görülmektedir. Fasıllara göre incelendiğinde ise bazı ülkelerin Türkiye için tedarikçi konumunu koruduğu görülmektedir. Yenilebilir yağlarda (HS 15) Malezya (%27,86), Rusya (%26,40) ve Ukrayna (%16,83) ana tedarikçiler konumundadır. Yenilebilir yağ ithalatında 2020–2022 yılları arasında hızlı bir artış (4,10 milyar USD'ye kadar), 2024'te ise düşüş yaşanmıştır. Yağlı tohumlar (HS 12) ithalatında ise ana tedarikçi Brezilya (%41,39) büyük bir farkla ilk sırada yer almaktadır. Brezilya'nın payı 2018 sonrasında hızla artmış ve Türkiye'nin yağ sanayisi için önemli bir konuma gelmiştir. Tahıllar (HS 10) ithalatında Rusya (%53,64) ve Ukrayna (%28,98) ana tedarikçilerdir. Hayvan yemlerinde (HS 23) Rusya (%28,97), Arjantin (%18,64) ve ABD (%9,46) en önemli tedarikçilerdir ve 2014–2024 yılları arasında ithalatı istikrarlı bir artış gerçekleştirmiş, hayvancılık sektörünün ithalata bağımlılığı oldukça yükselmiştir. Pamuk (HS 52) ithalatı ise Brezilya (%19,92), ABD (%16,26) ve Özbekistan (%13,74)'a bağımlı hale gelmiştir. Bu durum dolaylı olarak tekstil sektörünü de etkilemiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde tarımda da enerji ithalatına benzer şekilde stratejik ürünlerde dışa bağımlılık bulunmaktadır. Coğrafi

yoğunlaşma açısından da Rusya ve Ukrayna tahıl ve yağlarda; Brezilya yağlı tohum ve pamukta, Malezya palm yağında kritik tedarikçiler durumundadır. Bu durum Türkiye'nin tarım ürünleri ithalatında belirli ülkelere aşırı bağımlılık riskini göstermektedir. Ayrıca 2020 yılı sonrası ithalat artışlarının da sonucunda, pandemi ve Rusya-Ukrayna savaşı gibi küresel krizlerin ve küresel şoklara duyarlılığın Türkiye'nin ithalatını doğrudan etkilediğini söylemek mümkündür. Pamuk ve yağlı tohum ithalatı da doğrudan tekstil ve gıda sanayisinin hammaddesi olması açısından Türkiye'nin sanayi ihracatı için kritik öneme sahiptir. Sonuç olarak söz konusu tarımsal hammaddelerde ülkelere aşırı bağımlılığın, arz güvenliği açısından kırılganlık yarattığı söylenebilir (Çizelge 13).

Çizelge 13. Türkiye'nin önemli tarımsal ürünlerde ülkelere göre ithalatı (milyar USD)

İhracatçılar	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2024 (%)
(HS 15) Hayvansal, bitkisel veya mikrobiyal katı ve sıvı yağlar ve bunların parçalanma ürünleri; hazır yemeklik katı yağlar; hayvansal ve bitkisel mumlar												
Dünya	2,09	1,86	1,75	1,48	1,16	1,24	1,64	2,50	4,10	3,22	2,88	100,00
Malezya	0,27	0,42	0,50	0,54	0,51	0,46	0,49	0,75	1,03	0,88	0,80	27,86
Rusya Federasyonu	0,81	0,80	0,73	0,40	0,26	0,33	0,54	1,06	1,22	0,52	0,76	26,40
Ukrayna	0,25	0,22	0,20	0,15	0,06	0,02	0,07	0,07	0,97	1,16	0,48	16,83
Suriye Arap Cumhuriyeti	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,06	0,07	0,07	0,10	0,19	0,24	8,28
Endonezya	0,43	0,15	0,05	0,09	0,05	0,09	0,17	0,23	0,46	0,10	0,15	5,26
Norveç	0,03	0,02	0,02	0,03	0,04	0,04	0,04	0,05	0,07	0,12	0,11	3,87
(HS 12) Yağlı tohum ve meyveler, muhtelif tane, tohum ve meyveler, sanayide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem												
Dünya	2,32	1,88	1,82	1,92	1,89	2,11	2,38	2,60	3,31	2,99	2,75	100,00
Brezilya	0,31	0,04	0,08	0,14	0,55	0,49	0,83	1,08	1,44	1,02	1,14	41,39
Ukrayna	0,23	0,39	0,29	0,31	0,31	0,48	0,31	0,23	0,89	0,78	0,39	14,17
Amerika Birleşik Devletleri	0,28	0,36	0,19	0,20	0,11	0,01	0,02	0,15	0,15	0,14	0,24	8,70
Çad	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,04	0,07	0,11	0,11	0,15	0,18	6,54
Çin	0,03	0,05	0,02	0,04	0,11	0,13	0,14	0,09	0,05	0,08	0,09	3,19
(HS 10) Tahıllar												
Dünya	2,58	1,66	1,15	1,69	2,03	3,52	3,28	4,25	5,37	5,08	2,71	100,00
Rusya Federasyonu	1,48	0,88	0,60	0,79	1,40	1,66	1,71	2,48	3,06	3,36	1,45	53,64
Ukrayna	0,14	0,08	0,01	0,17	0,19	0,66	0,38	0,94	1,35	0,94	0,79	28,98
Çin	0,00	0,00	0,00	0,01	0,02	0,10	0,08	0,07	0,15	0,13	0,09	3,36
(HS 23) Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler												
Dünya	1,47	1,12	1,33	1,57	1,45	1,70	1,77	2,05	2,47	2,66	2,68	100,00
Rusya Federasyonu	0,28	0,26	0,27	0,29	0,28	0,31	0,35	0,44	0,69	0,74	0,78	28,97
Arjantin	0,26	0,08	0,18	0,25	0,18	0,31	0,34	0,36	0,61	0,53	0,50	18,64
Amerika Birleşik Devletleri	0,23	0,11	0,24	0,36	0,28	0,16	0,18	0,32	0,18	0,23	0,25	9,46
Ukrayna	0,19	0,20	0,18	0,22	0,18	0,27	0,23	0,23	0,11	0,12	0,17	6,19
Fransa	0,03	0,03	0,02	0,03	0,04	0,04	0,05	0,06	0,07	0,12	0,12	4,49
Brezilya	0,08	0,03	0,01	0,00	0,01	0,03	0,07	0,02	0,07	0,08	0,12	4,40
Fas	0,05	0,06	0,08	0,07	0,08	0,12	0,10	0,10	0,15	0,11	0,11	4,19
(HS 52) Pamuk												
Dünya	3,16	2,26	2,30	3,00	2,51	2,63	2,54	3,71	4,84	2,75	2,38	100,00
Brezilya	0,06	0,11	0,18	0,17	0,17	0,23	0,35	0,51	0,64	0,30	0,47	19,92

Amerika Birleşik Devletleri	0,92	0,53	0,52	0,74	0,71	0,65	0,59	0,57	1,17	0,70	0,39	16,26
Özbekistan	0,09	0,04	0,08	0,12	0,13	0,22	0,24	0,50	0,59	0,34	0,33	13,74
Yunanistan	0,20	0,18	0,12	0,18	0,13	0,29	0,24	0,49	0,34	0,22	0,21	8,70
Azerbaycan	0,01	0,01	0,01	0,04	0,08	0,14	0,14	0,26	0,20	0,12	0,18	7,76
Pakistan	0,18	0,13	0,13	0,20	0,19	0,17	0,14	0,17	0,20	0,15	0,11	4,53
Türkmenistan	0,55	0,43	0,36	0,32	0,22	0,19	0,14	0,25	0,22	0,12	0,10	4,06

Kaynak: ITC, 2025

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İkinci dünya savaşı sonrası 1948'den 2024'e kadar olan dönemde dünya mal ticaretinde gözlenen eğilimler, uluslararası ekonomik dengelerde önemli kaymalar olduğunu göstermektedir. Kuzey Amerika'nın ihracattaki payı azalırken, Asya'nın payı artış göstermiştir. Benzer şekilde ithalat da Avrupa'nın payı uzun dönemde düşerken, Çin ve diğer Asya ekonomilerinin ağırlığı belirgin biçimde artmıştır. Bu durum, gelişmiş ekonomilerin dünya ticaretindeki görece ağırlığının azalması, yükselen ekonomilerin ise üretim ve tüketim merkezleri haline gelmesi durumunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Afrika ve Latin Amerika gibi bölgelerin paylarının düşük kalması, uluslararası ticaretin bölgesel olarak dengesiz dağıldığını göstermektedir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından ortaya çıkan dengesiz durumun aşılması için, ticaretin daha kapsayıcı ve dengeli hale getirilmesi önemli görülmektedir. Öncelikle uluslararası örgütler tarafından, gelişmekte olan bölgelerin üretim kapasitesini artıracak yatırımların teşvik edilmesi, altyapı ve lojistik ağlarının güçlendirilmesi gereklidir. Bu bağlamda, dünya ticaret sisteminde şeffaflık ve adil rekabeti sağlayacak düzenlemeler, özellikle Dünya Ticaret Örgütü çerçevesinde daha etkin uygulamalar olarak değerlendirilebilir. Enerji fiyatlarındaki dalgalanmaların ihracat ve ithalat paylarını ciddi biçimde etkilediği göz önünde bulundurularak, ülkelerin enerji bağımlılığını azaltacak çeşitlendirme politikaları geliştirmesi önemlidir. Diğer taraftan, dijitalleşme ve yeşil dönüşüm süreçlerinin ticaret politikalarına entegre edilmesi hem sürdürülebilir büyüme hem de küresel ticaretin daha dengeli gelişimi için kritik önemdedir.

Dünya ticaretinin 2014-2024 yıllarında ürün gruplarına göre dağılımında belirgin dengesizliklerin sürdüğü görülmektedir. Dünya ticaretinde imalat sanayi ürünleri hem ihracatın hem de ithalatın en büyük payını oluştururken, tarımsal ürünlerin payı %9-10 arasında sabit kalmıştır. Yakıtlar ve madencilik ürünleri ise özellikle 2020 sonrası enerji fiyatlarındaki dalgalanmalara bağlı olarak hem ihracatta hem ithalatta ciddi oynaklık sergilemiştir. Bu durum, dünya ticaretinin enerji bağımlılığına ve küresel fiyat şoklarına karşı kırılgan olduğunu ortaya koymaktadır.

Ayrıca, Covid 19 pandemisi, ekonomik krizler, gıda tedarik zincirlerindeki problemler, ülkeler arasındaki jeopolitik anlaşmazlıklar ve iklim değişikliği gibi sorunlar son yıllarda göçlerin ve gelir farklılıklarının artmasına neden olmuştur. Ticaretin daha dengeli ve sürdürülebilir hale getirilmesi önemli görülmektedir. Dünyada enerji bağımlılığını azaltacak alternatif kaynakların geliştirilmesi ve yeşil dönüşümün hızlandırılması önem kazanmıştır. Tüm dünya ülkelerinde tarımsal üretimde verimliliği artıracak teknolojik yatırımlar ve lojistik altyapı iyileştirmelerinin sağlanması gıda ticaretinde istikrar sağlayabilecektir. İmalat sanayi ürünlerinde ise yüksek katma değerli üretime yönelmek, tüm ülkeler için önemlidir ve ticaretin uzun vadeli sürdürülebilirliğini güçlendirecektir. Başta DTÖ olmak üzere, uluslararası ticaret kurumlarının şeffaflık ve adil rekabeti destekleyen düzenlemeleri etkin hale getirmelerinin, fiyat dalgalanmalarının etkilerini azaltmada kritik rol oynayacağı söylenebilir.

Türkiye'nin dünya ticaretindeki payı ise, 1948'den 2024'e kadar olan dönemde artış gösterse de küresel ticaret hacminin çok daha hızlı büyümesi nedeniyle Türkiye'nin dünya ticaretindeki oranı sınırlı kalmıştır. Türkiye'nin ihracat payı 1948'de %0,34 iken 2024'te ancak %1,07'ye yükselmiş, ithalat payı ise %0,56'dan %1,39'a çıkmıştır.

Türkiye'nin dünya tarım ürünleri ticaretinde 1983–2024 döneminde ihracat ve ithalat değerlerinde mutlak artış yaşanmıştır. Tarım ürünleri ihracatındaki payı 1983'te %0,95 iken 2024'te %1,42'ye yükselmiş, ithalat payı ise %0,14'ten %1,14'e çıkmıştır. Bu artış, Türkiye'nin küresel tarım ticaretindeki görünürlüğünü artırsa da toplam dünya ticareti içindeki payın hâlâ sınırlı kaldığını göstermektedir. Türkiye'nin toplam mal ihracatında tarımın payının 1983'te %44,38 iken 2003'te %10,82'ye kadar gerilemesi, son yıllarda ise %12 civarında sabitlendiği dikkati çekmektedir. Bu durum, Türkiye ekonomisinin sanayi ve hizmet sektörlerine yönelmesiyle tarımın görece öneminin azaldığını ortaya koymaktadır. Öte yandan, ithalat tarafında tarım ürünlerinin payı %4–10 arasında seyretmiş, özellikle 1990'lı yıllarda yükselmiştir. Türkiye'nin tarım ihracatında katma değeri yüksek ürünlerin sınırlı olması, küresel rekabet gücünün düşük kalması ve ithalat bağımlılığının artması öne çıkmaktadır. Tarımda teknoloji ve verimlilik artışına yönelik yatırımların artırılması, organik ve markalı ürünlerle ihracat çeşitliliğinin sağlanması, lojistik ve pazarlama altyapısının güçlendirilmesi ve sürdürülebilir tarım politikalarının uygulanması Türkiye'nin dünya tarım ticaretindeki payını daha da yükseltebilir.

Türkiye'nin 2014–2024 döneminde de ihracat içinde tarımsal ürünlerin payı sabit iken sanayi ürünleri payı da %70 düzeylerinde gerçekleşmiştir. Gıda ihracatı bu dönemde artış eğilimi göstermiş ve dış ticaret dengesi açısından sürekli fazla vermiştir. Yakıtlar ve madencilik ürünleri ithalat

bağımlılığı nedeniyle kronik açık yaratmaya devam etmektedir. İmalat sanayi ürünlerinde ise bazı yıllarda (2018–2021) sınırlı düzeyde fazla verilmiş olsa da özellikle kimyasallar ve makine-taşıma ekipmanları kalemlerinde sürekli açık dikkat çekmektedir. Tekstil ve giyim sektörleri ise ihracat fazlası sağlayarak Türkiye'nin rekabet gücünü koruduğu alanlar arasında yer almıştır.

Ancak yine de Türkiye'nin dış ticaret dengesi tüm dönemlerde negatif seyretmiş ve 2024 yılında -82,21 milyar USD'ye ulaşarak kronik bir dış ticaret açığına dönüşmüştür. Bu durumun temelinde yüksek enerji ve ara malı ithalat bağımlılığı, katma değeri düşük ihracat yapısı ve küresel rekabet gücünün sınırlı olmasının yattığı söylenebilir. Bu durumda yüksek teknoloji ve inovasyona dayalı üretim kapasitesinin artırılması, ihracat pazarlarının çeşitlendirilmesi, enerji ve ara malı ithalatına bağımlılığın azaltılması ve sürdürülebilir dış ticaret politikalarının geliştirilmesi önemli görülmektedir.

Enerji arz güvenliğini artıracak yatırımların hızlandırılması, kimya ve makine sektörlerinde teknoloji yoğun ve yerli üretim kapasitesinin Ar-Ge destekleri ile geliştirilmesi, ihracat pazarlarının inovasyon ile markalaşmaya yönelik stratejiler ile çeşitlendirilmesi küresel rekabet gücünü artıracaktır.

Türkiye'nin tarımsal ürün ticaretinde yağlı tohumlar, tahıllar ve pamukta yüksek ithalat bağımlılığı ile Rusya ve Ukrayna gibi belirli pazarlara aşırı yoğunlaşmış dış ticaret ilişkileri dikkat çekmektedir. Ayrıca meyve, sebze, yağlarda ihracat artışı sağlanmasına rağmen, katma değerli işlenmiş ürünlerin payının sınırlı kalması önemli bir sorun oluşturmaktadır. Hem bölgesel bağımlılık hem de ürün çeşitlenmesi noktasında görülen bağımlılık ihracat kapasitesinin artırılması önünde önemli engellerdir. Yeni pazarlara ulaşılmalı ve ürün çeşitliği artırılmalıdır. Bu sorunların aşılması için tarımsal üretimde çeşitliliğin artırılması, ithalat bağımlılığını azaltacak yerli üretim ve işleme kapasitesinin güçlendirilmesi, ihracatta ise pazar çeşitlendirmesi ve markalaşmaya dayalı stratejilerin geliştirilmesi rekabet gücü açısından olumlu etkiler yaratabilecektir.

KAYNAKÇA

- Akder, A. H. (2005). Dünya Ticaret Örgütü'nün Tarım Anlaşması: Tehdit mi? Fırsat mı? *Demokrasi Platformu*, 1(3), 11–24.
- Anderson, K. (2013). Agricultural price distortions: Trends and volatility, past, and prospective. *Agricultural Economics*, 44(1), 163–171.
- Aydın, U., Kaya, G., Karadayı, M. A., Ülengin, F., & Ülengin, B. (2023). OECD ülkelerinin tarımsal ticaret performansının değerlendirilmesi: Dinamik bir model önerisi. *Endüstri Mühendisliği*, 34, 110–136. <https://doi.org/10.46465/endust-rimuhendisligi.1229021>
- Beverelli, C., Gourevitch, I., Heiland, I., Keck, A., Larch, M., & Yotov, Y. (2023). *Trade and welfare effects of the WTO Trade Facilitation Agreement* (WTO Staff Working Paper No. ERSD-2023-04). Geneva: World Trade Organization. https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/ersd202304_e.htm
- Çiftçi, S., & Atıcı, C. (2018). Dünya Ticaret Örgütü reformları ve gelişmekte olan ülkelerin tarımsal ihracatlarına etkisi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 24(1), 11–20. <https://doi.org/10.24181/tarekoder.449953>
- Clapp, J. (2006). *Developing countries and the WTO agriculture negotiations*. London: Routledge.
- Howse, R., Eliason, A., & Trebilcock, M. (2005). *The regulation of international trade* (3rd ed.). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203799796>
- Hoda, A., & Gulati, A. (2008). *WTO negotiations on agriculture and developing countries* (Vol. 48). Washington, DC: International Food Policy Research Institute.
- ITC (International Trade Centre). (2025). *Trade map database*. Erişim tarihi: 10 Aralık 2025, <https://www.trademap.org/Index.aspx>
- Josling, T. (2005). The WTO agricultural negotiations: Progress and prospects. *Choices*, 20(2), 131–136.
- Krugman, P. (1994). *Rethinking international trade*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Leamer, E. E., & Levinsohn, J. (1995). International trade theory: The evidence. In G. M. Grossman & K. Rogoff (Eds.), *Handbook of international economics* (Vol. 3, pp. 1339–1394). Amsterdam: Elsevier.
- MacLaren, D. (1991). Agricultural trade policy analysis and international trade theory: A review of recent developments. *Journal of Agricultural Economics*, 42(3), 250–297.
- Martin, W. (2018). A research agenda for international agricultural trade. *Applied Economic Perspectives and Policy*, 40(1), 155–173.
- Ortiz, A. M. D., Outhwaite, C. L., Dalin, C., & Newbold, T. (2021). A review of the interactions between biodiversity, agriculture, climate change, and international trade: Research and policy priorities. *One Earth*, 4(1), 88–101. <https://doi.org/10.1016/j.oneear.2020.12.008>

- Rathee, A., & Chhikara, K. S. (2023). Global agricultural trade: A bibliometric analysis. *FOCUS: Journal of International Business*, 10(2), 120–137. <https://doi.org/10.17492/jpi.focus.v10i2.1022306>
- Schmitz, A. (2019). Research in international trade: Methods and techniques—with emphasis on agricultural trade. In *International trade and agriculture: Theory and policy* (pp. 273–294). London: Routledge.
- Seyidoğlu, H. (2007). *Uluslararası iktisat: Teori, politika ve uygulama*. Ankara: Güzem Can Yayınları.
- Smith, F. (2009). *Agriculture and the WTO*. Cheltenham, UK: Edward Elgar. <https://doi.org/10.4337/9781848449411>
- Stevens, C. (2000). *The WTO agreement on agriculture and food security* (No. 42). London: Commonwealth Secretariat.
- Şahinöz, A. (2002). Dünya Ticaret Örgütü'nün dönüşümü. In *Küreselleşme ve Türkiye tarımı* (pp. 177–189). Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayını.
- Taş, S., Kenger, B., & Özbek, S. (2021). Tarım Anlaşması'nın Türk tarım sektörüne yansımaları. *Journal of Economics and Research*, 2(2), 34–46. <https://doi.org/10.53280/jer.918546>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2025). *Fasıllara göre ihracat*. Erişim tarihi: 15.12.2025, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1>
- World Trade Organization. (2024). *World trade 2024: Trade and inclusiveness—How to make trade work for all*. Geneva: Author.
- World Trade Organization. (2025a). *World trade statistics: Key insights and trends in 2024*. Erişim tarihi: 10 Aralık 2025, https://www.wto.org/english/res_e/statistics_e/world_trade_statistics_e.htm
- World Trade Organization. (2025b). *WTO statistics database*. Retrieved December 10 Aralık 2025, <https://stats.wto.org/>

Sürdürülebilir Kalkınma ve Su Ürünleri Kooperatifleri: Türkiye Perspektifi

“ ”

Bengü EVEREST¹

¹ Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, tarım Ekonomisi Bölümü, Çanakkale, Türkiye, 17020. e-mail: beverest@comu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4301-9337

GİRİŞ

Gezegelimiz, çevresel, ekonomik ve sosyal çeşitli kısıtlar altında artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır. İnsanoğlunun giderek artan istekleri, bir taraftan sınırlı kaynaklarla karşılanmaya çalışılırken, diğer taraftan kalkınmanın gerçekleşmesi için çaba harcanmaktadır. Kalkınma bir topluluğun ya da ülkenin ekonomik, sosyo-kültürel ve politik alanlarda mevcut düzeyinin olumlu yönde değişmesi ve genel refahının artmasıdır. Bir başka ifadeyle kalkınma, mevcut durumdan olumlu yönde bir değişim ve ilerlemeyi esas alan dinamik bir kavramdır (Oakley ve Garforth, 1985). Bundan tam 25 yıl önce kalkınmanın gerçekleşmesi sürecinde Birleşmiş Milletler tarafından ilan edilen Binyıl Kalkınma Hedefleri ülkelere yön vermiştir. Uluslararası kalkınmaya katkıda bulunmak amacıyla Birleşmiş Milletler 193 ülkeyi kapsayan “*Binyıl/Milenyum Kalkınma Hedefleri*”ni (BKH) 2000 yılında ilan etmiştir. Binyıl Kalkınma Hedefleri 8 başlıktan oluşmuştur ve 2015 yılı itibarıyla tamamlanmıştır (Birleşmiş Milletler, 2025a). 2015 yılında tamamlanan bu süreç ile 2016 yılında yeni bir kalkınma sürecine geçilmiştir. Ocak 2016’da 193 ülkede yoksulluğu ortadan kaldırmak, dünya gezegenini korumayı ve tüm insanların barış ve refah içinde yaşamasını sağlamak hedefiyle 17 adet Sürdürülebilir Kalkınma Amacı (SKA) belirlenerek yürürlüğe girmiştir. Bu sürecin ise 2030 yılında dolması yani bu hedeflere 2030 yılına kadar ulaşılması istenmektedir. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (2016-2030), Binyıl Kalkınma Hedefleri’nin (2000-2015) kazanımları üzerine inşa edilmiş ve iklim değişikliği, ekonomik eşitsizlik, yenilikçilik, sürdürülebilir tüketim, barış ve adalet gibi yeni alanları kapsamaktadır. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları’nın süresi 2030 yılında dolacağı için 2020-2030 yılları arası “*Eylem Onyılı*” olarak adlandırılmaktadır (Birleşmiş Milletler, 2025b). Birleşmiş Milletler 2024 yılında bu amaçlara ulaşmada en etkili aracın kooperatifler olduğunu kabul ederek 2025 yılını Uluslararası Kooperatifler Yılı ilan etmiştir. Böylece kooperatiflerle SKA’lara ulaşmanın hızlandırılması istenmektedir. Tüm dünya ve tüm sektörlerde kalkınmanın gerçekleşmesinde kooperatiflerin rolü kuşkusuz oldukça etkilidir. Kooperatifçilik üzerine yapılan çok sayıda akademik çalışma, dünya genelinde uygulanan kooperatifçilik politikaları ve başarılı kooperatiflerin hikayeleri bize bu gerçeği ispatlamaktadır (Akbari vd., 2023; Everest ve Yercan, 2016; Everest, 2018; Everest vd., 2019; Everest, 2021; Everest vd., 2022; Everest ve Everest, 2025; Higuchi vd., 2020; Liu vd., 2024; Martínez-López vd., 2023; Sarkar vd., 2020; Yıldırım ve Everest, 2022). Türkiye de dahil olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde farklı tipteki kooperatifler sadece bireyleri değil aynı zamanda toplumu da geliştirmeye yönelik çalışmaktadır. Kooperatifler, özellikle kırsal bölgelerdeki milyonlarca bireyin sosyoekonomik koşullarını iyileştirmelerini sağlayan temel örgütsel yapılardır (Biswas, 2015). Özellikle yoksulluğun sona erdirilmesi için ve dezavantajlı bireylerin ve küçük

işletmelerin yararına işler yapan kooperatifler kalkınmanın lokomotifi olarak görülmektedir. Kooperatifler bireylere ve topluma ekonomik, teknik, sosyal ve kültürel faydalar sağlamaktadır. Bu çalışmada sürdürülebilir kalkınma amaçları ekseninde su ürünleri kooperatiflerinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

TÜRKİYE'DE SON YILLARDAKİ KOOPERATİFÇİLİK GELİŞMELERİ

Kooperatifler ülke ekonomilerini iyileştirir. Çünkü kooperatifler, girdilere, teknolojilere, çiftlik üretkenliğine ve pazarlara erişimi artırarak küçük çiftçilere ulaşmak ve hane halkı yoksulluğunu azaltmak için stratejik araçlardan biri olarak kullanılır. Kooperatifler gelir tabanlı yoksulluğu azaltmaktadır (Eresso ve Tefera, 2025). Kooperatif ortaklığı hem gelir artışı sağlar hem de yoksulluğu azaltır (Verhofstadt ve Maertens, 2015). Özellikle de küçük çiftçiler için kooperatiflerin etkisi büyüktür. Kooperatif ortaklığı finansman, teknoloji, pazarlama ve katılım eksenini üzerinden kalkınmayı sağlar (Shen ve ark., 2022). Profesyonel kooperatiflere katılan çiftçilerin ortalama olarak meslektaşlarından önemli ölçüde daha yüksek gelir elde ettikleri bulunmuştur (Zou ve Wang, 2022). Kooperatif hareketinin daha fazla olduğu eyaletlerde yoksulluk oranında azalma görülmüştür (Risal, 2020). Geleneksel kooperatiflerin yerine, özellikle pazarlama konusunda uzmanlaşmış kooperatiflerin varlığı daha önemlidir (Bijman ve Hendrikse, 2003). Kooperatifler çiftçilere dengeleyici pazar gücü ve daha fazla gelir istikrarı sağlar (Lee ve Van Cayseele, 2024). Kooperatifler sayesinde bireyler kendilerini daha mutlu, sosyal, özgüvenli ve güçlü hissederler (Taş ve Kazar, 2019). Kooperatifler özellikle küçük ölçekli işletmelere yarar sağlarlar (Malkoç ve Yercan, 2025).

Türkiye’de kooperatiflerin bu faydaları dolayısıyla kooperatifçilik sektörünün gelişimini hızlandırmak için 28 Kasım 2023 tarihli Resmi Gazete’de “Tarımsal Amaçlı Örgütlerin Derecelendirilmesine İlişkin Yönetmelik” yayınlanmıştır. Bu kapsamda Türkiye’deki tarımsal örgütlerin güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Türkiye’de tarımsal örgütlere (kooperatifler, üretici birlikleri ve yetiştirici birlikleri) “Birinci Derece Tarımsal Örgüt” (BDTÖ) belgesi ilk kez 2024 yılında verilmiştir. Tarımsal örgütlerin son üç yıl içerisindeki yani 2021, 2022 ve 2023 yılları içerisindeki faaliyetlerine ilişkin yapılan puanlama ile 60 puan ve üzeri puan alabilen örgütlere bu belge verilmiştir. Puanlamada dikkate alınan kriter sayısı 24 adettir (Resmi Gazete, 2025). BDTÖ belgesi ile tarımsal örgütlere “tarımsal desteklemelerde ayrıcalık sağlayacak ilave puan ve/veya destek, düşük faizli tarımsal kredilerde özel kredi ve/veya faiz indirimi, bakanlık organizasyonlarında temsil edilme, bakanlık karar alma süreçlerine aktif katılım” avantajları sağlanarak tarımsal örgütlerin güçlenmesi hedeflenmektedir (Resmi Gazete, 2025). Buna göre Türkiye’nin ilk Birinci Derece Tarımsal Örgütlerinin sayısı

105 olarak belirlenmiştir. Türkiye’deki bu 105 tarımsal örgütün 34 tanesi ise kooperatiflerden oluşmaktadır (Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, 2025).

Diğer taraftan, Türkiye’de kooperatifçilik sektörünün geliştirilmesine yönelik 2025–2029 dönemini kapsayan stratejiler Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planında yer almaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2025). Bu planda yer alan stratejilerden öne çıkanlar şunlardır. Güçlü bir finansal yapıya ulaşma, finans kaynaklarına erişimi iyileştirme, kooperatifçilik mevzuatını mevcut ihtiyaçlara göre düzenleme, kooperatif yönetimde profesyonelliği sağlama, kurumsal kapasiteyi güçlendirme, kooperatif girişimciliğini yaygınlaştırmak için başarılı kooperatifleri örnek alma, kooperatifçilik bilincini artırma, imajını güçlendirme, kooperatif verilerinin sağlıklı bir şekilde toplanmasını sağlama (Ticaret Bakanlığı, 2025).

TÜRKİYE’NİN SU ÜRÜNLERİ POTANSİYELİ VE POLİTİKALARI

1380 Sayılı Su Ürünleri Kanunu’na göre su ürünleri “Denizlerde ve içsularda bulunan bitkiler ile hayvanlar ve bunların yumurtaları”ndan oluşmaktadır (Resmi Gazete, 1971). Türkiye’nin su ürünleri üretimine uygun deniz ve iç su kaynaklarının varlığı ile tarım ve su ürünlerinde gelişen dış pazar talebi önemli fırsatlardır (Türkiye Su Ürünleri Sektör Politika Belgesi, 2025). Türkiye Su Ürünleri Sektör Politika Belgesi (2025-2029)’ne göre Dünya genelinde su ürünleri sektörü önemli bir büyüme göstermiş ve 2022 yılı itibarıyla yaklaşık 185 milyon tona ulaşmıştır. Su ürünleri sektörü Türkiye’nin tarımsal üretim ve gıda güvenliği hedefleri doğrultusunda stratejik bir öneme sahiptir. Türkiye’nin çevresindeki tüm denizler, Akdeniz su sisteminin bir parçasıdır. Ancak bu denizler; ekolojik, coğrafi, jeomorfolojik ve meteorolojik özellikleri bakımından farklılık göstermektedir. Özellikle Karadeniz ve Akdeniz arasındaki farklılık daha belirgindir. Bu durum, balıkçılık açısından tür çeşitliliğine ve bolluğa yansımaktadır. Türkiye’nin yıllık su ürünleri üretimi, avcılık üretimindeki dalgalanmalara bağlı olarak yıllar içinde değişiklik göstermektedir. Dünya genelinde olduğu gibi, ülkemizde de su ürünleri yetiştiricilik üretimi artmaya devam etmekte ve toplam üretim içerisindeki payı yükselmektedir. 2023 yılı itibarıyla Türkiye’nin su ürünleri üretimi 1.010.346 ton olarak gerçekleşmiş olup, bunun 454 bin tonu (%45) avcılıktan, 556 bin tonu (%55) ise yetiştiricilikten elde edilmiştir. Üretimde denizlerde yapılan avcılık ve yetiştiriciliğin oransal olarak yüksek olduğu görülmektedir. Buna karşın, kuluçkahane ve alabalık yetiştiriciliğinde içsulardaki üretim sektör için hayati önem taşımaktadır.

Diğer taraftan 2024-2028 yılları için hazırlanan “Tarım Strateji Raporu”nda su ürünlerine ilişkin şu konular ele alınmıştır. Bu belgede su ürünleri sektörünün gelişimi için “balıkçılık ve su ürünleri kaynaklarını koruyarak, su ürünleri üretimini artırmak, su ürünleri kooperatiflerine ilişkin tespitler yapmak” amaçlanmıştır. Bir başka hedef balıkçılık ve su ürünleri

kaynaklarının korunması ve sürdürülebilirliği ile ilgilidir. Bu kapsamda su ürünleri üretimi ve bu ürünlerin ihracından elde edilen gelirin artırılması, üretim maddi destek sağlanması suretiyle üretim maliyetlerinin karşılanması, balıkçılık ve su ürünleri kaynaklarının korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik kontrol ve denetimlerin artırılacağı belirtilmiştir. Ayrıca ticari balık stoklarının belirlenmesi, sürdürülebilir su ürünleri avcılığı için yönetim planlarının hazırlanması, su ürünleri avcılığı ve yetiştiriciliği ile ilgili denetimlerin etkinliğinin artırılması, su ürünleri üretimini artırmaya yönelik tedbirlerin artırılmasına karar verilmiştir.

Türkiye’de özellikle kültür balıkçılığının artırılması için önemli destekler verilmektedir. Ayrıca su ürünlerine ilişkin ürün ve yavru balık desteklemeleri, su ürünleri sigortası desteği, faiz indirimli tarımsal krediler, kırsal kalkınma ekonomik yatırım hibe destekleri, indirimli akaryakıt desteği verilmektedir (Ak ve Balık, 2020).

SU ÜRÜNLERİ KOOPERATİFLERİ VE SEKTÖRÜN SORUNLARI

1380 Sayılı Su Ürünleri Kanunu’nun 15. Maddesine göre “Su ürünleri müstahsilleri 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri hakkındaki Kanun ile 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve 1163 sayılı Kanuna tabi İstihsal Kooperatifleri ve mesleğin özelliklerine uygun kooperatif ve birlikler kurabilirler. Bu kooperatif ve birlikler “Su Ürünleri İstihsal Kooperatifleri”, “Su Ürünleri Satış Kooperatifleri”, “Su Ürünleri Satış Kooperatifleri Birliği ve Su Ürünleri Kredi Kooperatifleri” ismini alırlar (Resmi Gazete, 1971).

Türkiye’de 2024 yılı itibarıyla 1163 Sayılı Kanuna tabi 593 adet Su Ürünleri Kooperatifi olup bu kooperatiflere ortak balıkçı sayısı 30.216 kişidir. 5200 Sayılı Kanuna göre kurulan 34 adet Su Ürünleri Üretici Birliği vardır ve bu birliklere üye balıkçı sayısı 1.269’dur (Tablo 1).

Tablo 1. Su Ürünleri Örgütleri Sayıları

Tabi Olunan Kanun Sayısı	Örgüt Türü	Sayısı	Ortak Sayısı
1163	Su Ürünleri Kooperatifleri	593	30.216
5200	Su Ürünleri Üretici Birlikleri	34	1.269

(Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, 2025).

Yukarıda bahsedildiği gibi Türkiye’de tarımsal amaçlı örgütlere yaptıkları faaliyetlere göre 2024 yılında ilk kez ‘Birinci Öncelikli Tarımsal Örgüt Belgesi’ verilmiştir. Bu belgeyi almaya hak kazanan tarımsal örgütler arasında maalesef hiç su ürünleri kooperatifi bulunmamaktadır. Oysa Türkiye’de 593 adet su ürünleri kooperatifi bulunmaktadır. Bu sonuç bize Türkiye’deki su ürünleri kooperatiflerinin etkin olmadıklarına ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Diğer taraftan aynı listede 34 adet Su Ürünleri

Üretici Birliği arasından sadece bir adet üretici birliğinin bu belgeyi aldığı görülmektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2025). Türkiye’de tarımsal kooperatiflerle ilgili önemli ölçüde gelişme gerçekleştirildiği halde, su ürünleri kooperatifleri konusunda çok az gelişme kat edilmiştir (Ünal ve Yercan, 2006). Su ürünleri kooperatiflerinin bu belgeyi alamamış olmaları bu kooperatiflerin sorunlarına karşı merak uyandırmaktadır. Türkiye Su Ürünleri Sektör Politika Belgesi’ne göre su ürünleri sektörünün sorunları beş başlık altında toplanmaktadır. Bu sorunlar şunlardır:

1. Su ürünleri avcılığına ilişkin avlanan balık sayısı ekolojik, iklimsel ve kirlilik baskısı gibi nedenlerden dolayı bazı türler için artmamaktadır.

2. Su ürünleri yetiştiriciliği ile ilgili olarak yetiştiricilik üretiminde sürekli bir gelişim görülmesine karşın özellikle içsu kaynaklarında yetiştiriciliğe uygun alanlar giderek azalmaktadır.

3. İşleme ve pazarlamaya ilgili olarak diğer tarımsal ürünlerde olduğu gibi balıkçı ve yetiştiriciler pazarlamada doğrudan etkili olmadıkları için üretici emeğinin karşılığını alamamaktadır. Balıkçılar pazarlamada birlikte çalıştığı kabzımala bağımlıdır. Yaygın görülen uygulamada balıkçılar sezon öncesi masrafları için kabzımdan avans kullanmakta borcuna karşılık sezon içerisinde avladığı balıkları kabzımala vermektedir.

4. Tüketim açısından değerlendirildiğinde ise genel olarak ülkemizde kişi başına su ürünleri tüketimi düşüktür.

5. Su ürünleri kaynakları yıpratılmakta ve kirletilmektedir. Bununla birlikte başta içsulardaki su ürünleri tesisleri olmak üzere bütün tesislerin de kümülatif kirlilik etkisinin değerlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

İlave olarak su ürünleri alanında son yıllarda yapılmış akademik çalışmalara göre de Türkiye’de su ürünleri sektöründe benzer sorunlar mevcuttur. Örneğin Türkiye’de aşırı ve bilinçsiz avcılık, çevre kirliliği, küresel ısınma ve daha birçok faktör su ürünleri üretimini olumsuz yönde etkilenmektedir (Arslan ve Yıldız, 2021). Balık eti tüketimi diğer et türlerine nispeten düşük seviyededir (Kuşat ve Şahan, 2021; Selvi ve ark., 2022). Üretim miktarı yetersizdir. İç su kaynaklarının daha iyi bir şekilde değerlendirilmesi durumunda, yetiştiricilik ve avcılık yoluyla elde edilen balık üretim miktarı hedeflerin üzerine çıkabilir (Aydın ve Yandı, 2024; Demir, 2023). Türkiye ile AB 28 ülkeleri arasındaki su ürünleri ticaretinde endüstri içi ticaret yok denecek kadar azdır (Kuşat, 2020). İklim değişikliği sucul ekosistemler üzerinde baskı yaratarak balıkçılık ve su ürünleri sektörünü etkilemektedir

(Diken, 2020). Türkiye su ürünleri sektörünün dünyada rekabet gücü düşük düzeydedir ancak AB ülkelerine karşı mukayeseli üstünlüğü vardır. Türkiye su ürünlerinde arz zinciri vardır, fakat değer zinciri tam olarak oluşturulamamıştır (Yıldırım ve ark., 2022). Su ürünleri sektörü bölgesel ekonomik kalkınmayı desteklemektedir ancak kaynak kısıtlamaları, stratejik planlama eksiklikleri ve düşük ürün farkındalığı gibi zorluklarla karşı karşıyadır (Ertem ve ark., 2024). Türkiye su ürünleri ihracatındaki performansını iyileştirmek için ihracatını büyütmeli, birim başına ihracat değerini artırılmalı ve daha fazla ülkeye ihracata odaklanmalıdır (Aydemir, 2025). Balıkçıların sürdürülebilirlik konusunda farkındalığı artırılmalı ve su kaynaklarının korunması karar alma süreçlerine balıkçılar aktif katılmalıdır. Ayrıca mevcut su kalitesi kriterleri ve su ürünleri yetiştiriciliğiyle ilgili mevzuat güncellenmelidir (Aydın, 2025).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına ulaşmada kooperatiflerin rolü su ürünleri kooperatifleri bağlamında ele alınmıştır. Birleşmiş Milletler'in 2025'i Uluslararası Kooperatifler Yılı ilan etmesi ve kooperatifleri SKA'lara ulaşmada temel araç olarak görmesi, konunun küresel önemini teyit etmektedir. Türkiye, SKA'ları benimseyerek Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Koordinasyon Kurulu'nu kurmuş ve tarımsal örgütleri güçlendirmek amacıyla Birinci Derece Tarımsal Örgüt (BDTÖ) belgesi gibi önemli bir adım atmıştır. Ancak, 2024 itibarıyla ülkede mevcut 593 su ürünleri kooperatifinden hiçbirinin bu belgeyi alamamış olması, sektör için kritik bir gösterge niteliğindedir. Bu durum, sayısal olarak önemli bir varlığa sahip olmalarına rağmen, su ürünleri kooperatiflerinin faaliyet etkinliği, kurumsal kapasite ve performans açısından diğer tarımsal örgütlerin gerisinde kaldığını ortaya koymaktadır. BDTÖ listesinde yer alan 105 örgütün büyük çoğunluğunu süt, damızlık hayvan, arıcılık ve pancar kooperatif/birliklerinin oluşturması, su ürünleri sektörünün bu alanda organize olamadığına işaret etmektedir.

Sonuç olarak, mevcut veriler ve politika belgeleri ışığında, Türkiye'deki su ürünleri kooperatiflerinin sürdürülebilir kalkınmaya katkı potansiyeli henüz yeterince gerçekleşmemiştir. Stokların azalması, pazarlamada aracılara bağımlılık, düşük tüketim alışkanlıkları ve çevresel baskılar gibi yapısal sorunlar, bu potansiyelin önündeki en büyük engellerdir. Kooperatiflerin, balıkçılık ve yetiştiricilik faaliyetlerini sürdürülebilir kılmak, üretici gelirlerini artırmak ve kaynak yönetiminde söz sahibi olmak gibi SKA'larla doğrudan bağlantılı misyonları etkin bir şekilde yerine getirebilmesi için acilen güçlendirilmesi gerekmektedir. Türkiye'de su ürünleri kooperatiflerinin sürdürülebilir kalkınmadaki rolünü güçlendirmek ve karşılaştıkları sorunları aşmak için aşağıdaki öneriler getirilmektedir:

Kurumsal kapasite ve yönetim geliştirilmelidir. Su ürünleri kooperatiflerinin Birinci Derece Tarımsal Örgüt belgesi almak için gerekli olan 24 kriterde performanslarını artırmaya yönelik acil bir kapasite geliştirme programı başlatılmalıdır. Bu kapsamda, kooperatif yönetici ve personeline yönelik profesyonel eğitimler, şeffaf mali yönetim sistemlerinin kurulması ve modern kayıt tekniklerinin benimsenmesi sağlanmalıdır. Güçlü ve hesap verebilir bir yönetim yapısı, kooperatiflerin hem kamu desteklerine erişimini hem de ortaklarının güvenini artıracaktır.

Pazarlama ve değer zincirinde güçlenme gerekmektedir. Üreticilerin pazarlamadaki etkinliğini artırmak ve aracı (kabzımal) bağımlılığını azaltmak için kooperatifler, ortak pazarlama platformları ve markalaşma stratejileri geliştirmelidir. Soğuk zincir altyapısı, işleme tesisleri ve doğrudan tüketiciye ulaşım kanalları (perakende satış noktaları, e-ticaret) kooperatifler eliyle kurulmalı veya geliştirilmelidir. Bu sayede üreticiler ürünlerinin nihai fiyatı üzerinde daha fazla kontrol sahibi olabilecek ve değer zincirinden daha büyük bir pay alabilecektir.

Kaynak yönetimi ve sürdürülebilir üretimde işbirliği yapılmalıdır. Kooperatifler, balık stoklarının korunması ve sürdürülebilir avcılık uygulamalarının hayata geçirilmesinde kilit bir rol üstlenmelidir. Balıkçılar Tarım ve Orman Bakanlığı ile koordineli olarak, balıkçılık yönetim planları hazırlanmalı ve uygulamada aktif görev almalıdır. Kooperatifler ortaklarına sürdürülebilirlik eğitimleri vermelidir. Ayrıca, yetiştiricilik sektöründe çevresel etkileri en aza indiren, kapalı devre sistemler gibi yenilikçi teknolojilere yönelik kooperatif bazlı yatırımlar teşvik edilmelidir.

Politika ve destek mekanizmalarında su ürünleri kooperatiflerine yönelik hedefli iyileştirmelere gidilmelidir. Su ürünleri kooperatiflerinin özgün ihtiyaç ve zorlukları dikkate alınarak, mevcut destek ve teşvik politikaları gözden geçirilmelidir. BDTÖ belgesi kriterlerine ulaşmaları için özel teknik destek ve danışmanlık sağlanmalı, faiz indirimli kredi ve hibe programlarında su ürünleri kooperatiflerine öncelik veren kota veya puanlama sistemleri getirilmelidir. Ayrıca, sektörün uzun vadeli planlamasına yönelik çalışmalarda kooperatif temsilcilerinin karar alma süreçlerine dâhil edilmesi sağlanmalıdır.

Tüketimi artırıcı ve farkındalık geliştirici kampanyalar başlatılmalıdır. Kişi başı su ürünleri tüketimini artırmak için kooperatifler, kamu kurumları ve sivil toplum örgütleri ile işbirliği içerisinde ulusal ve yerel düzeyde bilinçlendirme kampanyaları yürütmelidir. Bu kampanyalarda, su ürünlerinin besin değeri, sürdürülebilir kaynaklardan temin edilmiş ürünlerin önemi ve kooperatif markalarının güvenilirliği vurgulanmalıdır. Tüketicilerin yerel, sürdürülebilir ve kooperatif üretimi balıklara erişimini kolaylaştıracak pazarlama kanalları geliştirilmelidir.

KAYNAKLAR

- Ak, İ., & Balık, İ. (2020). Cumhuriyetin ilanından 2020 yılına Türkiye'nin su ürünleri üzerine kamu örgütlenmeleri ve desteklemeleri. *Turkish Journal of Maritime and Marine Sciences*, 6(2), 144–157.
- Akbari, M., Ebrahimi, M. S., Amini, A. M., Shahzad, U., Janečková, K., Sklenička, P., & Azadi, H. (2023). Performance of rural cooperatives' production in Iran: Implications for sustainable development. *Journal of Cleaner Production*, 405, 136836. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.136836>
- Arslan, G., & Yıldız, P. O. (2021). Türkiye su ürünleri sektörüne genel bakış. *Menba Kastamonu Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi Dergisi*, 7(1), 46–57.
- Aydemir, M. F. (2025). Analysis of leading countries in sea bream (*Sparus aurata*) export performance with multi-criteria decision-making methods. *Journal of Anatolian Environmental and Animal Sciences*, 10(5), 703–711.
- Aydın, H., & Yandı, İ. (2024). Su ürünleri yetiştiriciliğinin bölgesel kalkınmada önemi: Elazığ ili örneği. *Journal of Anatolian Environmental and Animal Sciences*, 9(4), 577–581.
- Aydın, M. (2025). Impacts of intensive aquaculture on hydrological systems and water quality parameters in the Keban Strait (Elazığ-Malatya). *Ege Journal of Fisheries and Aquatic Sciences*, 42(4), 317–322.
- Bijman, J., & Hendrikse, G. (2003). Co-operatives in chains: Institutional restructuring in the Dutch fruit and vegetable industry. *Journal on Chain and Network Science*, 3(2), 95–107.
- Biswas, S. N. (2015). Organizational behaviour research in rural producers' cooperatives: A neglected domain. *International Journal of Rural Management*, 11(1), 40–59.
- Birleşmiş Milletler. (2025a). *Millennium Development Goals*. <https://www.un.org/millenniumgoals> (Son erişim tarihi: 02.12.2025)
- Birleşmiş Milletler. (2025b). *Sustainable Development Goals*. <https://sdgs.un.org/goals> (Son erişim tarihi: 02.12.2025)
- Demir, M. (2023). Van ilinde su ürünleri üretiminin mevcut durumu. *Çanakkale Onsekiz Mart University Journal of Marine Sciences and Fisheries*, 6(1), 15–23.
- Diken, G. (2020). Antropojenik iklim değişikliğinin balıkçılık ve su ürünleri üzerine etkileri ve yönetim stratejilerine genel bir bakış. *Journal of Anatolian Environmental and Animal Sciences*, 5(3), 295–303.
- Eresso, A. N., & Tefera, Y. D. (2025). Do collective actions reduce household poverty? Evidence from empirical evaluation of farmers cooperatives in East Shewa, Ethiopia. *International Journal of Social Economics*, 52(5), 715–729.
- Ertem, Z., & İlhan-Nas, T. (2024). Kümelenme mekanizmaları ve yerel sektörel sinerjiler: Trabzon'da Türk somonu (alabalık) sektörü. **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (45), 213–230.

- Everest, B. (2018). Türkiye’de kooperatifçiliğin nicelik, mevzuat ve kamu yönetimi boyutlarıyla irdelenmesi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 53(3), 1008–1018.
- Everest, B., & Everest, B. (2025). Sustainable site selection for a cooperative dairy factory in NW Türkiye. *Global NEST Journal*, 27(8), 1–12.
- Everest, B., Kılıç, M., & Güngör, D. (2022). Kadın çiftçilerin kooperatifçilik farkındalıkları ve tarımsal kooperatif yönetimine katılma istekleri: Bir örnek olay araştırması. *ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 77–86.
- Everest, B., & Yercan, M. (2016). Kooperatif ortaklarının kooperatifçilik ilkelerini algılamaları üzerine bir araştırma: Tarım kredi kooperatifleri örneği. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 53(1), 67–73.
- Everest, B., Yavaş, A., Tatar, E., Acar, İ., & Çakar, F. (2019). Çiftçilerin kooperatifçilik eğitimi alma isteğini etkileyen faktörler: Çanakkale ili örneği. *Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi*, 34(1), 40–46.
- Higuchi, A., Coq-Huelva, D., Arias-Gutierrez, R., & Alfalla-Luque, R. (2020). Farmer satisfaction and cocoa cooperative performance: Evidence from Tocache, Peru. *International Food and Agribusiness Management Review*, 23(2), 217–234.
- Kuşat, M., & Şahan, M. (2021). Su ürünleri tüketim tercihleri üzerine Uşak ilinde bir anket çalışması. *Acta Aquatica Turcica*, 17(3), 376–385.
- Kuşat, N. (2020). Türkiye–AB 28 ticaretinde su ürünleri sektörünün endüstri içi ticaret analizi. *Acta Aquatica Turcica*, 16(4), 535–544.
- Lee, H., & Van Cayseele, P. (2024). Market power, markup volatility and the role of cooperatives in the food value chain: Evidence from Italy. *European Review of Agricultural Economics*, 51(3), 844–894.
- Liu, Z., Qu, J., Wu, X., Niu, X., & Feng, S. (2024). Improving member satisfaction with cooperatives: The role of participation in governance. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 95(3), 703–722.
- Malkoç, F., & Yercan, M. (2025). How does cooperative membership affect farm efficiency? A case study of dairy farms in İzmir, Türkiye. *Journal of Agricultural Sciences*, 31(2), 577–589.
- Oakley, P., Garforth, C. 1985. Guide to Extension Training (No. 11). Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Resmî Gazete. (1971). 1380 sayılı Su Ürünleri Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1380&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Resmî Gazete. (2025a). *Tarımsal amaçlı örgütlerin derecelendirilmesine ilişkin yönetmelik*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/11/20231128-3.htm> (Son erişim tarihi: 17.02.2025)
- Resmî Gazete. (2025b). *Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı (2025–2029)*. <https://www.resmigazete.gov.tr>

- Risal, N. (2020). Role of cooperatives for sustainable livelihood in Bagmati Province, Nepal. *The International Research Journal of Management Science*, 5(1), 75–92.
- Sarkar, S., Malta, M. C., & Dutta, A. (2020). A coalition formation framework for platform cooperatives of smallholder farmers. *Proceedings of the IEEE/WIC/ACM International Joint Conference on Web Intelligence and Intelligent Agent Technology*.
- Selvi, K., Kaya, B., Tepeli, S. Ö., & Kandemir, G. (2022). Çanakkale'nin Yenice ve Bayramiç ilçelerinde su ürünleri tüketiminin değerlendirilmesi. *Acta Aquatica Turcica*, 18(1), 93–108.
- Shen, Y., Wang, J., Wang, L., Wu, B., Ye, X., Han, Y., & Chandio, A. A. (2022). How do cooperatives alleviate poverty of farmers? Evidence from rural China. *Land*, 11(10), 1836. <https://doi.org/10.3390/land11101836>
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2025a). *Birinci derece tarımsal örgüt belgesi almaya hak kazanan örgüt listesi*. <https://www.tarimorman.gov.tr>
- Tarım Reformu Genel Müdürlüğü. (2025). Tarımsal Örgütlenme Tablosu. <https://www.tarimorman.gov.tr>
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2025b). *Tarım strateji planı (2024–2028)*. <https://www.tarimorman.gov.tr>
- Taş, H. Y., & Kazar, E. N. (2019). İstanbul'daki kadın kooperatiflerinin kadın yoksulluğuna etkisi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 13(19), 1836–1863.
- Ünal, V., & Yercan, M. (2006). Türkiye'de su ürünleri kooperatifleri ve balıkçılar için önemi. *Ege Journal of Fisheries and Aquatic Sciences*, 23(1), 221–227.
- Verhofstadt, E., & Maertens, M. (2015). Can agricultural cooperatives reduce poverty? Heterogeneous impact of cooperative membership on farmers' welfare in Rwanda. *Applied Economic Perspectives and Policy*, 37(1), 86–106.
- Yıldırım, M., & Everest, B. (2022). Adaptation to sustainable energy use: A case study on agricultural cooperatives. *Kuwait Journal of Science*, 49(3), 1–17.
- Yıldırım, Ç., Türkten, H., & Ceyhan, V. (2022). Türkiye su ürünleri endüstrisinin rekabet gücünün değerlendirilmesi. *Ege Journal of Fisheries and Aquatic Sciences*, 39(3), 243–252.
- Zou, Y., & Wang, Q. (2022). Impacts of farmer cooperative membership on household income and inequality: Evidence from a household survey in China. *Agricultural and Food Economics*, 10(1), 17.

KÜRESEL ÜZÜM PAZARINDA REKABET DİNAMİKLERİ: ÇİN, İTALYA, FRANSA, ABD VE TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET PERFORMANSI (2015–2024)

“ ”

Deniz SARICA¹

Aslı DALGIÇ²

1 Doç. Dr.: Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Isparta/TÜRKİYE denizsarica@isparta.edu.tr ORCID NO: 0000-0001-8206-4718

2 Dr. Öğr. Üyesi: Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Isparta/TÜRKİYE aslidalgic@isparta.edu.tr ORCID No: 0000-0001-9248-3780

GİRİŞ

Üzüm (*Vitis vinifera* L.), binlerce yıldır insan beslenmesinde ve kültüründe önemli bir yer tutan hem taze hem de işlenmiş formlarda tüketilebilen fonksiyonel bir meyvedir. Antioksidan kapasitesi yüksek olan üzüm, içerdiği fenolik bileşikler, resveratrol, C vitamini ve flavonoidler sayesinde sağlık üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır (Eyduvan vd., 2015). Yapılan çalışmalar, üzüm tüketiminin kardiyovasküler hastalıkların önlenmesinde, bağışıklık sisteminin güçlendirilmesinde ve bazı nörodejeneratif rahatsızlıkların yavaşlatılmasında etkili olabileceğini göstermektedir (Yildiz vd., 2024; Polat vd. 2024).

Türkiye, sahip olduğu iklimsel ve topografik çeşitlilik sayesinde üzüm üretimi açısından dünyada önemli bir konuma sahiptir. Anadolu toprakları, üzümün anavatanı olarak kabul edilmekte ve yaklaşık 1 200 üzüm çeşidine ev sahipliği yapmaktadır (Taskesenlioğlu vd., 2022). Türkiye, dünya üzüm üretiminde yedinci sırada yer almakta olup özellikle kurutmalık çekirdeksiz “Sultaniye” üzümü ile dünya kuru üzüm ihracatında önemli bir paya sahiptir (Akdemir & Candar, 2022).

Bağcılık, Türkiye’de sadece tarımsal üretim açısından değil, aynı zamanda kırsal kalkınma, istihdam ve kültürel miras açısından da stratejik bir öneme sahiptir. Geniş bağ alanları, farklı kullanım amaçlarına uygun çeşitlerin varlığı ve işleme teknolojilerinin gelişmesiyle, bağcılık sektörü gıda sanayi, şarapçılık ve doğal kozmetik gibi birçok alana girdi sağlamaktadır (Candar vd., 2024; Kupe vd., 2021). Ayrıca, bağ bozumu festivalleri gibi geleneksel etkinliklerle sosyal yaşamda da canlı bir kültürel unsur olarak varlığını sürdürmektedir (Ribeiro & Ribeiro, 2020). Ancak, Türkiye’de üzüm üretimindeki potansiyele rağmen, modernizasyon eksiklikleri, iklim değişikliği etkileri ve dış ticarete yönelik pazarlama sorunları gibi yapısal sorunlar, bağcılık sektörünün gelişimini sınırlandıran temel faktörler arasında yer almaktadır (Arslan vd., 2024).

Bu çalışmanın amacı, dünya üzüm üretiminde önemli paya sahip olan Çin, İtalya, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Türkiye’nin 2015–2024 dönemi arasındaki yaş ve kuru üzüm dış ticaret performanslarını ortaya koymaktır. Bu amaçla Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (RCA), Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler (RSCA) ve Ticaret Dengesi (TBI) endeksleri yardımıyla ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerini ve ticaret pozisyonları ele alınmıştır. Ayrıca Ürün Haritalama (Product Mapping - PM) yöntemi aracılığıyla ülkelerin dış ticaretteki stratejik konumları görsel olarak analiz edilmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Uluslararası ticarette ülkelerin uzmanlaşma düzeylerini belirlemek, pazar konumlarını görselleştirmek ve rekabet güçlerini analiz etmek amacıyla Balassa'nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (RCA), Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler (RSCA) ve Ticaret Dengesi Endeksi (TBI) yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu endekslerden elde edilen bulgular, ürünlerin “net ihracatçı/ithalatçı” veya “karşılaştırmalı avantaj/dezavantaj” gibi dört farklı kategoride sınıflandırıldığı Ürün Haritalama yöntemiyle bütünleştirilerek, sektörlerle yönelik daha somut stratejik çıkarımlar yapılmasına olanak tanımaktadır. Literatürde Türkiye'nin tarımsal dış ticaretini bu yöntemlerle inceleyen çalışmalar, özellikle meyve sektörü ve üzüm alt grubunun stratejik önemine işaret etmektedir.

Sektörün genel görünümü açısından Sarica (2016), Türkiye tarımında en yüksek ve istikrarlı rekabet gücüne sahip grubun meyveler faslı olduğunu belirlerken; Bashimov (2017), MINT ülkeleri özelinde yaptığı analizde Türkiye'nin genel olarak gıda maddelerinde Ürün Haritasının Grup A (Karşılaştırmalı Üstünlük- Net İhracatçı) kategorisinde yer aldığını doğrulamıştır. Ancak Bashimov (2017), tarımsal hammadde ve gıda ürünlerindeki RSCA değerlerinin zamanla azalma eğiliminde olduğuna dikkat çekerek, rekabet avantajının sürdürülebilirliği konusundaki risklere vurgu yapmıştır.

Sektörel bazda yapılan çalışmalarda, özellikle sert çekirdekli ve yaş meyvelerin dış ticaret performansının öne çıktığı görülmektedir. Duru vd. (2022), 2000–2020 dönemini kapsayan analizlerinde, vişne hariç tüm sert çekirdekli meyvelerin (kiraz, kayısı, erik, şeftali–nektarin) pozitif RSCA değerlerine sahip olduğunu ortaya koymuştur. Dönem sonunda en yüksek rekabet gücünün kayısıda gözlendiği, şeftali–nektarin grubunun ise 6.64 düzeyindeki RCA değeriyle yüksek bir karşılaştırmalı avantaja ulaştığı belirlenmiştir.

Bu genel çerçeve içerisinde üzüm sektörü, Türkiye'nin yaş meyve ürünleri arasında öne çıkan rekabetçi alanlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Akay vd. (2023), yaş meyve ürünlerini (mandalina, üzüm, şeftali ve elma) kapsayan çalışmalarında, Türkiye'nin yaş üzümde Şili'den sonra dünyanın en rekabetçi ikinci ülkesi olduğunu ortaya koymuştur. Çalışma bulgularına göre, ortalama 0.72 RSCA değeri ile yaş üzüm, pozitif RSCA ve TBI değerleri sayesinde Ürün Haritası'nda “Karşılaştırmalı Üstünlüğe Sahip Net İhracatçı” (Grup A) kategorisinde konumlandırılmıştır. Bununla birlikte, yaş üzüm ihracatında yaklaşık %77 oranında kullanılmamış bir potansiyelin bulunduğu ve rekabet gücü endekslerinde dönem içerisinde sınırlı bir gerileme yaşandığı da vurgulanmıştır. Aynı çalışmada, mandalina ve yaş üzümde rekabet

gücünün zamanla zayıfladığı; buna karşın yaş üzümün yüksek karşılaştırmalı üstünlüğünü korumasına rağmen ihracat performansının potansiyelinin altında kaldığı belirtilmiştir. Elmanın ise orta düzeyde bir rekabetçilik sergilediği ifade edilmiştir.

Üzümün işlenmiş formuna (kuru üzüm) odaklanan Dilek (2022) ise 2000–2021 dönemi analizinde, Türkiye'nin kuru üzüm ihracatında son derece güçlü bir pazar hâkimiyeti olduğunu belirlemiştir. Kuru üzüm için hesaplanan ortalama RCA değerinin 32.92 düzeyinde gerçekleşmesi, bu ürünün Türkiye tarımsal ihracat portföyündeki dominant karakterini ve yüksek karşılaştırmalı üstünlüğünü kanıtlar niteliktedir.

Literatürde benzer metodolojik yaklaşımla incelenen diğer sert çekirdekli meyveler, üzüm sektörü için önemli bir karşılaştırma zemini sunmaktadır. Duru vd. (2022), vişne hariç tüm sert çekirdekli meyvelerin pozitif RSCA değerlerine sahip olduğunu belirtirken; Süygün (2021), kayısı özelinde yaptığı analizde taze ve işlenmiş ürünler arasındaki trend farklılaşmasına dikkat çekmiştir. Süygün (2021), kuru kayısının rekabet gücünün taze kayısıya göre daha yüksek olmasına rağmen dönem içinde düşüş eğilimi sergilediğini, taze kayısının ise artış eğiliminde olduğunu saptamıştır. Bu bulgu, Akay vd. (2023)'nin yaş üzümde tespit ettiği potansiyel ve risklerle paralellik göstermektedir.

Özetle literatürdeki çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'nin üzüm sektöründe—özellikle kuru üzümde—küresel ölçekte yüksek bir rekabet gücüne sahip olduğu ve çoğu dönemde net ihracatçı konumunu koruduğu görülmektedir. Bununla birlikte, yaş üzüm ticaretinde kullanılmamış ihracat potansiyelinin varlığı ve bazı dönemlerde rekabet gücü endekslerinde gözlenen gerilemeler, sektörün Ürün Haritasındaki avantajlı konumunu sürdürebilmesi için pazar dinamiklerinin ve kalite koşullarının yakından izlenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Mevcut literatür değerlendirildiğinde, özellikle Akay vd. (2023), çalışmalarında Türkiye'nin rekabet gücünü Şili ve İtalya gibi küresel pazarın önemli aktörleriyle karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Ancak literatürdeki çalışmaların geneli, üzümü çoğunlukla “yaş meyve” gibi daha geniş ürün grupları içerisinde bir alt başlık olarak incelemekte veya analizlerini sınırlı sayıda ülke ile dar bir çerçevede tutmaktadır. Bu çalışma, analiz kapsamını genişleterek küresel üzüm ticaretine yön veren lider ihracatçı ülkelerin tamamını aynı analitik düzlemde ve doğrudan üzüm sektörü odağında ele almasıyla mevcut yazından ayrılmaktadır. Analiz döneminin en güncel veri setlerini kapsayacak şekilde genişletilmesi ve rekabet analizi için geleneksel endekslerin (RCA, RSCA, TBI) yanı sıra Ürün Haritalama yönteminin bu geniş ülke grubu için karşılaştırmalı olarak uygulanması, pazarın mevcut

yapısını ve küresel rekabet dinamiklerini bütüncül bir çerçevede ortaya koymayı amaçlamaktadır.

MATERYAL VE METOT

Bu çalışmada, 2023 yılı Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO, 2025) verileri esas alınarak dünya üzüm üretiminde lider konumda bulunan Çin, İtalya, Fransa ve ABD ile Türkiye'nin küresel üzüm pazarındaki rekabetçi konumları, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük Endeksi (RCA), Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlük Endeksi (RSCA), Ticaret Dengesi Endeksi (TBI) ve Ürün Haritalaması (PM) yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın veri setini, 2015–2024 dönemini kapsayan on yıllık süreçteki ihracat ve ithalat istatistikleri oluşturmaktadır. Söz konusu veriler Uluslararası Ticaret Merkezi (TRADEMAP, 2025) veri tabanından derlenmiştir. Çalışmanın teorik çerçevesi ise ulusal ve uluslararası literatürdeki güncel akademik kaynaklar temel alınarak oluşturulmuştur.

Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlük Endeksi (RSCA)

Uluslararası ticarete bir ülkenin belirli bir sektör veya ürün grubundaki rekabet gücünü ölçmek amacıyla literatürde çeşitli endeksler geliştirilmiştir. Teorik temelleri David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne dayanan bu ölçümleme yöntemleri arasında en yaygın kabul göreni, Balassa (1965) tarafından geliştirilen Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (RCA) endeksidir. Bir ülkenin uluslararası pazarlardaki uzmanlaşma modelini ve verimlilik düzeyini yansıtan bu yöntem (Rossato vd., 2018), özellikle tarım ekonomisi alanındaki araştırmalarda sıklıkla kullanılmaktadır (Bashimov, 2015; Girik Allo vd., 2017; Leua vd., 2019; Tandra vd., 2022; Sarica, 2023).

Balassa'nın (1965) RCA endeksi aşağıdaki formül ile hesaplanmaktadır:

$$RCA_j^i = \frac{x_j^i / \sum x^i}{\sum x_j^w / \sum x^w} \quad (1)$$

Bu eşitlikte;

RCA_j^i : i ülkesinin j ürünündeki Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük endeksini,

x_j^i : i ülkesinin j ürününün ihracat değerini,

$\sum x^i$: i ülkesinin toplam tarımsal ihracat değerini,

$\sum x_j^w$: j ürününün toplam dünya ihracat değerini,

$\sum x^w$: Toplam dünya tarımsal ihracat değerini ifade etmektedir.

Hesaplama sonucunda elde edilen RCA katsayısının 1'den büyük olması ($RCA_j^i > 1$), ilgili ülkenin söz konusu üründe karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu; 1'den küçük olması ($RCA_j^i < 1$) ise karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğunu gösterir.

Ancak klasik RCA endeksi, istatistiksel dağılım açısından asimetrik bir yapı sergilemektedir. Endeks, karşılaştırmalı dezavantaj durumunda 0 ile 1 arasında sınırlı bir değer alırken, avantaj durumunda 1 ile sonsuz (∞) arasında değişmektedir. Laursen (2015)'e göre bu asimetri, verilerin normal dağılım göstermesini engelleyerek ekonometrik analizlerde sapmalara ve sonuçların hatalı yorumlanmasına neden olabilmektedir.

Dalum vd. (1998), bu sorunu gidermek ve dağılımı simetrik hale getirmek amacıyla Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlük (RSCA) endeksini geliştirmiştir. RSCA endeksinin hesaplanması aşağıda gösterildiği gibidir (Dalum vd., 1998; Laursen, 2015):

$$RSCA_j^i = (RCA_j^i - 1) / (RCA_j^i + 1) \quad (2)$$

$$RSCA_j^i = \frac{\left(\frac{x_j^i}{\sum x^i} \right) - 1}{\left(\frac{\sum x_j^w}{\sum x^w} \right) + 1} \quad (3)$$

RSCA endeksi, -1 ile +1 arasında değer almaktadır. RSCA değerinin 0'dan büyük olması ($RSCA_j^i > 0$), i ülkesinin j ürün grubunda karşılaştırmalı avantaja sahip olduğuna; 0'dan küçük olması ($RSCA_j^i < 0$) ise dezavantaja sahip olduğuna işaret eder. Çalışmada klasik RCA endeksi kullanılmakla birlikte; bu endeksin asimetrik yapısından kaynaklanan kısıtları aşmak ve daha tutarlı karşılaştırmalar yapabilmek adına, uç değerlere karşı daha dirençli olan RSCA endeksi de analize dahil edilerek sonuçlar karşılaştırmalı sunulmuştur.

Ticaret Dengesi Endeksi (TBI)

Bir ülkenin belirli bir ürün grubunda “net ihracatçı” mı yoksa “net ithalatçı” mı olduğunu belirlemek ve dış ticaretteki uzmanlaşma yönünü analiz etmek amacıyla Lafay (1992) tarafından önerilen Ticaret Dengesi Endeksi (TBI) kullanılmaktadır.

Söz konusu endeksin hesaplanmasında kullanılan formül aşağıda sunulmuştur:

$$TBI_j^i = \frac{(X_j^i - M_j^i)}{(X_j^i + M_j^i)} \quad (3)$$

Bu eşitlikte;

$\overline{TBI}_j^i$: i ülkesinin j ürün grubu için hesaplanan Ticaret Dengesi Endeksini,
 $\overline{X}_j^i$: i ülkesinin j ürününe ait ihracat değerini,
 $\overline{M}_j^i$: i ülkesinin j ürününe ait ithalat değerini temsil etmektedir.

Endeks, teorik olarak -1 ile +1 aralığında değer almaktadır. Hesaplanan katsayının yorumlanması şu şekildedir (Widodo, 2008; Widodo, 2009):

$\Sigma \overline{TBI}_j^i > 0$: Endeksin pozitif olması, ülkenin ilgili üründe “net ihracatçı” konumunda olduğunu gösterir. Uç nokta olan +1 değeri, ülkenin sadece ihracat yaptığını ifade eder.

$\Sigma \overline{TBI}_j^i < 0$: Endeksin negatif olması, ülkenin “net ithalatçı” konumunda olduğuna işaret eder. Uç nokta olan -1 değeri, ülkenin sadece ithalat gerçekleştirdiğini belirtir.

Matematiksel olarak, bir ülkenin ilgili ürün grubunda ne ihracat ne de ithalat yaptığı durumlarda ($\overline{X}_j^i = 0$ ve $\overline{M}_j^i = 0$) endeks tanımsız hale gelmektedir.

Ürün Haritalama (PM) Yöntemi

Widodo (2008) tarafından literatüre kazandırılan Ürün Haritalama (PM) yöntemi, bir ülkenin dış ticaret performansını bütüncül bir perspektifle analiz etmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu yöntem, rekabet gücünün bir ölçütü olan karşılaştırmalı üstünlük (RSCA) ile dış ticaret pozisyonunu gösteren ticaret dengesi (TBI) kavramlarını tek bir analitik çerçevede birleştirmektedir (Widodo, 2008).

Yöntem kapsamında, ürünlerin rekabetçi konumları, hesaplanan RSCA ve TBI değerlerinin işaretine (pozitif veya negatif olmasına) göre sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırma sonucunda ortaya çıkan matris yapısı Çizelge 1’de sunulmuştur.

Çizelge 1: Ürün Haritalama Matrisi (PM)

	TBI < 0 (Net İthalatçı)	TBI > 0 (Net İhracatçı)
RSCA > 0 (Karşılaştırmalı Üstünlük Var)	B Grubu: Karşılaştırmalı Avantajı Var Ancak İhracat Uzmanlaşması Yok	A Grubu: Karşılaştırmalı Avantajı Var Ve İhracat Uzmanlaşması Var
RSCA < 0 (Karşılaştırmalı Üstünlük Yok)	D Grubu: Karşılaştırmalı Avantajı Yok Ve İhracat Uzmanlaşması Yok	C Grubu: Karşılaştırmalı Avantajı Yok Ancak İhracat Uzmanlaşması Var

Kaynak: (Widodo, 2008).

Çizelge 1’de görüldüğü üzere matris, RSCA ve TBI değerlerinin kesişim noktalarına göre ürünleri dört farklı kategoride ele almaktadır:

- A Grubu (Karşılaştırmalı Üstünlüğe Sahip Net İhracatçılar): Hem RSCA > 0 hem de TBI > 0 koşulunu sağlayan bu grup, ülkenin hem rekabet avantajına sahip olduğu hem de net ihracatçı pozisyonunda bulunduğu ideal ürünleri temsil eder.
- B Grubu (Karşılaştırmalı Üstünlüğe Sahip Net İthalatçılar): RSCA > 0 olmasına rağmen TBI < 0 olan gruptur. Ülke bu ürünlerde rekabet avantajına sahiptir ancak iç talep veya diğer faktörler nedeniyle net ithalatçı konumundadır.
- C Grubu (Karşılaştırmalı Üstünlüğe Sahip Olmayan Net İhracatçılar): RSCA < 0 ve TBI > 0 durumunu ifade eder. Ülke bu ürünlerde karşılaştırmalı bir avantaja sahip değildir (dezavantajlıdır), ancak yine de net ihracatçı konumunu korumaktadır.
- D Grubu (Karşılaştırmalı Üstünlüğe Sahip Olmayan Net İthalatçılar): Hem RSCA < 0 hem de TBI < 0 olan gruptur. Ülke bu ürünlerde ne rekabet avantajına sahiptir ne de ihracat uzmanlaşmasına; dolayısıyla net ithalatçı durumundadır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Üzüm, dünya genelinde oldukça yaygın yetiştirilen meyve türlerinden biri olup, sadece besin değeriyle değil, aynı zamanda ekonomik ve kültürel katkılarıyla da öne çıkmaktadır. Küresel tarımda geniş bir alan kaplayan üzüm, başta şarap, kuru üzüm ve meyve suyu, sıra üretimi olmak üzere çok çeşitli sektörlere girdi sağlamaktadır. Üzüm üretimi, özellikle Akdeniz ülkeleri, ABD ve Çin gibi ülkelerde kırsal kalkınmayı destekleyen stratejik bir tarımsal faaliyettir (Mousavi vd., 2025).

FAO (2025) verilerine göre 2023 yılı itibarıyla dünya üzüm üretimi 72.5 milyon ton gerçekleşmiştir. Çin, dünya üzüm üretiminin %18.6’sını karşılayarak birinci sırada yer almaktadır. Çin’i sırasıyla %9.2, %8.6 ve %7.4 pay ile İtalya, Fransa ve ABD takip etmektedir. Türkiye ise 3.4 milyon ton üzüm üretimi ile dünya üzüm üretiminin (72 486 522) yaklaşık %5’ini oluşturarak yedinci sırada yer almaktadır.

Çizelge 2: 2023 yılı itibarıyla dünyada üzüm üretiminde önde gelen ülkeler

Ülkeler	Üzüm üretim miktarı (ton)	Pay (%)
Çin	13 500 000	18.6
İtalya	6 668 830	9.2
Fransa	6 205 260	8.6
ABD	5 361 010	7.4
İspanya	4 822 760	6.7
Hindistan	3 740 000	5.2

Türkiye	3 400 000	4.7
Şili	2 320 962	3.2
Güney Afrika	1 973 819	2.7
Mısır	1 924 399	2.7
Brezilya	1 757 891	2.4
Özbekistan	1 731 678	2.4
Diğer ülkeler	19 079 913	26.3
Dünya	72 486 522	100.00

Kaynak: FAO, 2025.

Dünya üzüm üretiminde önde gelen ülkelerin 2015–2024 dönemine ait yaş ve kuru üzüm dış ticaret verileri incelendiğinde; Çin, İtalya ve Türkiye'nin dış ticaret fazlası vererek öne çıktığı görülmektedir. Çin'de ihracat endeksinin %29.4 oranında artış göstermesine karşın ithalat endeksinin %45.3 oranında gerilemesi, ülkenin ihracat odaklı yapısının güçlendiğine işaret etmektedir. İtalya ise hem ihracat hem de ithalat hacmini artırmasına rağmen net dış ticaret fazlasını sürdürmüştür. Türkiye'de ithalatın sınırlı seyretmesi ve ihracatta kaydedilen istikrarlı artış, 2024 yılı itibarıyla 665.9 milyon dolarlık dış ticaret fazlası elde edilmesine olanak tanımıştır. Buna karşılık, ABD ve Fransa gibi önemli üreticilerin dış ticaret açığı verdikleri tespit edilmiştir. Özellikle ABD'de ithalatın belirgin şekilde artmasına rağmen ihracatın sınırlı kalması dikkat çekerken; Fransa, 2024 yılında verdiği -342.5 milyon dolarlık açık ile dönem genelinde net ithalatçı konumunda yer almaktadır (Çizelge 3).

Çizelge 3: Dünya üzüm üretiminde önde gelen ülkelerin dış ticaret değerleri (bin dolar)

		2015	2020	2021	2022	2023	2024	Endeks (2015=100)
Çin	İhracat	828 437	1 267 291	798 156	763158	883 086	1 072 344	129.4
	İthalat	637 007	676 266	579 999	574425	518 140	348 271	54.7
	Dış ticaret dengesi	191 430	591 025	218 157	188733	364 946	724 073	378.2
İtalya	İhracat	722 036	842 188	894 105	774226	894 200	998 856	138.3
	İthalat	98 673	84 212	95 511	75641	99 481	131 582	133.4
	Dış ticaret dengesi	623 363	757 976	798 594	698585	794 719	867 274	139.1
Fransa	İhracat	47 274	33 164	35 947	31542	35 073	44 216	93.5
	İthalat	267 875	280 734	311 892	298627	330 491	386 731	144.4
	Dış ticaret dengesi	-220 601	-247 570	-275 945	-267085	-295 418	-342 515	155.3
ABD	İhracat	1 246 533	1 048 728	1 001 485	987889	943 067	1 041 147	83.5
	İthalat	1 571 602	1 918 481	2 017 497	2492183	2 771 884	2 612 752	166.3
	Dış ticaret dengesi	-325 069	-869 753	-1 016 012	-1504294	-1 828 817	-1 571 605	483.5
Türkiye	İhracat	570 408	671 913	683 787	654 788	647 497	732 944	128.5
	İthalat	8 974	50 227	47 108	45 249	55 055	66 970	746.3
	Dış ticaret dengesi	561 434	621 686	636 679	609 539	592 442	665 974	118.6

Kaynak: TRADEMAP, 2025.

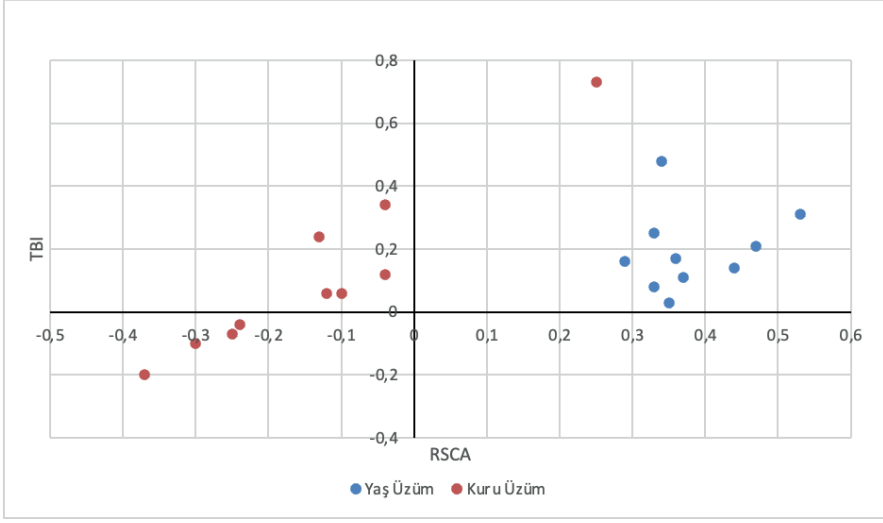
Önde gelen ülkeler bazında yapılan değerlendirmeler kapsamında; Çin'in 2015–2024 dönemine ait yaş ve kuru üzüm verileri (RCA, RSCA, TBI endeksleri ve PM) Çizelge 4'te sunulmuştur. RCA endeksi incelendiğinde; yaş üzüm değerlerinin tüm yıllarda 1'in üzerinde seyrettiği, kuru üzümde ise bu eşğin yalnızca 2024 yılında aşıldığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde RSCA bulguları, Çin'in yaş üzümde dönem genelinde pozitif değerlerle karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu; kuru üzümde ise sadece 2024 yılında pozitif RSCA değeri yakalayabildiğini göstermektedir.

PM analizine göre; yaş üzüm ticaretinde RSCA > 0 ve TBI > 0 koşullarını sağlayan Çin, ele alınan tüm yıllarda “karşılaştırmalı üstünlüğe sahip net ihracatçı” (Grup A) konumundadır. Kuru üzümde ise değişken bir yapı gözlenmektedir. Ülke, kuru üzümde sadece 2024 yılında Grup A'da yer alırken; 2015, 2016, 2019, 2020 ve 2023 yıllarında “karşılaştırmalı dezavantaja sahip net ihracatçı” olarak Grup C'de; 2017, 2018, 2021 ve 2022 yıllarında ise “karşılaştırmalı üstünlüğü olmayan net ithalatçı” statüsüyle Grup D'de yer almıştır (Şekil 1).

Çizelge 4: Çin'in yaş ve kuru üzümde dış ticaret göstergeleri

		2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Yaş üzüm	RCA	2.55	2.10	2.19	1.99	2.77	3.27	2.14	1.81	1.97	2.03
	RSCA	0.44	0.35	0.37	0.33	0.47	0.53	0.36	0.29	0.33	0.34
	TBI	0.14	0.03	0.11	0.08	0.21	0.31	0.17	0.16	0.25	0.48
	PM	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
Kuru üzüm	RCA	0.79	0.82	0.46	0.61	0.92	0.77	0.61	0.53	0.93	1.65
	RSCA	-0.12	-0.10	-0.37	-0.25	-0.04	-0.13	-0.24	-0.30	-0.04	0.25
	TBI	0.06	0.06	-0.20	-0.07	0.12	0.24	-0.04	-0.10	0.34	0.73
	PM	C	C	D	D	C	C	D	D	C	A

Kaynak: Yazarların kendi hesaplaması.

Şekil 1: Çin'in yaş ve kuru üzüm dış ticaretinde ürün haritası

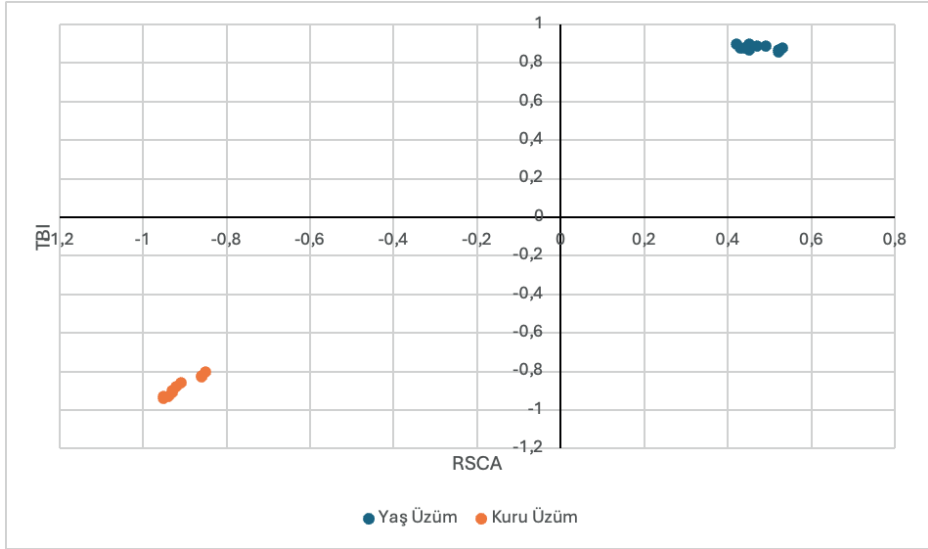
Kaynak: Yazarların kendi hesaplaması.

Dünya üzüm üretiminde Çin'in ardından ikinci sırada yer alan İtalya'nın, yaş ve kuru üzüm ticaretindeki performansı Çizelge 5'te sunulmuştur. 2015–2024 dönemi boyunca İtalya'nın yaş üzüm RCA endeksinin 1'in üzerinde seyretmesi, ülkenin bu üründe karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu göstermektedir. Aynı dönemde RSCA ve TBI endekslerinin pozitif değerler alması ise İtalya'nın net ihracatçı konumunu teyit etmektedir. $RSCA > 0$ ve $TBI > 0$ koşullarının eş zamanlı sağlanması neticesinde, İtalya yaş üzüm ticaretinde ele alınan tüm yıllarda “karşılaştırmalı üstünlüğe sahip net ihracatçı” (Grup A) kategorisinde yer almıştır. Buna karşın, kuru üzümde RCA değerlerinin dönem genelinde 1'in altında kaldığı ve ülkenin karşılaştırmalı üstünlük elde edemediği görülmektedir. Kuru üzüm özelinde hem RSCA hem de TBI endekslerinin negatif seyretmesi, İtalya'nın 2015–2024 döneminde “dezavantajlı net ithalatçı” konumunda olduğunu ve Ürün Haritalaması matrisinde Grup D içerisinde sınıflandırıldığını ortaya koymaktadır.

Çizelge 5: İtalya'nın yaş ve kuru üzümde dış ticaret göstergeleri

		2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Yaş üzüm	RCA	3.16	3.14	3.29	2.90	2.52	2.61	2.76	2.46	2.63	2.58
	RSCA	0.52	0.52	0.53	0.49	0.43	0.45	0.47	0.42	0.45	0.44
	TBI	0.86	0.87	0.88	0.89	0.88	0.90	0.89	0.90	0.87	0.88
	PM	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
Kuru üzüm	RCA	0.08	0.08	0.07	0.04	0.02	0.05	0.04	0.04	0.02	0.03
	RSCA	-0.86	-0.85	-0.86	-0.93	-0.95	-0.91	-0.93	-0.92	-0.95	-0.94
	TBI	-0.83	-0.80	-0.82	-0.90	-0.94	-0.86	-0.91	-0.88	-0.93	-0.93
	PM	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D

Kaynak: Yazarların kendi hesaplaması.

Şekil 2: İtalya'nın yaş ve kuru üzüm dış ticaretinde ürün haritası

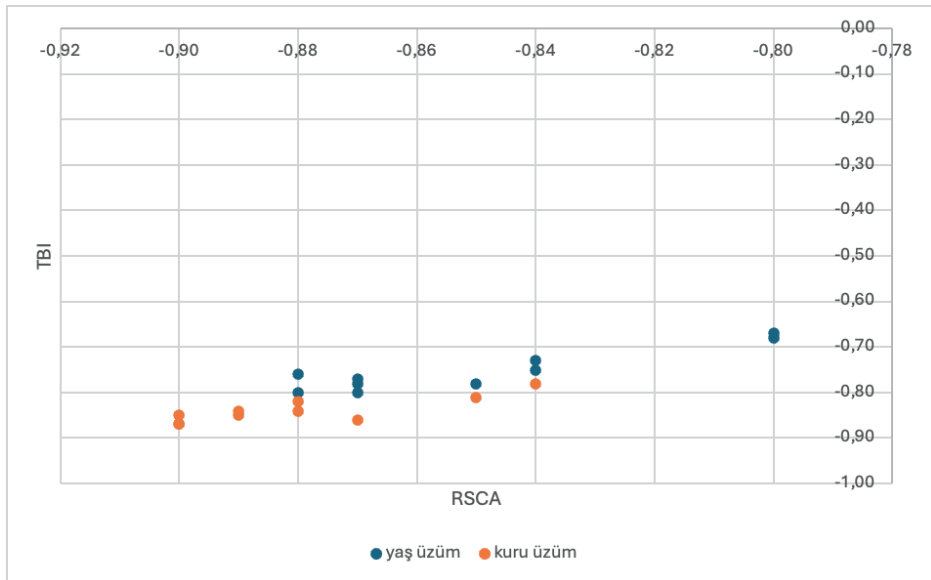
Kaynak: Yazarların kendi hesaplaması.

Fransa'nın 2015–2024 dönemine ait yaş ve kuru üzüm ticaretine yönelik RCA, RSCA ve TBI endeksleri ile ürün haritalaması Çizelge 6'da sunulmuştur. Söz konusu dönemde, her iki ürün grubu için de RCA değerlerinin 1'in altında seyretmesi, Fransa'nın dış ticarete karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığını göstermektedir. Bu bulgu, RSCA ve TBI endekslerinin negatif değerler almasıyla desteklenmekte; ürün haritalamasında ülkenin Grup D içerisinde, yani dezavantajlı ve net ithalatçı konumda yer aldığı görülmektedir. Fransa'nın küresel üzüm üretiminde ön sıralarda yer almasına karşın ham madde ticaretinde dezavantajlı konumda bulunması, yüksek iç talep hacmi ve üretimin şarap gibi katma değeri yüksek mamullere dönüştürülerek değerlendirilmesi ile açıklanabilir.

Çizelge 6: Fransa'nın yaş ve kuru üzümde dış ticaret göstergeleri

[illegible]

Kaynak: Yazarların kendi hesaplaması.

Şekil 3: *Fransa'nın yaş ve kuru üzüm dış ticaretinde ürün haritası*

Kaynak: Yazarların kendi hesaplaması.

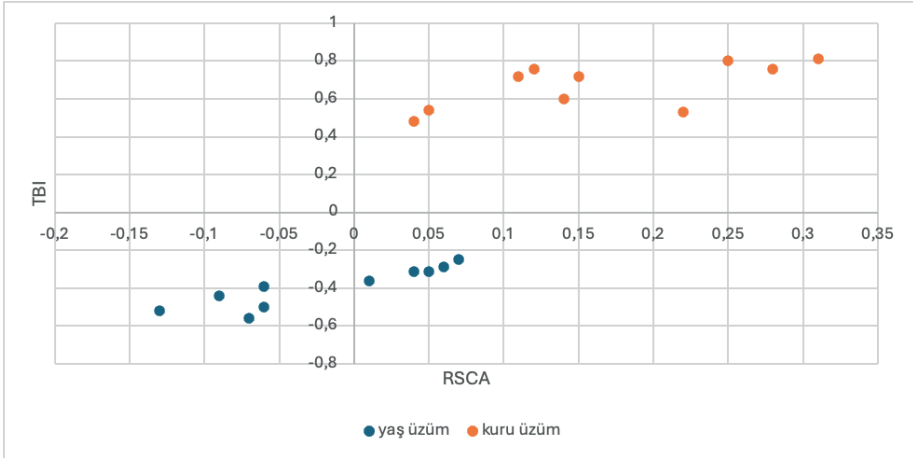
ABD'nin yaş üzüm ihracat performansı incelendiğinde; 2015–2019 döneminde 1'in üzerinde seyreden RCA değerleri, ülkenin bu süreçte karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu göstermektedir. Ancak 2020 yılından itibaren endeks değerinin 1 eşiğinin altına gerilemesi, ABD'nin yaş üzüm ticaretinde karşılaştırmalı dezavantajlı konuma geçtiğine işaret etmektedir. 2015–2019 aralığında RSCA değerleri pozitif seyrederken TBI değerlerinin negatif kalması, ürün haritalaması yöntemine göre ABD'nin başlangıçta Grup B (karşılaştırmalı üstünlüğe sahip net ithalatçı) kategorisinde yer aldığını ortaya koymaktadır. 2020 sonrası dönemde ise hem RSCA hem de TBI değerlerinin negatife dönmesiyle birlikte ülke karşılaştırmalı üstünlüğünü yitirmiş; ürün haritalamasında Grup D'ye gerileyerek dezavantajlı ve net ithalatçı bir yapıya evrilmiştir.

Buna karşılık, kuru üzümde RCA endeksinin 2015–2024 döneminin tamamında 1'in üzerinde gerçekleşmesi, ABD'nin bu üründe istikrarlı bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Aynı dönemde RSCA değerlerinin pozitif seyri rekabet gücünün korunduğunu; TBI değerlerinin pozitif kalması ise ülkenin net ihracatçı konumunu sürdürdüğünü göstermektedir. Ürün haritalaması matrisinde $RSCA > 0$ ve $TBI > 0$ koşullarının sağlanması, ABD'yi ele alınan dönem boyunca Grup A (karşılaştırmalı üstünlüğe sahip net ihracatçı) kategorisine yerleştirmektedir.

Çizelge 7: ABD'nin yaş ve kuru üzümde dış ticaret göstergeleri

		2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Yaş üzüm	RCA	1.15	1.13	1.08	1.11	1.02	0.88	0.83	0.78	0.87	0.89
	RSCA	0.07	0.06	0.04	0.05	0.01	-0.06	-0.09	-0.13	-0.07	-0.06
	TBI	-0.25	-0.29	-0.31	-0.31	-0.36	-0.39	-0.44	-0.52	-0.56	-0.50
	PM	B	B	B	B	B	D	D	D	D	D
Kuru üzüm	RCA	1.78	1.67	1.91	1.57	1.36	1.27	1.26	1.33	1.10	1.09
	RSCA	0.28	0.25	0.31	0.22	0.15	0.12	0.11	0.14	0.05	0.04
	TBI	0.76	0.80	0.81	0.53	0.72	0.76	0.72	0.60	0.54	0.48
	PM	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A

Kaynak: Yazarların kendi hesaplaması.

Şekil 4: ABD'nin yaş ve kuru üzüm dış ticaretinde ürün haritası

Kaynak: Yazarların kendi hesaplaması.

Türkiye'nin yaş üzüm ihracat performansı RCA endeksi üzerinden incelendiğinde; 2015–2022 döneminde 1'in üzerinde seyreden değerler, ülkenin bu süreçte karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu göstermektedir. Buna paralel olarak, aynı dönemde RSCA endeksinin de pozitif seyretmesi, Türkiye'nin rekabet avantajını koruduğunu teyit etmektedir. Ancak 2023 (-0.03)

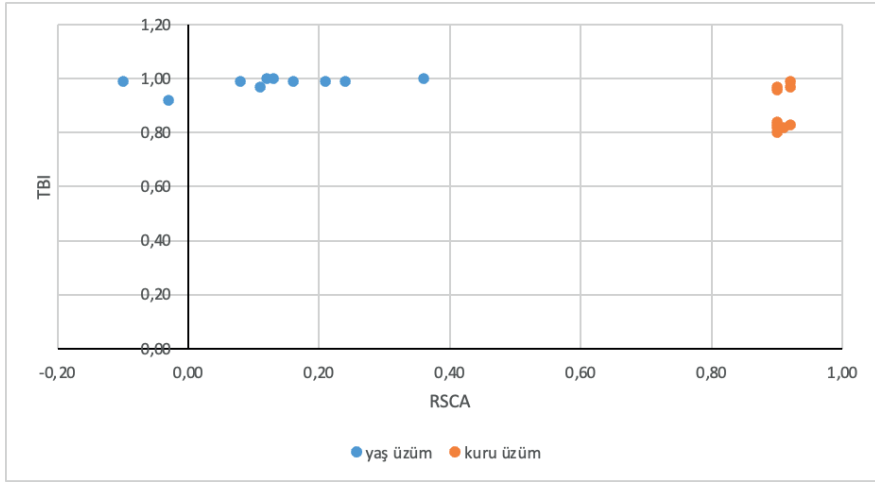
ve 2024 (-0.10) yıllarında RSCA endeksinin negatif değerlere düşmesi, yaş üzümde karşılaştırmalı üstünlüğün kaybedildiğine ve dezavantajlı bir konuma geçildiğine işaret etmektedir. Buna karşın, TBI değerlerinin tüm dönem boyunca 0.92–1.00 aralığında yüksek seyretmesi, Türkiye'nin yaş üzümde güçlü bir net ihracatçı pozisyonunu muhafaza ettiğini kanıtlamaktadır. PM matrisine göre; 2015–2022 yıllarında Grup A (karşılaştırmalı üstünlüğe sahip net ihracatçı) içerisinde yer alan Türkiye, son iki yılda RSCA'nın negatifleşmesi ancak TBI'nın pozitif kalması nedeniyle Grup C (karşılaştırmalı dezavantaja sahip net ihracatçı) kategorisine gerilemiştir.

Kuru üzüm dış ticareti incelendiğinde ise Türkiye'nin çok daha istikrarlı bir tablo çizdiği görülmektedir. 2015–2024 döneminde RCA değerlerinin oldukça yüksek bir bandta (19.04–23.67) seyretmesi ve RSCA endeksinin 0.90 seviyelerinde gerçekleşmesi, ülkenin kuru üzümde tartışmasız bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. TBI değerlerinin de 0.80'in üzerinde gerçekleşmesi, net ihracatçı konumun uzun yıllardır korunduğunu göstermektedir. Bu veriler ışığında, incelenen tüm yıllar boyunca Grup A kategorisinde yer alan Türkiye'nin, kuru üzüm piyasasında yüksek düzeyde uzmanlaşmaya ve sürdürülebilir bir rekabet gücüne sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Çizelge 8: Türkiye'nin yaş ve kuru üzümde dış ticaret göstergeleri

		2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Yaş üzüm	RCA	1.54	1.18	2.10	1.27	1.37	1.31	1.63	1.24	0.94	0.82
	RSCA	0.21	0.08	0.36	0.12	0.16	0.13	0.24	0.11	-0.03	-0.10
	TBI	0.99	0.99	1.00	1.00	0.99	1.00	0.99	0.97	0.92	0.99
	PM	A	A	A	A	A	A	A	A	C	C
Kuru üzüm	RCA	19.58	20.05	22.85	23.67	23.18	22.29	20.00	19.69	19.04	19.24
	RSCA	0.90	0.90	0.92	0.92	0.92	0.91	0.90	0.90	0.90	0.90
	TBI	0.96	0.97	0.97	0.99	0.83	0.82	0.83	0.84	0.82	0.80
	PM	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A

Kaynak: Yazarların kendi hesaplaması.

Şekil 5: Türkiye'nin yaş ve kuru üzüm dış ticaretinde ürün haritası

Kaynak: Yazarların kendi hesaplaması.

TARTIŞMA

Bu çalışmanın bulguları, dünya üzüm üretiminde lider konumda bulunan Çin, İtalya, Fransa, ABD ve Türkiye'nin 2015–2024 dönemine ait dış ticaret rekabet güçlerinin ürün bazında (yaş ve kuru üzüm) belirgin yapısal farklılıklar sergilediğini ortaya koymaktadır. Elde edilen sonuçlar, üretim hacmindeki liderliğin her zaman ihracat başarısına veya karşılaştırmalı üstünlüğe dönüşmediğini; ülkelerin iç tüketim dinamikleri, değer zinciri tercihleri ve katma değerli ürün stratejilerinin dış ticaret konumlarını belirleyen temel unsurlar olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede elde edilen bulgular, klasik karşılaştırmalı üstünlük yaklaşımının ötesinde, tarım ticaretinde değer zinciri yapıları ve ürün işleme düzeyinin rekabet gücünün şekillenmesinde önemli bir rol oynadığına işaret eden literatürle uyumludur (Gereffi vd., 2005; Baldwin, 2016).

Ürün bazında yapılan değerlendirmeler, kuru üzüm piyasasının görece daha konsantre ve yüksek düzeyde uzmanlaşmış bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Türkiye ve ABD, incelenen dönemin tamamında hem yüksek RCA değerleri hem de pozitif ticaret dengeleri ile Grup A (karşılaştırmalı üstünlüğe sahip net ihracatçı) kategorisinde yer alarak küresel kuru üzüm ticaretinin baskın aktörleri olduklarını ortaya koymuştur. ABD'nin bu güçlü konumu, özellikle Kaliforniya merkezli gelişmiş üretim, kurutma ve işleme altyapısı sayesinde dünya piyasalarında etkin bir rol üstlenmesine dayandırılmaktadır (Goodhue vd., 2022). Her ne kadar Miran vd. (2018), 1986–2010 dönemi için çekirdeksiz kuru üzümde Türkiye'nin rekabet gücünün zayıf olduğunu ileri sürmüş olsa da mevcut bulgular Türkiye'nin oldukça yüksek RCA değerleriyle

bu üründe küresel ölçekte belirgin ve sürdürülebilir bir uzmanlaşma düzeyine ulaştığını göstermektedir. Buna karşılık, üretimde önemli paya sahip olan Çin ve İtalya'nın kuru üzüm ticaretinde istikrarlı bir rekabet üstünlüğü sağlayamadığı ve çoğunlukla dezavantajlı veya net ithalatçı (Grup C ve D) konumlarında kaldığı gözlemlenmiştir. Çin'in yüksek üretim hacmine rağmen kuru üzüm ticaretinde sınırlı bir performans sergilemesi, üretimin büyük ölçüde iç pazarda değerlendirilmesi ve ihracata yönelik kalite ve standardizasyon gerekliliklerinin karşılanmasında yaşanan yapısal zorluklarla ilişkilendirilebileceğine işaret etmektedir. Avrupa Komisyonu'nun CBI raporları, Çin menşeli kuru üzüm ürünlerinin uluslararası pazarlarda kalite, kalıntı ve standardizasyon açısından risk grubu olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır (CBI, 2025).

Analiz edilen ülkeler arasında Fransa özgün bir profil sergileyerek hem yaş hem de kuru üzüm ticaretinde Grup D (dezavantajlı net ithalatçı) kategorisinde yer almıştır. Fransa'nın üzüm üretiminde belirli bir kapasiteye sahip olmasına rağmen ham ürün ticaretinde rekabetçi bir konumda bulunmaması, ülkenin tarımsal dış ticarete benimsediği stratejik değer zinciri tercihiyle yakından ilişkilidir. Nitekim Fransa, üzüm üretimini ağırlıklı olarak şarap endüstrisi gibi yüksek katma değerli işlenmiş ürünlere yönlendirmekte; bu stratejik uzmanlaşma sonucunda ham madde ticaretinde görece sınırlı bir performans sergilerken, şarap ve şarap bazlı ürünlerde küresel liderliğini sürdürmektedir (Anderson & Nelgen, 2011; OIV, 2024). FAO verileri de Fransa'nın üzüm değer zincirinde işleme aşamasına öncelik verdiğini ve üretimin büyük bölümünün iç pazarda şarap üretiminde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır (FAO, 2025). Bu yönüyle Fransa'nın stratejisi, ham üründe uzmanlaşan Türkiye ve ABD'den ayrılarak, rekabet gücünü ürün bazında değil değer zinciri bazında inşa ettiğini göstermektedir. Bu durum, Fransa'nın yaş ve kuru üzüm ticaretinde dezavantajlı görünmesine karşın, tarımsal ihracatta katma değer açısından güçlü bir konumda bulunduğunu göstermektedir.

Yaş üzüm ticaretinde ise rekabet dinamiklerinin daha kırılgan ve zamana duyarlı olduğu tespit edilmiştir. Çin ve İtalya, dönem boyunca karşılaştırmalı üstünlüklerini istikrarlı biçimde koruyarak Grup A kategorisinde yer alırken, ABD ve Türkiye açısından belirgin yapısal kırılmalar gözlemlenmiştir. ABD, 2020 sonrası dönemde yaş üzümde rekabet avantajını kaybederek net ithalatçı (Grup D) konumuna gerilemiştir. Benzer bir eğilim Türkiye için de gözlemlenmiştir; Türkiye, uzun süre sürdürdüğü rekabetçi yapısını son iki yılda (2023–2024) kaybetmiş ve RSCA değerlerinin negatife dönmesiyle Grup C (dezavantajlı net ihracatçı) statüsüne geçmiştir. Bu durum, ihracat hacmi büyük ölçüde korunmasına rağmen Türkiye'nin küresel pazardaki görece rekabet gücünün zayıfladığını ve altta yatan yapısal sorunların derinleştiğine işaret etmektedir.

Yaş üzümde RSCA değerlerinin negatife kayması (ABD ve Türkiye örneği), yalnızca fiyat veya maliyet unsurlarıyla değil, aynı zamanda iklim değişikliğinin ürünün “ticarete konu olabilirlik” niteliğini zayıflatmış olabileceğine işaret

etmektedir. Literatür, artan sıcaklıklar ve iklimsel stres koşullarının üzümün kalite özelliklerini—özellikle görünüm, raf ömrü ve fiziksel dayanıklılığı—olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır (Aloy vd., 2024; Martínez-Lüscher vd., 2025). Özellikle Türkiye’de yaş üzüm üretim alanlarının büyük ölçüde korunmasına rağmen ihracat performansının gerilemesi, elde edilen ürünün küresel pazarların talep ettiği kalite ve güvenlik standartlarını karşılamakta zorlandığına işaret etmektedir. Bu bağlamda pestisit kalıntıları, tane iriliği ve taşıma dayanıklılığı gibi kalite göstergeleri, Türkiye’nin yaş üzüm ihracatında rekabet gücünü sınırlayan temel faktörler olarak öne çıkmaktadır (Gölge & Kabak, 2018; Keklik, Odabaş, Gölge, & Kabak, 2025; Polat vd., 2025).

Bu bütüncül çerçevede, kuru üzümün depolama, taşıma ve kalite standardizasyonu açısından yaş üzüme kıyasla daha dayanıklı bir ürün yapısına sahip olması, Türkiye’nin bu üründe rekabet gücünü sürdürebilmesini açıklayan temel unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir. Nitekim sektör raporları, kuru üzümün iklim değişikliğine ve lojistik kısıtlara karşı görece daha dirençli olması sayesinde Türkiye’nin küresel pazardaki güçlü konumunu koruduğunu ortaya koymaktadır (CBI, 2025; TOB, 2025).

Bu bulgular, Türkiye’nin kuru üzümdeki güçlü konumunun yapısal ve ürün özelliklerine dayandığını; yaş üzümde ise kalite, standart uyumu ve değer zinciri entegrasyonuna odaklanan yeni stratejilere ihtiyaç bulunduğunu göstermektedir. Benzer şekilde ABD’nin kuru üzümde rekabet gücünü korurken yaş üzümde artan biçimde iç talebe yöneldiği; Fransa’nın ise tarımsal sanayi entegrasyonu yoluyla ham maddeyi işleyerek değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim ABD’nin yaş üzüm ithalatındaki artış, USDA verilerine göre iç üretimde yaşanan dalgalanmalarla birlikte, tüketicilerin yıl boyunca taze ürün talebinin artması ve sezon dışı arzın ithalat yoluyla karşılanmasıyla ilişkilendirilmektedir (USDA, 2023). Bu çerçevede, küresel iklim değişikliğinin verim ve kalite üzerindeki etkileri ile tüketici tercihlerindeki dönüşümün, önümüzdeki dönemde ülkelerin Ürün Haritalaması matrisindeki konumlarını yeniden şekillendirmesi beklenmektedir; bu durum, tarım ticaretinde statik rekabet avantajı varsayımlarının giderek geçerliliğini yitirdiğine işaret etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, dünya üzüm üretiminde önde gelen Çin, İtalya, Fransa, ABD ve Türkiye’nin 2015–2024 dönemine ait dış ticaret rekabet gücünü; yaş ve kuru üzüm ayrımında karşılaştırmalı üstünlük ve ticaret dengesi göstergeleri çerçevesinde analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, üzüm ticaretinde rekabet gücünün ürün bazında ve ülkelere göre belirgin yapısal farklılıklar sergilediğini ortaya koymakta; üretim hacmindeki liderliğin her zaman ihracat başarısına veya karşılaştırmalı üstünlüğe dönüşmediğini göstermektedir.

Analiz sonuçları, kuru üzüm piyasasının yaş üzüm piyasasına kıyasla daha yoğunlaşmış ve yüksek düzeyde uzmanlaşmış bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye ve ABD, yüksek karşılaştırmalı üstünlük değerleri ve pozitif ticaret dengeleriyle küresel kuru üzüm ticaretinin başlıca aktörleri olarak öne çıkarken; Çin ve İtalya'nın bu üründe istikrarlı bir rekabet avantajı sağlayamadığı görülmüştür. Kuru üzüm ticaretinde karşılaştırmalı üstünlüğün görece istikrarlı olması, bu üründe depolama, işleme ve kalite standardizasyonuna dayalı değer zinciri entegrasyonunun rekabet gücünü desteklediğine işaret etmektedir.

Yaş üzüm ticaretinde ise rekabet dinamiklerinin daha kırılgan ve zamana duyarlı olduğu saptanmıştır. Çin ve İtalya görece istikrarlı bir rekabet yapısını korurken, ABD ve Türkiye'nin son yıllarda belirgin bir rekabet kaybı yaşadığı tespit edilmiştir. Bu durum, fiyat ve maliyet unsurlarının ötesinde; kalite standartları, iklim kaynaklı üretim riskleri ve tüketici talebindeki dönüşümlerin yaş üzüm ticaretinde belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Bu kırılganlığın arkasında yatan temel faktörlerden biri olarak, iklim değişikliğinin yaş üzümün kalite, raf ömrü ve pazarlanabilirlik özelliklerini olumsuz etkileyerek ürünün "ticarete konu olabilirlik" niteliğini zayıflattığı anlaşılmaktadır.

Bu bulgular ışığında, yaş ve kuru üzüm piyasalarının farklı yapısal özellikler sergilemesi, politika tasarımı ve sektör stratejilerinde ürün bazlı yaklaşımların gerekliliğini ortaya koymaktadır. Kuru üzümde güçlü konuma sahip ülkeler açısından, hasat sonrası işleme altyapısının güçlendirilmesi, ürün izlenebilirliği ve kalite sertifikasyon sistemlerinin yaygınlaştırılması, mevcut rekabet avantajının sürdürülebilirliği bakımından kritik görünmektedir. Buna karşılık yaş üzüm ticaretinde, üretici ve ihracatçıların kalite, raf ömrü ve lojistik dayanıklılığa odaklanan stratejiler geliştirmesi önem taşımaktadır. İklim dirençli çeşitlerin kullanımı, hasat zamanlamasının iyileştirilmesi, kayıp–fire oranlarını azaltmaya yönelik teknolojiler ile soğuk zincir altyapısının güçlendirilmesi, yaş üzümün uluslararası pazarlardaki rekabetçiliğini arttırabilecek temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Genel olarak sonuçlar, tarımsal ürünlerde dış ticaret rekabet gücünün giderek ürün dayanıklılığı, değer zinciri entegrasyonu ve iklim ile talep yönlü şoklara uyum kapasitesine bağlı hâle geldiğini göstermektedir. Bu çerçevede, üzüm sektöründe faaliyet gösteren üreticiler, işleyiciler ve politika yapımcılar açısından, ürün bazlı uzmanlaşmayı destekleyen ve katma değer yaratımını önceleyen bütüncül stratejiler, küresel rekabet gücünün korunması ve geliştirilmesi açısından belirleyici olacaktır. Bu çerçevede, gelecek çalışmaların ürün kalitesi, iklim göstergeleri ve fiyat dinamiklerini mikro düzeyde içeren veri setleriyle rekabet gücü analizlerini derinleştirmesi, üzüm ticaretindeki yapısal dönüşümlerin daha ayrıntılı biçimde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akdemir, U., & Candar, S. (2022). Regional economics of viticulture in Turkey in the period 1970. *Research-Review*, 2(2), 55–71.
- Aloy, K. G., Bergmann, A. R., Costa, V. B., & Malgarim, M. B. (2024). Impact of climate change on grape composition: A review. *Ciência e Natura*, 46, e75359.
- Anderson, K., & Nelgen, S. (2011). *Global wine markets, 1961 to 2009: A statistical compendium*. Adelaide: University of Adelaide Press.
- Arslan, S., Yücel, B., & Sönmez, S. B. (2024). The effect of climate change on viticulture and economy in Turkey. In S. Arslan, B. Yücel, & S. B. Sönmez (Eds.), *Agricultural economics and climate change* (pp. 1–18). Ankara: Nobel Tıp Yayın Evi.
- Balassa, B. (1965). Trade liberalisation and “revealed” comparative advantage. *The Manchester School*, 33(2). <https://doi.org/10.1111/j.1467-9957.1965.tb00050.x>
- Baldwin, R. (2016). *The great convergence: Information technology and the new globalization*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bashimov, G. (2015). Revealed comparative advantage of Turkish cotton sector. *International Research Journal of Social Sciences*, 4(7), 16–18.
- Bashimov, G. (2017). Grape production and export performance in Turkey. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 31(2), 57–68.
- CBI. (2025). *Entering the European market for dried grapes – Market information*. European Commission. Retrieved from <https://cbi.eu/market-information/processed-fruit-vegetables-edible-nuts/dried-grapes/market-entry>
- Candar, S., Uysal, T., Ayaz, A., Akdemir, U., Korkutal, İ., & Bahar, E. (2021). Viticulture tradition in Turkey. *Viticulture Studies*, 1(1), 39–54. Retrieved from <https://aperta.ulakbim.gov.tr/record/263535>
- Dalum, B., Laursen, K., & Villumsen, G. (1998). Structural change in OECD export specialisation patterns: De-specialisation and ‘stickiness’. *International Review of Applied Economics*, 12, 447–467. <https://doi.org/10.1080/026921798000000017>
- Eyduran, S. P., Akın, M., Ercisli, S., Yılmaz, A., Yılmaz, N., Çiçek, N., & Zencirkıran, M. (2015). Sugars, organic acids, and phenolic compounds of ancient grape cultivars (*Vitis vinifera* L.) from Iğdir province of Eastern Turkey. *Biological Research*, 48(2). <https://doi.org/10.1186/0717-6287-48-2>
- FAO. (2025). *Trade*. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Retrieved from <https://www.fao.org/faostat/en/#data/TCL>
- Gereffi, G., Humphrey, J., & Sturgeon, T. (2005). The governance of global value chains. *Review of International Political Economy*, 12(1), 78–104. <https://doi.org/10.1080/09692290500049805>
- Girik Allo, A., Sukartini, N. M., & Widodo, T. (2017). Dynamic changes in comparative advantage of Indonesian agricultural products. *MPRA Paper No. 80028*. Retrieved from <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/80028/>

- Gölge, O., & Kabak, B. (2018). Pesticide residues in table grapes and exposure assessment. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 66(7), 1701–1713. <https://doi.org/10.1021/acs.jafc.7b05707>
- Keklik, M., Odabaş, E., Gölge, O., & Kabak, B. (2025). Quantification and risk assessment of pesticide residues in Sultani seedless grapes: Implications for consumer safety. *Food and Chemical Toxicology*, 204, 115655. <https://doi.org/10.1016/j.fct.2025.115655>
- Kupe, M., Ercisli, S., Baron, M., & Sochor, J. (2021). Sustainable viticulture on traditional ‘baran’ training system in Eastern Turkey. *Sustainability*, 13(18), 10236. <https://doi.org/10.3390/su131810236>
- Lafay, G. (1992). The measurement of revealed comparative advantages. In M. G. Dagenais & P. A. Muet (Eds.), *International trade modeling* (pp. 209–234). London: Chapman & Hall.
- Laursen, K. (2015). Revealed comparative advantage and the alternatives as measures of international specialization. *Eurasian Business Review*, 5, 99–115. <https://doi.org/10.1007/s40821-015-0017-1>
- Leua, A., Gamit, P., Parmar, G., Sharma, S., & Shukla, R. (2019). An assessment of competitiveness of agricultural export products of India vs. world agricultural market. In S. S. Kalamkar & H. Sharma (Eds.), *Emerging global economic situation: Impact on trade and agribusiness in India* (pp. 261–268). New Delhi: Allied Publishers.
- Martínez-Lüscher, J., Matus, J. T., Gomès, E., & Pascual, I. (2025). Toward understanding grapevine responses to climate change: A multi-stress and holistic approach. *Journal of Experimental Botany*, 76(11), 2949–2969. <https://doi.org/10.1093/jxb/erae482>
- Miran, B., Atış, E., Bektaş, Z. K., Cankurt, M., Bayaner, A., & Karabat, S. (2015). Uluslararası kuru üzüm piyasasında rekabet edebilirlik üzerine bir araştırma. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 40–47.
- Mousavi, M., Raheli, H., Yadavar, H., & Kazemiyeh, F. (2025). Modeling the optimal export path of East Azerbaijan’s agricultural products with a focus on comparative advantage and target market selection. *Geography and Human Relationships*, e232559.
- OIV. (2024). *State of the world vine and wine sector in 2023*. Paris: International Organisation of Vine and Wine. Retrieved from <https://www.oiv.int>
- Polat, B., Kiraz, M., Küçük, F. N., Kalin, D. K., Gür, E., & Tiryaki, O. (2025). Türkiye’den üzüm ve üzüm ürünleri ihracatına ilişkin RASFF bildirimlerinin analizi (2020–2025). *Lapseki Meslek Yüksekokulu Uygulamalı Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 1–8.
- Polat, İ., Balkıç, R., & Uysal Seçkin, G. (2024). Quality Characteristics, Phenolic Composition and Potential Antioxidant Activities of Some Table Grape Varieties in Highland Viticulture. *Applied Fruit Science*, 66(5), 1819–1829.

- Ribeiro, J. D., Cihanger Ribeiro, D., & Santos Duarte, J. (2020). A Legacy of Grape: A Socio-Cultural and Spatial Analysis of Ankara's Wine Production History. *Journal of Ankara Studies/Ankara Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 215–251.
- Rossato, F. G. F., Susaeta, A., Adams, D. C., Hidalgo, I. G., de Araujo, T. D., & de Queiroz, A. (2018). Comparison of revealed comparative advantage indexes with application to trade tendencies of cellulose production from planted forests in Brazil, Canada, China, Sweden, Finland and the United States. *Forest Policy and Economics*, 97, 59–66. <https://doi.org/10.1016/j.forpol.2018.09.007>
- Sarica, D. (2023). Competitiveness and self-sufficiency of the Turkish broiler sector: A comparative analysis with selected countries. *Çukurova Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 38(2), 217–226. <https://doi.org/10.36846/CJAFS.2023.112>
- Tandra, H., Suroso, A. I., Syaukat, Y., & Najib, M. (2022). The determinants of competitiveness in global palm oil trade. *Economies*, 10(6), 132.
- Taskesenlioğlu, M. Y., Ercisli, S., Kupe, M., & Ercisli, N. (2022). History of grape in Anatolia and sustainable production in Erzincan. *Sustainability*, 14(3), 1496. <https://doi.org/10.3390/su14031496>
- TOB. (2025). *Üzüm tarım ürünleri piyasaları raporu* (July 2025). Ankara: Tarım ve Orman Bakanlığı.
- TRADEMAP. (2025). *Trade statistics for international business development*. International Trade Center. Retrieved from <https://www.trademap.org>
- USDA. (2023). *Fruit and tree nuts outlook: September 2023* (FTS-377). Washington, DC: USDA Economic Research Service. Retrieved from <https://www.ers.usda.gov>
- Widodo, T. (2008). Dynamic changes in comparative advantage: Japan “flying geese” model and its implications for China. *Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies*, 1(3), 200–213. <https://doi.org/10.1108/17544400810912365>
- Widodo, T. (2009). Comparative advantage: Theory, empirical measures and case studies. *Review of Economic and Business Studies*, (4), 57–82. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/6605435.pdf>
- Yildiz, H., Cakir, O., Cakiroglu, K., & Karatas, N. (2024). A comparative study on the bioactivity and mineral content of different grapevine (*Vitis vinifera* L.) leaves cultivated in Türkiye. *Applied Fruit Science*, 66, 657–666. <https://doi.org/10.1007/s10341-024-01030-x>